

Бауыржан Момышұлы
ЖАЗЫСҚАН ХАТТАР

Екінші кітап

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ

Жазысқан хаттар

(2-кітап)

Дорогой Момыш-улы!

Прочитав рассказ о Ваших славных подвигах, я сначала подумал, что Вы - персонаж романиста, легендарный персонаж.

Лили мне рассказала, что Вы — настоящий военный, существуете плотью и кровью, что она надеется с Вами встретиться. Тут уж я не выдержал и попросил ее передать Вам братский привет товарища, который, несмотря на расстояние, несмотря на то, что ходил под другим знаменем, говорил на другом языке и носил другую форму, боролся, как и Вы, против того же врага, за тот же идеал — идеал чести, уважения человеческого достоинства. Возможно, на поле брани средства и техника наши были различны. Все же, как и Вы, я горько переживал отступление, гордился победами, страдал, когда приходилось жертвовать своими товарищами, иной раз самыми лучшими, самыми верными, теми, которых я больше всех любил, или, точнее, теми, которые не должны были знать, что я их любил.

И для меня перо — самое тяжелое оружие, и не нашелся у меня человек, который записал бы мои мысли, мои переживания. Все же, оканчивая это письмо, хотелось бы Вам сказать, что если какими-то судьбами Вы приедете в Париж, я был бы счастлив увидеть Вас в своем доме и считал бы Ваш визит величайшей честью.

Разрешите старому французскому военному дружески и с большим уважением пожать Вам руку обеими руками.

26.06.1947 г.

Сибирь

(Франция армиясы Бас штабы

бастығының орынбасарының жазған хаты)

Бауыржану Момыш-улы

Только что прочитал «Волоколамское шоссе», историю Ваших первых боев в Отечественной войне, которую так удачно рассказал Александр Бек, или которая, если только это правильно понято мною, так реалистически и образно рассказана Вами самим.

Я закрыл книгу, но все еще вижу Вас, все еще помню Вас, Вашу решительность, серьезность, самоуглубленность. И я не в силах сейчас сдержать своих чувств при воспоминании о том, как некоторые из Ваших подчиненных нарушили свой долг вместо того, чтобы достойно и честно его выполнять.

Для меня ясно, что истинный боец и командир формируется и растет только в настоящем бою, говоря Вашими словами.

Позвольте мне выразить свое восхищение Вами и поздравить Вас от глубины сердца.

Ведь когда я читал о Ваших поступках, рассуждениях, о Ваших заботах, напряжении и бессоннице, я видел в Вашем лице подлинного командира, который всецело отдается исполнению долга и добивается положительных результатов своего труда: слиться

воедино с подчиненными, ощущать волнение их сердец и добиться того, чтобы они также всей душой чувствовали и понимали своего командира.

Ведь и я, дорогой товарищ Момыш-улы, понимаю, что даже и в мирное время военная служба не является обычной чиновничьей службой от 8 до 12 и от 2 до 6 часов, но это есть обязанность, которая всегда лежит на военнослужащем и постоянно возрастает по мере повышения чина командира, таким образом, служба военного начальника является непрерывной.

Все его существо должно проникнуться сознанием того, что он на службе, и что работа его является творческой. Он способствует формированию бойцов, подготавливая их для исполнения наивысшего долга - защиты родины в борьбе против агрессоров.

Простите мне, поручику Болгарской народной армии, что и отнимаю у Вас время, излагая эти мои мысли. Но я не был в силах удержаться от того, чтобы не поблагодарить Вас за все то, что Вы сделали, и что будет служить руководящим началом для нас, молодежи, во всех случаях при работе с нашими подчиненными.

Все вышесказанное мной является, вероятно, слишком бледным и не может выразить моих настоящих чувств радости, гордости, любви, которые я испытал и испытываю по отношению к Вам, верному сыну социалистической родины.

Прошу Вас принять мой самый сердечный привет, благодарность за радость и откровение, полученные мной при чтении Вашего непринужденного рассказа о военных действиях на Волоколамском шоссе.

Примите благодарность и от всех моих товарищей-командиров Болгарской армии, чьи сердца под влиянием прочитанного стали биться сильнее. И если мое настоящее письмо доставит Вам хоть немного радости, то наша благодарность и наша радость станут еще сильнее.

Будьте здоровы, товарищ Бауыржан!

Будьте здоровы и бодры на радость нам и на славу могучего Советского Союза. Ваш поручик Ненов.

Поручик, летчик **Лило Иванов Ненов.**

Болгарские воздушные войска, г. Баня.

Многоуважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Вы меня, конечно, не знаете, но я Вас «знаю» уже много лет. В 1946 году у нас вышел мой перевод на иврит (древнееврейский язык, а сейчас разговорный язык в Израиле) книги А.Бека «Волоколамское шоссе». В предисловии к переводу я писал, что Вы не вымышленный герой, что участвовали в определенной литературной дискуссии об облике советского офицера и так далее. Книга эта имела и у нас огромный успех. Имя генерала Панфилова и Ваше имя очень популярны в нашей стране.

В 1962 году я перевел и опубликовал две последующие книги А. Бека. Мне также посчастливилось войти в письменную переписку с Александром Альфредовичем.

В апреле сего года я был экскурсантом в Москве и провел приятный вечер в семейном очаге Александра Альфредовича.

Меня, понятно, очень интересует Ваша литературная деятельность, о которой я узнал из советской печати. Я достал здесь Вашу книгу «За нами Москва» и только на днях — Генерал Панфилов». Замечательные книги. Мечтаю перевести их со временем на иврит. О книге «За нами Москва» был очень хороший отзыв в одной из наших газет.

Мы с Вами ровесники. Я уже 35 лет член коммуны, работал в нашем сельском хозяйстве, а в последние годы мобилизован в редколлегия книгоиздательства и занимаюсь литературной работой. Я был бы очень рад, если бы получил от Вас пару слов. И еще осмеливаюсь попросить дорогой подарок - Ваш фотоснимок. Если разрешите, опубликую его, при случае, в газете, на радость многочисленным читателям.

Если Вам желательно, пошлю Вам книги А. Бека в моем переводе.

Желаю вам всего хорошего!

Искренне ваш — Шломо Эвен-Шошан.

Эссеист, редактор, переводчик с

русского языка на иврит

Издательство «Гакубуц

Гамеухад» (Объединенная Коммуна).

Тель-Авив, ул. Сутина, 27.

Личный адрес: Коммуна Сде-Нахум,

Израиль

24.10.1962г.

СССР, Казахская ССР,

г. Алма-Ата

Писателю товарищу

Бауыржану Момыш-улы

Уважаемый товарищ Бауыржан Момыш-улы!

Все вспоминаю воскресное после обеда, проведенное у Вас дома в сопровождении Розы Шамжан. Вспоминаю интересный разговор и вкусную еду: бесбармак, кумыс и казы, которую нам приготовила Ваша гостеприимная супруга. На основании нашего с Вами разговора, и используя посвященные Вами мне книги, я написал о Вас очерк, чтобы на конкретном примере показать, какой путь развития прошел казахский человек в такой небывало короткий срок. Очерк был опубликован в ежемесячнике «Прага-Москва», номер которого я Вам, в приложении, посылаю. Сейчас я работаю над книгой репортажей о Казахстане, пока еще не знаю, что из этого получится.

Я верю, что мы опять когда-нибудь встретимся. На сей раз это должно было бы произойти в Праге. Желаю Вам крепкого здоровья, счастья и успехов в Вашем литературном творчестве, а также исполнения всех Ваших трудовых планов, которые, поистине, очень велики. Прошу передать мой самый искренний привет Вашей супруге, всему Вашему семейству, а также товарищу Розе Шамжан.

Ваш Вацлав Кубик,

редактор журнала «Свет Совету»,
Прага 1, наб. им. Сметаны, 18, ЧССР

5.01.1964 г.

г. Прага.

Уважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Я счастлив, что могу послать Вам книгу моих репортажей из Казахстана. Одна из глав посвящена Вам, Вы ее, несомненно, сами найдете.

Вспоминаю о наших встречах и беседах и желаю Вам хорошего здоровья, счастья и успехов в Новом году.

Ваш Вацлав Кубик.

1.04.1970 г.

г. Прага.

Дорогой товарищ Момыш-улы!

Разрешите мне высказать Вам мою радость, когда я прочитала в «Литературной газете» (№8, 18.02.1970 г.) Ваши ответы на заданные Вам вопросы.

Знаете, уже давно я читала книгу А. Бека «Волоколамское шоссе». И с того времени, конечно, много раз мой командир Момыш-улы был и есть мой самый великий и дорогой герой и пример героизма. Под этим впечатлением я всегда оценивала своих знакомых и искала в них только какое-то красивое качество моего героя.

Вот поэтому я так обрадовалась, когда прочитала Ваше интервью и посмотрела Вашу маленькую фотографию.

Я счастлива, что Вы помогаете строить Вашу великую, красивую родину. Я посетила ее два раза и лично познакомилась с ужасной прилежностью, добротой и героизмом этого выдающегося народа. У меня есть в Вашей стране много хороших друзей, которых я очень уважаю и горжусь их дружбой. Я убеждена, и наши чехословацкие люди, которые в 1968 году были введены в заблуждение, скоро поймут, что их самым лучшим другом есть Советский Союз.

Дорогой товарищ, простите меня за эти слова. Я счастлива, что Вы существуете, и желаю Вам от всего сердца много здоровья, счастья и радости в Вашей богатой жизни для блаженства Вашей мужественной страны.

В конце этого письма у меня есть огромная просьба — очень хотела бы иметь от Вас несколько слов с Вашим автографом. Если это возможно.

Да здравствует мой фантастический герой Момыш-улы!

С уважением, Ирина Сватанева

Черная, 4, Прага 1, ЧССР

Пожалуйста, передайте

писателю-документалисту

Бауыржану Момыш-улы,

г.Алма-Ата

30.01.1972 г.

Город Чернигов на Десне.

Уважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Примите привет и низкий поклон с берегов зачарованной Десны и не удивляйтесь этому неожиданному для Вас письму. Автор его не очень молодой и не очень известный украинский журналист, корреспондент республиканской газеты. Не был я никогда в Казахстане, хотя и приглашали в гости земляки Ваши, друзья военных лет. И вот, с помощью всемогущего телефона разыскав Ваш адрес, переносюсь мысленно со своего черниговского корпункта в Алма-Ату, в город, где уж много лет ждут меня поседевшие побратимы, где проживаете Вы — прославленный ветеран войны, литературный герой и писатель.

Привел меня к Вам журналистский, исторический поиск. Пришел я к Вам, уважаемый аксакал, с надеждой получить хотя бы несколько ответных слов на поставленные ниже вопросы.

Перенеситесь мысленно на тридцать лет назад, в тревожные, морозные дни и ночи Подмосковья. Вспомните, пожалуйста, однополчан — панфиловцев, а среди них маленького лейтенанта Анисина, который разыскал в вражеском тылу Ваш батальон и передал Вам записку генерала Панфилова. А в записке приказ: немедленно выводить батальон к Волоколамску. В книге А. Бека есть такие строчки об этом эпизоде:

«Анисин пробрался к нам лесом. Разрыв между батальоном и нашими отошедшими войсками достигал 25 километров. Как пройти эту полосу?

Можно уйти лесом... Пехота легко пройдет лесом. А колеса? Пушки, обозы? Бросать?... Я принял решение, прорезая в лесу путь для артиллерии и обозов, двигаться лесом».

Так вот этот лейтенант Анисин сейчас «привел» меня к Вам. Давно уже нет его среди живых, не посчастливилось гвардии майору, командиру 178 гв. стрелкового полка дойти до победы. В нескольких шагах от нее пал он в неожиданной неравной схватке с бандой эсэсовцев. Похоронен Николай Анисин возле немецкого города Шпремберг. Случилось это 19 апреля 1945 года. Защищая тяжело раненного майора Анисина, погиб смертью героя мой земляк и товарищ по партизанскому подполью, украинский юноша, ефрейтор Эдуард Иванкевич. За этот подвиг (вызвав огонь на себя, Эдик прикрывал отход других

ординарцев, уносивших раненного майора) юный герой посмертно награжден орденом Отечественной войны первой степени.

Дописывая последние страницы документальной повести о партизанах Житомирщины (там, в рядах народных мстителей, начал Эдуард свой славный боевой путь), решил я разузнать побольше о майоре Анисине, за которого отдал жизнь украинец-комсомолец Иванкевич. Разыскал на Поволжье сестер Николая Андреевича Анисина, в подмосковном городке Нахабино - вдову майора Анисина, в центре Москвы - подполковника в отставке, бывшего когда-то заместителем комполка Анисина, участника гражданской войны, старого большевика Федора Гнездилова... А теперь вот вышел на Ваши алма-атинские координаты.

Лучше, чем многие другие, понимая, какую ценность для Вас, писателя, составляет каждый рабочий час, каждая минута, я все же осмеливаюсь отнять у Вас несколько минут драгоценного времени.

Вопросов несколько, и ответы на них, пожалуй, не займут больше странички. Убедительно прошу Вас подарить эту страничку незнакомому Вам, но глубоко уважающему Вас украинскому литератору. Дело ведь это далеко не личное - создание адресованной молодежи патриотической литературы.

1. Что знаете Вы вообще о лейтенанте Николае Анисине? Каким он помнится Вам в боях, в суровую пору защиты столицы?

2. В каком полку, батальоне числился? Под чьим началом? Не имеете ли сейчас связи с кем-нибудь из ближайших сослуживцев Анисина? (К сожалению личного дела Анисина пока что не удалось обнаружить в Подольском архиве).

3. Почему именно Анисину доверил Панфилов столь сложное и опасное поручение? Можно ли считать это признанием боевых достоинств молодого командира? Каким образом юный лейтенант попал в сферу внимания комдива? Как оценил Панфилов описанные Беком действия лейтенанта Анисина? Был ли порученец комдива отмечен наградой?

4. Ваша оценка действий Анисина в данном эпизоде. Как вел себя лейтенант во время выхода батальона из вражеского тыла? Отмечали ли Вы как комбат Анисина в докладе генералу?

5. За оборону Москвы Анисин был награжден орденом Красной Звезды. Очевидно, и Вы были награждены. Не одним ли Указом? Нет ли у Вас номера Указа о награждении однополчан и в том числе Анисина?

6. Не подскажете ли архивные ориентиры боевых донесений и других документов об участии Панфиловской дивизии в сражениях под Москвой?

Для напоминания о внешности лейтенанта Анисина посылаю Вам фотокопию его довоенного снимка, сделанного во время учебы в Ташкентском пехотном училище.

Оканчивая этот «допрос», прошу извинить меня за бесцеремонность и настойчивость, с которой врываюсь в Вашу квартиру, в Ваше сердце. Но поймите меня и не осудите. Очень, очень важно именно Ваше слово услышать, Ваш ответ - отзыв получить!

Оканчивая это сумбурное послание, заранее благодарю Вас за чуткость и помощь. Желаю больших (не меньших, чем на фронте) успехов в творческом, писательском труде. Пусть Ваше слово - оружие будет всегда острым, достигающим цели!

С коммунистическим приветом — Лесь Мазур.

7.03.1972 г.

Алма-ата.

Уважаемый товарищ Мазур Л. И.

Я до сих пор болен, поэтому не смог своевременно ответить на ваше письмо.

В начальном периоде (сражений), на дальних подступах к Москве при штабах были созданы группы командиров (офицеров связи) под условным названием «Направленные».

Вот как один из направленных Анисин явился ко мне и передал приказ И. В. Панфилова о выходе нам из окружения. Мы шли (пробивались) трое суток. При стычках с противником потерялись мои адъютанты.

Н. Анисин не отходил от меня и, по существу, заменил мне адъютантов, начальника штаба и его помощника... В боях он вел себя разумно и смело...

В Волоколамское он ушел в свою группу при штабе дивизии... При докладе И. В. Панфилову я доложил о нем. Генерал остался очень довольным его действиями...

Во второй раз я встретился с ним в Нахабино. Он был адъютантом полковника И. В. Капрова (1075 СП — 28-ми героев). Летом 1942 года он был направлен на офицерские курсы усовершенствования. С тех пор о нем никаких сведений не имел...

Не знаю, как ответить на остальные ваши вопросы, также я не в курсе о делах Н. Анисина... Но я его помню как честного офицера...

С добрыми пожеланиями, Б. Момыш-улы

27.02.1972 г.

г. Чернигов на Десне

Уважаемый товарищ полковник Бауыржан Момыш-улы!

Вторично обращаюсь к Вам с просьбой написать отзыв о боевой деятельности хорошо известного в Вашем полку лейтенанта Николая Анисина. В телефонном разговоре, который состоялся между нами сегодня, 27 февраля 1972 года, Вами было высказано пожелание напомнить письменно о моей просьбе. Очень тепло, с уважением и дружелюбием рассказывали Вы мне об Анисине — храбром воине, умелом разведчике. И сейчас я прошу Вас подтвердить Ваш рассказ хотя бы парой слов, написанных собственноручно. Факсимиле Ваше я воспроизведу в книге, которую пишу сейчас. Книга посвящена боевому содружеству народов нашей Советской Родины.

Одновременно посылаю Вам копию своего предыдущего письма, а также фотоснимок — портрет Николая Анисина.

С нетерпением жду ответа!!!

Желаю поскорее и окончательно победить болезнь и вернуться к творческому труду!

Лесь Мазур.

И еще просьба: укажите названия, год издания и наименование издательства, которое издало Вашу книгу «История одной ночи», а также других Ваших книг об Отечественной войне.

Лесь Мазур.

ОТВЕТ, пожалуйста, направляйте на черниговский корпункт, по адресу: 250000, УССР, город Чернигов, ул. Пролетарская, дом № 35, кв. 24 корпункт газеты «СІЛЬСЬКІ ВІСТІ» собору МАЗУРУ Лесю Ивановичу. При желании можно звонить мне по телефону № 7-45-54

Товарищ Маршал Советского Союза!

Простите, что я беспокою Вас этим личным письмом, но я вынужден обстоятельствами к этому.

С ноября 1941 года на фронте я командовал гвардейским полком 8-й гвардейской, имени генерала Панфилова, дивизии. В январе 1945 года, по представлению генерал-полковника И. М. Чистякова, я был Вами назначен командиром 9-й гвардейской стрелковой дивизии, которой и прокомандовал до ноября 1945 года.

В декабре 1945 года моя кандидатура Вами была утверждена на учебу в ВВА им. К. Е. Ворошилова.

В феврале 1948 года я окончил эту академию с дипломом «хорошо». Но вот именно с этого дня окончания ВВА и начинаются мои мытарства по различным управлениям кадров МО. Меня приглашали на переговоры, предлагая мне должности преподавателя академии, заместителя начальника штаба моторизованной армии, заместителем командира корпуса по строевой части. В личной беседе со мною генерал-полковник товарищ Голиков спросил меня, как я смотрю, если меня назначат начальником штаба корпуса. Я ему доложил свои доводы, что я еще очень мало командовал соединением, не считаю себя до конца оформившимся командиром соединения и изъявил желание и просил его дать мне возможность еще три-четыре года командовать бригадой или дивизией, чтобы приобрести соответствующий опыт и навыки на практике. Генерал-полковник товарищ Голиков нашел скромными мои пожелания и одобрил их.

В августе 1948 года вышел приказ МО, по которому я откомандировывался в распоряжение Совета Министров Казахской ССР для назначения меня на должность председателя республиканского совета ДОСАРМ (Добровольное общество содействия армии).

Заместитель начальника ГУК (Главное управление кадров) — генерал-лейтенант товарищ Бирюков, не объявляя мне о состоявшемся уже, как потом оказалось, приказе МО об откомандировании меня в распоряжение Совета Министров Казахстана, вызвав меня как бы для переговоров, спросил меня о моем согласии на работу в системе ДОСАРМ. Я ему доложил о нежелательности для меня такого рода назначения. Тогда он вытащил из моего личного дела аттестацию за 1936 год и процитировал мне довольно клеветнические строки, написанные врагом народа Санниковым, которые, после его ареста в 1937 году, как несоответствующие фактам, должны были быть аннулированы и изъяты из моего дела (по крайней мере, мне об этом тогда было сказано). Я не мог не реагировать на это в разговоре с генералом т. Бирюковым, который довольно несправедливо и резко закончил этот разговор со мной.

В ноябре 1948 года я узнал, что генерал-лейтенант Бирюков направил мое дело из ГУКа в УК ОВ с предписанием назначить меня заместителем командира какой-либо бригады.

После того как я три года командовал гвардейским полком и год гвардейской дивизией, после двух лет учебы в ВВА я получил назначение в ВОСТСИБВО (Восточно-Сибирский военный округ) заместителем командира 40 стрелковой бригады по строевой части.

Из слушателей первого выпуска ВВА, таким образом, я оказался последним, получившим назначение, притом с разжалованием в должности на две категории ниже прежней, с окладом меньше на тысячу рублей. Кроме того на мою долю выпал неблагоприятный для моего здоровья район (я страдаю полученным мною на фронте общим ревматизмом и общей невралгией). Это назначение я принял с большой обидой и с чувством незаслуженного оскорбления, ибо мои товарищи по академии, с меньшим опытом чем у меня, учившиеся и окончившие ВВА менее успешно, чем я, получили назначения более достойные: бригаду, дивизию и выше.

Уже год, как я работаю в Красноярске. Моя работа сводится к тому, чтобы присутствовать на подъеме, физзарядке, на стрельбище пропускать соревнующиеся команды, председательствовать на различных комиссиях, создаваемых приказом командира бригады, и т. д. и т. п. Я даже был назначен начальником сборов физсборов рот.

За год я ни разу не привлекался на командирскую учебу ни в округе, ни в бригаде. Таким образом, ни мои знания, полученные в результате опыта войны, ни знания, полученные в ВВА, не находят никакого практического применения, не говоря уж о личном совершенствовании и росте. Я постепенно теряю интерес к службе, рождается мысль - целесообразно ли оставаться мне в кадрах, где в результате всего я вынужден деградировать в знаниях и опыте командира.

Я с 1932 года все время проживаю за пределами родного мне Казахстана и без семьи. За эти годы я потерял большинство связей с моим народом, Академией наук Казахстана, Союзом писателей Казахской ССР, близкими людьми, то есть я лишен нормальных условий для личной и культурной жизни и творческого роста. Дело не в карьере, а в достойном отношении к человеку-воину, прошедшему через школу войны, прослушавшему полный курс высшей военной академии.

Незаслуженная несправедливость в отношении меня законно порождает чувство глубокой обиды, порождает мысль о том, что если не полностью могут быть использованы мои данные и способности как военного командира, не смогу ли я как советский гражданин на гражданском фронте принести больше пользы нашей стране и моему народу, потому что я не просто воин, а воин пишущий.

Я убедительно прошу Вас, товарищ Маршал Советского Союза, уволить меня в запас до будущих битв за нашу великую родину.

Гвардии полковник Бауыржан Момыш-улы

1948 г.

Товарищ генерал-полковник!

Прошу извинения, что я вынужден по сложившейся обстановке, в связи с вопросом моего назначения, обратиться к Вам с личным письмом.

При неоднократных переговорах в ГУК-е мною были изложены мотивы о желательности для меня назначения на работу в пределах Средне-Азиатского военного округа.

Во-первых, в результате четырех летнего пребывания в Прибалтике во время войны я подхватил ревматизм, который перешел в хроническую форму. В данное время мое состояние не только не улучшилось, но наоборот, ухудшилось, — я страдаю воспалением суставов, мышц и нервов руки. Это мне не позволяет жить в северных, сырых и приморских районах.

Во-вторых, моя военная биография сложилась для моей личной жизни чрезвычайно тяжело. Двенадцать лет службы, за исключением только четырех месяцев, я провел за пределами своей родины, находясь в столь отдаленных районах, что даже поездка в отпуск, на побывку, превращалась в анекдотически короткий срок — несколько дней. И так я из-за этого, фактически 12-ть лет бездомный человек, не имел морального права отрывать семью от родной почвы. Средняя Азия дает мне возможность хотя бы изредка видаться с семьей и направлять воспитание моих детей.

В-третьих, я связан с научно-литературной общественностью Казахстана. Передо мной большой долг. По просьбе Академии наук Казахской ССР я должен привести в порядок весь материал моих записей и докладов, находящихся в архивах академии. Ряд моих литературных работ на казахском языке были опубликованы в казахских журналах в 43-44 г.г. До сих пор у меня не нашлось времени и обстановки для того, чтобы дообработать цикл моих военных рассказов «Личность воина». Этот мой невыполненный долг перед казахской общественностью и моим народом чрезвычайно меня морально угнетает. Пребывание в не слишком далеком от Казахстана месте дало бы мне возможность постепенно закончить и выполнить мои обязательства.

Во время беседы с генерал-лейтенантом тов. Бирюковым я просил предоставить мне хотя бы отпуск за 48-ой год для того, чтобы подлечиться и привести в порядок свой Алма-Атинский архив. На другой день мне было передано, что Вы приказали мне ждать решения.

Это заставило меня обратиться к Вам с этим письмом. Надеюсь, что при решении вопроса о моем назначении Вы отнесетесь с вниманием к моим доводам.

Полковник Б. Момыш-улы

10.08.1950г. г. Красноярск.

Начальнику Главного политического управления

кадров военного министерства Союза

ССР генерал-полковнику т. Голикову

Товарищ генерал-полковник!

Меня вынуждают обратиться к Вам с этим письмом следующие обстоятельства:

После окончания Военной академии имени Ворошилова в 1948 году к работникам Главного управления кадров, к которым я вызывался для переговоров, у меня были три просьбы.

Первая — дать мне возможность совершенствоваться и приобрести навыки в командовании соединением (бригадой или дивизией) в течение трех-пяти лет, так как после годичной практики (до поступления в академию) в командовании 9-й гвардейской стрелковой дивизии я не считал себя окончательно оформившимся командиром дивизии.

В связи с этим я не дал согласия на предложенные мне должности: старшего преподавателя академии, заместителя начальника штаба армии, заместителя председателя республиканского совета ДОСААФ.

Вторая — в связи с плохим состоянием здоровья вынужден считаться с мнениями врачей о нежелательности прохождения мною службы в северных и приморских районах с холодным и сырым климатом.

Третья - дать мне возможность, наконец, после войны, после 16-летней разлуки, жить совместно с семьей, которую по ряду причин я не могу перевозить в другие районы кроме юга.

Товарищи из Главного управления кадров сначала сочувственно относились к моим просьбам и признавали мои доводы обоснованными, но впоследствии не уважили ни одну из этих просьб.

Меня вызвали в Управление кадров сухопутных войск и вручили предписание выехать в Сибирь на должность заместителя командира 49-й стрелковой бригады.

Таким образом, несмотря на хорошую учебу и положительную аттестацию, я оказался самым последним из всех слушателей — выпускников первого выпуска академии, — получившим столь несправедливое назначение. Правда, заместители генерала т. Свиридова признавали несправедливость такого назначения и успокаивали меня тем, что, мол, это временное мероприятие, и что через полгода вопрос обо мне будет пересмотрен.

Морально подавленный и униженный перед остальными моими товарищами по академии, я выехал к новому месту назначения, в г. Красноярск.

Новый район (Сибирь) места моей службы окончательно разрубил последнюю надежду о совместной жизни с семьей — я развелся с женой.

Я уже два года служу в г. Красноярске. Моя работа заключается в выполнении второстепенных поручений командира бригады, как то председателя различных комиссий, судьи на различных соревнованиях, руководителя разных сборов и т.п.

В моей практической деятельности мой трехлетний опыт командира полка, годичный опыт командира дивизии и полученные мною знания в военной академии не находят своего применения.

За два года я ни разу не привлекался к командирской учебе ни в бригаде, ни в округе. Объективно говоря, я как командир нисколько не совершенствуюсь, а, наоборот, деградирую. В этом застойном положении я теряю то, что знал, и то, чему меня учили.

В данных условиях я не вижу перед собою никакой перспективы личного роста и продвижения по службе. С каждым днем я заметно теряю интерес к службе. К тому же, суровые климатические условия Сибири не замедлили оказать свое влияние на мое здоровье и основательно подорвали его - за эти два года я два раза лежал в госпитале в общей сложности около 70 суток и столько же времени часто болел на дому. Я терплю здесь и физические страдания.

Абсолютное одиночество, неудовлетворенность своим служебным положением (т.е. работой), постоянные недуги - все это угнетающе действует на меня и выбивает меня также из творческой колеи: я прекратил свою литературную работу и за два года ничего не написал.

Я долго думал прежде чем написать это письмо: мне думается, что для меня невыгодно и для государства небезразлично мое захирение в духовно-творческом и телесно-физическом смысле этого слова в данных условиях, в которых я нахожусь. Поэтому я предпочитаю быть нормальным офицером запаса, чем находиться в таких условиях в кадрах. Разумеется, дело не в карьере, а в нормальных и достойных отношениях.

Я как человек, естественно, имею свои личные интересы и стремление к личному счастью в оставшийся период моей жизни.

Я хочу вернуться к творческой работе и посвятить себя целиком литературной деятельности.

Прошу Вас, товарищ генерал-полковник, доложить военному министру мою убедительную и искреннюю просьбу об увольнении меня в запас.

Гвардии полковник Бауыржан Момыш-улы.

Военному комиссару Казахской Республики

генералу товарищу Байкенову Н.

РАПОРТ

Сегодня, 15 декабря 1962 года, в 10 часов 30 минут по поручению подполковника товарища Персильева Г. И. ко мне позвонил майор. Я температурил...

Майор передал мне приказание подполковника явиться в военкомат со всеми моими орденами и медалями для проверки.

Я позвонил вам. Благодарю вас за некоторые «уточнения» обстоятельства «дела».

Докладываю:

Я — участник более чем двухсот боев.

Я — бывший командир батальона, командир полка, командир дивизии в годы Великой Отечественной войны. Я — советский военный писатель. Я — полковник запаса, но не гражданин в запасе.

Я продолжаю служить Советскому Союзу.

Я не просил военное командование представлять меня воинским званиям и к наградам. Я не просил Верховный Совет СССР награждать меня орденами и медалями. Заслужил ли я присвоенные мне воинские звания и правительственные награды — не мне судить...

Прошу вас дать указания товарищу Персильеву Г. И. не травмировать меня хулиганскими выходками рецидива 1937 года, не вмешиваться в функции Верховного Совета СССР, иметь чувство гражданской скромности и офицерского такта.

Копии данного рапорта посылаются для сведения Маршалу Советского Союза товарищу Голикову Ф. И. и секретарю ЦК КПК товарищу Джандильдину Н.

**Гвардии полковник,
писатель Бауыржан Момыш-улы**

16.07.1954 г.

Генерал-лейтенанту

товарищу Рогачевскому С. М.

Для начальника политотдела

академии гвардии полковника

товарища Антонова Г. А.

Так как устное и письменное заявление слушателя 91 отделения КУОС полковника интендантской службы Яцуренко не носят характер жалобы по службе, а являются письмом на имя начальника политотдела академии полковника товарища Антонова Г. А., объясняю по существу содержания письма Яцуренко и довожу свое отношение (мнение) к затронутым вопросам.

1. Яцуренко подвергает критике методы преподавания, методы воспитания и методы взаимоотношения всех преподавателей оперативного искусства нашей кафедры.

Желательно было бы разъяснить Яцуренко, что преподаватели в своей работе руководствуются существующими положениями, наставлениями, руководящими материалами, изданными ГШСА (Генеральный штаб Советской Армии), указаниями начальника академии и начальника кафедры. В вопросах взаимоотношения со слушателями преподаватели руководствуются положениями уставов СА.

2. Право контроля и оценки работы преподавателей предоставлено не слушателям, а ограниченному кругу высших должностных лиц, определенных приказом начальника академии.

3. Так как преподаватель является более квалифицированным специалистом, и во время проведения занятия в учебных отделениях он является руководителем и старшим начальником - он облечен правами единоначальника, командира. Его действия при исполнении им служебных обязанностей не подлежат обсуждению слушателями.

Долг порядочности и дисциплина не разрешают слушателю «шпионить» и «начетничествовать» за преподавателями. Слушатель обязан внимательно слушать, усердно учиться и старательно выполнять все требования.

4. Яцуренко обвиняет меня в пренебрежении существующими пособиями по обороне и в качестве довода приводит, что на вопрос слушателя, что читать к семинару, я ответил: «Читайте только мою лекцию» (которая еще не написана), - и ехидно величает меня «великим стратегом».

Как известно, автором лекции по оборонительной операции армии является полковник В.С. Шиманович, и я читал лекцию в то самое время, когда автор еще не успел внести в свой труд исправления и поправки в соответствии с директивой министра и наставлениями в новых условиях. Мною были выписаны основные положения директивы министра обороны и наставления, они включены в план-конспект лекции и утверждены начальником кафедры: в каком объеме мне надлежит осветить тот или другой раздел лекции и на что обратить особое внимание. Я основные положения лекции и установки начальника кафедры почти продиктовал слушателям, и они успели записать их. В конце лекции, сделав заключение, я объявил программу семинара и на вопрос слушателя, что

читать к семинару, ответил: «Я вам доложил все вопросы, которые будут разбираться на семинаре, вы их записали. Вам следует внимательно прочесть свои записи, вдумчиво разобраться в них, осмыслить основные положения и в соответствии с планом семинара продумать ответы на каждый вопрос из плана семинара». Я не мог рекомендовать старые пособия, которые нуждаются в существенных исправлениях и поправках в соответствии с новыми положениями и указаниями.

5. В отношении 145 задачи в устном докладе Яцуренко говорит, что якобы я сказал: «Задачу составлял болван, а утверждал олух». В письменном заявлении это нашло более деликатную редакцию.

Дело было так. Один из слушателей доложил свое решение. Разбирая решение слушателя, я не утвердил это решение и внес свою корректуру. Это мое право, как руководителя, и обсуждению Яцуренко не подлежит.

В этом же пункте своего письма Яцуренко обвиняет меня чуть ли не в преклонении перед вероятным противником. По этому вопросу я руководствовался известным указанием министра обороны: учить войска не легкой победе, а в борьбе с сильным, искусным, упорным и маневренным противником. И это не понравилось Яцуренко. Мне кажется, что эти указания министра я хорошо понимаю и как строевой офицер, повоевавший четыре года не со слабыми немцами, не мог так исказить.

6. В отношении оперативно-тыловой игры. В устном заявлении Яцуренко доложил, что якобы я сказал: «Задачу составлял дурак, утвердил тоже дурак». А в письменном донесении редакция до некоторой степени смягчена.

Я не знаю автора задачи. Как вы знаете, в задании значилась подпись «РУКОВОДСТВО».

Я играл за НША (начальник штаба армии), совмещая игру со своими основными обязанностями по службе — я не был освобожден от занятий со слушателями. Поэтому я не имел физическую возможность быть в курсе всей оперативной обстановки, а кое-как успевал разбираться в своих собственных ролях. В последние дни игры я лишь ограничивался консультацией начальника оперативного отдела армии полковника товарища Рекуна, который в самой игре заменял меня. Несмотря на то, что я фактически участвовал в игре «эпизодично», от этой оперативно-тыловой игры я черпал для себя много полезного, впервые играя за НША. Тесный контакт армии с такими опытными работниками службы тыла, как генерал Крондо (начальник тыла армии), полковник Рогачевский (начальник штаба тыла армии), а присутствие на нескольких тренировочных занятиях генерал-лейтенанта Миловского М. П. дали мне немало полезных знаний и практики в вопросах постановки задач тылу и организации и устройству тыла армии.

Я на разборе игры не присутствовал, и мне неизвестны выводы руководства. Исходя из этого, на просьбу слушателей рассказать им об игре, я ответил примерно так: задача разрабатывалась и утверждалась в Москве. Задача стратегическая. Я лично полностью оперативной части задачи не знаю, а тыловую часть вовсе не знаю, поэтому мои сообщения для вас особой ценности не представляют. Возможно, я и употреблял выражения о 15 копейках, но это могло относиться не ко всей задаче, а к достоинствам моих сообщений. Спорить по этому вопросу не собираюсь - ведь главное же не в 15 копейках.

7. Яцуренко пишет, что я ошельмовал преподавателей кафедр тыла и генерала Кузнецова А. М.

Я преподавателей тыловых кафедр знаю мало, да, мне приходилось с большинством из них сталкиваться по работе, и ко всем товарищам я отношусь с уважением. По этому

вопросу сам себе буквально устроил целый допрос и вспомнил два случая: возможно, эти случаи послужили поводом для злословия о «шельмовании» офицеров службы тыла. Вот они:

По 145 задаче был случай, когда «тылы воевали раньше войск», то есть кафедра 102 выдала слушателям свою разработку, где было раскрыто решение Красной Армии и план операции. Обнаружив это при докладе одного из слушателей, я был раздражен этим недоразумением. Когда приказал слушателю докладывать по карте, он оказался неподготовленным. Автором находящейся на руках у слушателей разработки был подполковник Дашковский, который небрежно переписал из оперативной части у полковника Козлова А. Ф. В разделе планирования операции значились лишь только содержания этапов операции. Надеюсь на эту «находку», слушатели не уяснили принципы определения этапов операции и задачи этапов: все у них спуталось, и они все вопросы сводили к содержаниям этапов операции.

Я вынужден был подробно остановиться на разборе этих вопросов и не уложился по времени в свой план: несколько вопросов остались не разобранными. Возможно, что по адресу Дашковского я мог сказать, что он и сам не разобрался, и людей путает, раз переписываешь, так надо было переписать толком.

Другой случай — один из слушателей, принимая решение, «забронировал» несколько маршрутов и «львиную долю» из инженерных средств. На мой вопрос он ответил, что эти маршруты и средства нужны для тыла, при том ссылаясь якобы на установку какого-то преподавателя (фамилию не запомнил). Я не утвердил такое решение. При разборе разъяснил слушателям, что правильное будет на первый план выдвинуть, прежде всего, решение оперативной задачи и маневр войск, что операция проводится не ради организации тыла, а тылы организуются ради МТО (материально-техническое обеспечение) операции. Вполне возможно, что я мог допустить резкость или шутку над подобной наивностью офицера. И если именно этот последний случай «оскорбил» самолюбие полковника интендантской службы Яцуренко и других товарищей, я с удовольствием готов принести свои извинения. К генералу Кузнецову А. М. я отношусь с большим уважением и часто обращаюсь к нему за консультацией и за советами.

Генерал Кузнецов часто в своих лекциях или беседах со слушателями дублирует наши темы, и его отдельные высказывания или трактовки некоторых положений по новым вопросам иногда идут вразрез с нашими кафедральными установками, и имели место случаи, когда слушатели искажали его высказывания. Часто мне задавали вопросы такого рода: вот нам генерал Кузнецов так говорил, а вы говорите иначе... Если я чувствовал, что слушатель явно неправильно понял генерала Кузнецова, то говорил им, что генерал не мог так сказать, а если вы его просто не поняли — это другой вопрос. Если многие подтверждали достоверность высказывания генерала, приходилось дать дополнительные пояснения, ссылаясь на источники. Пример: в одной своей лекции генерал Кузнецов допустил неточность, включив в контрподготовку борьбу с противником в период его оперативной перегруппировки, сосредоточения и развертывания. Другой пример: генерал Кузнецов в своих лекциях дает явно завышенные нормы расходов новых средств борьбы, средств механизации работ.

По этим вопросам я обязан был дать разъяснения слушателям со ссылкой на соответствующие статьи наставлений и установки начальника кафедры. Если это Яцуренко трактуется как «шельмование» — я с этим не согласен.

8. 14 июля на совещании преподавателей, посвященном предстоящим экзаменам, начальник академии генерал-лейтенант Мидовский М.П., проявив педагогический такт, счел неуместным без основательной проверки упоминать мою фамилию, а ограничился

лишь констатацией, что имеется сигнал, что один из преподавателей при приеме зачетов допустил необъективный подход к слушателю (мне так передали). Но начальник политотдела полковник Антонов Г.И., нарушая этику политработника и пренебрегая указаниями о том, что выставленные преподавателями оценки не подлежат пересмотру (следовательно, и обсуждению) лишь основываясь на докладе Поветкина, который на зачетах не присутствовал, выступил с обвинением меня в необъективном подходе к слушателю Яцуренко при приеме зачета. Мне передали, что полковник Антонов говорил: «К сожалению, имеет место, что полковник Момыш-улы, принимая зачет от слушателя Яцуренко, мучил его, издевался над ним, подошел необъективно, этот зачет Яцуренко запомнит на всю жизнь. Присутствовавший при приеме зачетов генерал-лейтенант Рогачевский не одернул преподавателя» (за точность не ручаюсь - пишу как мне передали).

Вы, товарищ генерал, присутствовали на зачетах четыре часа, и от вас я никаких замечаний не имел. При вас Яцуренко, располагая полутора часами на подготовку, не ответил ни на один из поставленных ему вопросов.

Приходится сожалеть, что начальник политотдела полковник Антонов действительно ошельмовал меня перед профессорско-преподавательским составом, без проверки фактов по существу оклеветал меня в издевательствах, несправедливости и в необъективности.

Жаловаться я не собираюсь — полагаюсь на партийную совесть полковника Антонова.

Но дело не во мне, дело в том, что это УСТАНОВОЧНОЕ выступление полковника Антонова Г.А. может иметь весьма нежелательные последствия для многих преподавателей, принимающих экзамены (я имею в виду психологическую сторону): они во избежание «возможных неприятностей» могут понизить требовательность к слушателям и завышать оценки. Ведь на прошлом партактиве полковник Малышев говорил же о наскоках слушателей на преподавателей во время экзаменационного периода с требованием более высоких оценок. А теперь это усугубилось с «инцидентом» Яцуренко-Поветкинской кляузы.

Считаю своим долгом просить вас, товарищ генерал, эти мои опасения доложить начальнику академии и начальнику политотдела.

9. Вы, основываясь на докладах некоторых слушателей, несколько раз повторили мне свои замечания, что я в книге неверно записал: «Слушатели не подготовились к занятиям». Ведь, товарищ генерал, по существующему положению степень подготовленности слушателей к занятиям определяют не сами слушатели, а преподаватель, проводящий занятия.

10. 15 июля полковник Антонов в беседе со мною говорил, что на днях состоится партийное собрание 91 отделения КУОС, где будет обсуждаться мое поведение, и предложил мне присутствовать на этом собрании.

По существующему положению партийная организация слушателей 91 отделения КУОС неправомочна обсуждать мою служебную деятельность и давать мне оценки. Такое намерение начальника политотдела — выносить преподавателя на публичный «суд» слушателей в качестве «ответчика» - считаю явно ошибочным.

11. Считаю, что явное несоответствие и разнбой между устными и письменными формулировками заявления Яцуренко, говоря его собственными словами, с головой выдает его же самого за труса и разоблачает как лжеца.

То, что Яцуренко, не имея достаточно тактической подготовки и не освоив элементарный курс оперативного искусства, «смело» берется «подвергать критическому анализу» и обсуждать в самых недопустимых выражениях группу преподавателей оперативного искусства, базируясь на отдельных гадковырванных фразах, на утрированных и перевернутых «фактах», также характеризует его только с отрицательной стороны.

Я убежден, что Яцуренко является слабохарактерным человеком, которого полковник Поветкин использовал как «своего осведомителя».

Мне известно, что Яцуренко заставили писать письмо на имя начальника политотдела. Яцуренко является слепым орудием в руках Поветкина. Вся эта затея под руководством Поветкина смахивает на систему «осведомителей, доносчиков», несвойственную нашей партии и Советской Армии.

Насколько мне известно от ряда преподавателей, они в разное время были «атакованы» Поветкиным через подставных лиц, как это в данном случае сделано со мной. Видимо, порочная система травли людей через подставных у Поветкина в крови.

Эта конкретная затея растаптывает права преподавателя и терроризирует не только меня, но и других преподавателей, так как она получила поспешную официальную огласку устами полковника Антонова.

12. Мне предстоит написать лекцию, разработать задачу, проводить консультацию со слушателями, с завтрашнего дня принимать экзамены. Я не буду приспосабливаться капризам КУОСОВЦЕВ, оглядываться на «штатных осведомителей» ПОВЕТКИНЫХ, а буду выполнять свои обязанности преподавателя с целью доведения до слушателей программных вопросов, как я их понимаю, знаю, умею излагать.

Я пренебрегаю организованной травлей клезуников и оскорбительной несправедливостью, допущенной начальником политотдела.

Я остаюсь верным служебному и партийному долгу. По вопросам клезуны больше не желаю давать ни устные и ни письменные объяснения. Мне надо работать, товарищ генерал.

Гвардии полковник Бауыржан Момыш-улы.

21.04.1971 г.

Правление Союза

писателей Казахской ССР

Уважаемый товарищ Бауыржан Момыш-улы!

В Василеостровский райвоенкомат г.Ленинграда обратился гражданин Аверьянов Алексей Федотович, 1917 года рождения, с заявлением, что он - участник боев под Москвой в составе 316-й Панфиловской дивизии, на Волоколамском шоссе, остался жив, и что в числе 28 человек был представлен к присвоению звания Героя Советского Союза. В своем заявлении он ссылается на то, что был в батальоне, которым Вы в то время командовали.

По имеющимся у Аверьянова сведениям, вы живете в Алма-Ате и работаете в Правлении Союза писателей, в связи с чем и вызвано это письмо к вам.

Прилагаю заявление Аверьянова и его фотокарточку: можете ли вы что-либо подтвердить по существу изложенного?

К сведению сообщаю, что в Главном управлении кадров Министерства обороны СССР сведений об Аверьянове и о представлении его к званию Героя Советского Союза не имеется.

ПРИЛОЖЕНИЕ: заявление Аверьянова на 1 листе и его фото.

**Начальник 4 отделения Василеостровского
райвоенкомата майор Голубчиков.**

Василеостровский районный
ВОЕННЫЙ КОМИССАРИАТ

города Ленинграда

10.05.1972г.

№ 4/63 гор. Ленинград

г. Алма-Ата,

пр. Ленина, 30, кв. 35

Уважаемый товарищ Бауыржан Момыш-улы!

В Василеостровский райвоенкомат г. Ленинграда неоднократно обращается гражданин Аверьянов Алексей Федотович, 1917 года рождения, с заявлением, что он — участник боев под Москвой в составе 316-й Панфиловской дивизии, на Волоколамском шоссе, остался жив, и что в числе 28 человек был представлен к присвоению звания Героя Советского Союза. В своем заявлении он ссылается на то, что был в батальоне, которым Вы в то время командовали.

Личное заявление и фотография Аверьянова были высланы ранее в Союз писателей Казахстана на ваше имя. Можете ли вы что-нибудь подтвердить по существу изложенного?

Для сведения: из Управления кадров Министерства обороны СССР получен ответ о том, что сведений об Аверьянове и представлении его к званию Героя Советского Союза не имеется.

Василеостровский райвоенком полковник Ларин

7.01.1963 г.

Начальнику отдела культуры
Главного политического управления

Советской Армии и Военно-Морского

Флота генерал-лейтенанту

товарищу Востокову

Копия: Начальнику политуправления ТуркВО

генералу товарищу Демину

28 мая 1962 года я имел личную беседу с заместителем начальника политуправления ТуркВО генералом товарищем Шалыковским и высказал ему ряд претензий казахстанцев в отношении сборника «Сорок лет ТуркВО», в выпуске которого мы не принимали участия. Генерал согласился со мной, что как в годы гражданской войны, так и в годы Великой Отечественной войны казахстанцы вписали свою страницу в историю ТуркВО, и обещал в дальнейшем учесть это.

27 декабря 1962 года я имел личную встречу с полковником в отставке товарищем Капровым И. В. в городе Фрунзе. Он сообщил мне, что по его личной инициативе, при поддержке генерала товарища Шалыковского, политуправлением ТуркВО готовится к печати сборник воспоминаний ветеранов войны ТуркВО как продолжение сборника «Сорок лет ТуркВО». Я был огорчен тем, что и этот сборник готовится без участия казахстанцев. Я упрекнул Капрора в том, что он слишком злоупотребляет своею принадлежностью к Панфиловской дивизии, сформированной в Казахстане, и всегда выпячивает лишь самого себя. Через день он признал справедливыми все мои замечания и обещал честно доложить генералу Шалыковскому. Я заявил ему, что он (Капров) больше не пользуется доверием казахстанцев — ветеранов войны.

Как известно, больше миллиона казахстанцев — участники Великой Отечественной войны, из которых 480 Героев Советского Союза, более ста тысяч орденосцев, 68 писателей. Разве казахстанцы — не туркестанцы? Разве дела казахстанских воинов не относятся к истории ТуркВО?

Чем можно объяснить пренебрежительное отношение политуправления ТуркВО к нам, казахстанцам? Я как председатель комиссии по военно-художественной литературе ССПК, как ветеран войны, протестую против выпуска сборников по истории ТуркВО без нашего участия и без участия ветеранов войны других союзных республик Средней Азии.

Прошу Вас, товарищ генерал, призвать к порядку генерала товарища Шалыковского и полковника в отставке товарища Капрора И. В. и дать им соответствующие указания не пренебрегать таким большим творческим коллективом, как 68 военных писателей - ветеранов войны из Казахской Республики.

Гвардии полковник запаса, писатель Бауыржан Момыш-улы.

Алма-Ата, Дзержинского 76,

кв.5. 1432/2/34

Құрметті Бауыржан!

Жалынды сөздің ұстасы ақын Махамбет өзіңізге белгілі. Ол былай деп еді ғой:

Ереуіл атқа ер салмай,

Еңку, еңку жер шалмай,
Егеулі найза қолға алмай,
Ерлердің ісі бітер ме?

Сондай-ақ, ел басына күн туып, етігімен су кешкен күндері, ат басына күн туып, ауыздығымен су ішкен күндері атой салып, ұрандап, ат жалын тартып, ерге қонған бірнеше қазақ азаматтарымыз. Сіз іргесін қалаған, сіз баулыған атақты сегізінші дивизияданбыз. Сізге арнап қағаз түртіп отырғандағы мақсатымыз мынау:

Біздің ортамызда сізді көзбе-көз көрген, таныс, сізбен майдан шебінде бірге болғандарымыз да бар. Сізді көре алмай, сыртыңыздан ғана танитын, бірақ сіздің ісіңізге қанықтарымыз да бар. Ұлы Отан Соғысындағы қазақ елінің, үш жүзді қазақ халқының:

Ерні салпы, құбаша ұл,
Ел қамын жеген Едігесі дейміз біз сізді.
Жауырыны жазық, мойны ұзын,
Жай атарға қолы ұзын.
Толғай, толғай оқ атқан,
Он екі тұтам жай атқан.
Бұзбай құлан пісірген,
Мұз үстіне от жаққан.
Ер арысы Исатай, — дейміз біз сізді.

Біз ғана емес-ау жалғыз, анау шалғайда жатқан еліңнің, қазағыңның үніне құлақ салыңыз. Екі жігіт бас қосса, бір белді әңгімесі сізсіз. Екі қыз кездесе, кестесіндегі өлеңі сізсіз. Жалғыз ғана сіздің атыңыз ана мен баланың қиялын тербетеді, кемпір мен шалдың кәрі көңілін жібітеді. Елдің аузындасыз, ердің алақанындасыз. Бұл айтып отырғанымыз — тек сыпайы ғана сөз емес, шындық. Жағымпаздық емес, ақиқат. Аз ғана күнге болса да, елге барып келгеніміз бар. Ішімізде көзімізбен көрдік, құлағымызбенен естідік. Біз де сол өзіңізге өкшелес қилы заманның нелер қыл көпірінен өтіп келеміз. Нелер тар жол тайғақ кешуде жүрсек те, сан рет қабырғадан қан кешіп, толарсақтан саз кешсек те, қаншама қар төсеніп, мұз жастансақ та, қазаққа сай қорқып шегініп қайтқан емеспіз, серпіліп кейін қашқан емеспіз. Сондағы мақсат — бір мақсат. Сіз айтқандай, өз ұлтыңды сүйе білу, қазақты сүю. Ендеше, сол сүйікті Отанды қорғай білу.

Біздің бір үлкен арманымыз — сізбенен бірге тізе қосып отырып, тақымға-тақымды, үзеңгіні-үзеңгіге тірей отырып, шабу еді жау қамалына. Москвадан бермен қарай аттанғаныңызда жыл құсындай-ақ күтіп едік сізді, реті келмеді. Оқасы жоқ оның.

Біздің үлкен қолқамыз бар сізге қоятын:

«Өлмеген құлға, Құдай-ау, болып та қалды, міне, жаз» деп Төлеген айтқандай, жеңіс шыңы енді көз тұндырарлықтай алыс емес қой. Ертеңгі күні ел-жұртымызға қайтамыз. Аман-есен жеңіспен қайтамыз дейміз, өйткені атақаға ұмтылғанда да, өмір сүру үшін ұмтыламыз емес пе?! Біздің алдарымыздан ағайын, туысқандарымыз, үлкен аға, кіші іні, қатын-балаларымыз шығады. Қойын толы қуаныш үстінде қоятын сұрақтарының бірі: — ел еруі, ел арысы Бауыржанмен бірге болдыңдар ма, көзбе-көз көрдіңдер ме? - болады ғой.

Ол сөзсіз. Екіншіден, өзіміз де айттық қой сізді тонның ішкі бауындай көреміз деп, асқар бел, шың санаймыз деп. Ендеше сізді сирегірек болса да көріп, сәлемдесіп, бір мезгіл болса да көңілімізді ашып тұрғымыз келеді. Аз болса да аталы сөз, зілді әзіл, кей кездері жабығып-ақ кететін көңілге жай таптырады емес пе, солай болған соң, анда-санда, қолыңыз босай қойған кезде бізге де соғып кетіп тұрсаңыз екен. Бізді де есіңізден шығармасаңыз екен. Ортамыз толып тұрар еді, өрісіміз кеңір еді. Осы жақын арада бір келіп кетуіңізді өтінеміз. Айтатын сөзіміз, шағатын мұңымыз да жоқ емес. Қолқамыз осы. Артық сөзіміз болса, айыпқа бұйырмаңыз. Сағынышты сәлеммен өтінгендер:

1. Әбілов Ибрахим.
2. Ақашев
3. Жасақбаев Құзайыр.
4. Сатханов Бәтекенбай.
5. Бұхарбаев Мәми.
6. Закиров
7. Жылқыбаев.

**Әлжанов, Қалендеров, Жакупов,
Беркінбаев, Жолдаспаев, т. б.**

19.08.1952 ж.

Амандық хабар!

Сүйікті аға Бауыржан Момышұлы! Біз жас Солдат Мерке ауданына қарасты Кеңес колхозында 1929 жылы туылған ұлы жүздің баласымыз. Сталиндік Конституцияның 132-133-статьясы бойынша бізге міндетті болған шағым қауіпсіз елді қорғау үшін Армия қатарына 1950 жылы 10 апрельде қабылданып, қазір Примор өлкесінде ұлы міндетті атқарудамыз. Біз сүйікті Сталинге 1950 жылы 2 июнь күні Отанды қорғау үшін өзімізге зор антымыз бен үлкен міндеттер алғанбыз. Осы берілген міндетімізді орындау үшін зор ынтамызбен өз ісімізге мастер болуға шұғылданып жатырмыз. Біздің ел соғысты қаламайды. Егер де соғыс болатындай болса, сағат, минут ел қорғауға дайынбыз. Бауырыңыздың Сізден өтінетін мынадай жағдайы бар. Менің Армия қатарына қабылданғаным 2 жыл 4 айға жақындаған болса, болмаған күнде Қазақстанның бір жерінен Отан қорғау борышын атқарсақ деген ойға қалайсыз. Сіздің адресті Примор крайда Отан қорғау борышын атқарып жатқан жиеніңізден алып, осындай хабарымды жазып отырмын. Сүйікті аға, әрқашан да гүлденіп өсе беруіңізге біз де өте зор тілектеспіз.

Бұдан да былай амандық хабарды білдіріп, үзбей хат жолдап тұрамыз. Ат бір басқан жерін екі басады деген сөз бар ғой, Аға.

Әлде болса басымыз жас қой. Сіз туған Молотов отбасынан келешекте біз де оқу оқуға ынталымыз.

Осы жазылған хаттағы сұрауларға жауап жазуыңызды мен жас кадрыңыз Байғұланов Сапы Ақылович көптен-көп өтінемін. Ата-ананың қараңғылыққа аздап адасқанының себебінен орыс класына оқуға берместен, қазақ класын да толық бітіре алмадық. Себебі,

сұмырай Герман фашистерінің бес бармағының СССР көлеміне созып жеткіземін деген ойларына біздің де жас кадрларымыз екі есе соққы беріп қайтарды. Өз жерінде сол азаматтардың ішінде өзіммен туысқан 2 ағай Отан үшін, ел үшін Ұлы Отан Соғысында қаза болды. Ал, сүйікті Аға Бауыржан Момышұлы, осы Примор өлкесінің ауа-райы бізге жақпайтын болды, Және ата-ана болса, қартаң әкем Сауранов 70 жаста, шешем Мамиле Сауранова 60 жаста. Ағайлардан қалған жас балалар тағы бар. Ол да қартаң атама бір ауыр жүк көрінеді. Сондықтан Сіз осындай жағдайға қандай ақыл тауып береді деп жазып отырмын.

Қайыр қош, қымбатты Аға! Қол алып, көз көріскенше саламат болыңыздар. Қатесі болса, кешіріңіз.

Хат жазып, жауап күтуші, мен, ініңіз Сапыдан.

Осы Примордағы қазақ балаларынан жалпы сәлем айтып жатыр кадрларыңыз.

15.02.0953ж.

Құрметті ағай, Бауыржан!

1923 жылы Астрахань облысы, Марфин ауданы, Бағлан-Лопатин ауыл советінде туған Нығметұлы Бисен Қуандықов сізге осы хатты жазумен бірге көп-көп сәлем жолдайды.

Әкем мен шешемнің тегі — кедей, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданында туып өскен. Ертеректе Каспий теңізі маңында балық кәсібіне орналасып, сол жерлерде орнығып қалған.

Әкем 1933 жылы қайтыс болды, бес баламен анам жесір қалып, Балық заводтарында қара қызмет істеп, бізді адам асыл етіп, халық қатарына қосты.

1917, 1920 жылдары туылған екі ағам Аталық соғыс кезінде Отан үшін ұрыста қаза тапты. 1926 жылы туылған қарындасым ерімен бірге қазір Гурьев облысында тұрады.

Мен өзім 1940 жылы Астраханьдағы қазақ педагогикалық училищесін бітіріп, бір жыл ауыл мектебінде оқытушы болып істедім.

1941 жылы 18 жасымда армия қатарына алынып, кіші командир, бөлімшенің старшинасы қызметтерінде болдым. Аталық соғыстың майданына қатынасып, 1943 жылы ауыр жаралы болдым.

1945 жылғы 25 сентябрьдегі ССРО Жоғарғы Советінің Президиумының Указы бойынша старшина званиесінде декабрь айында армия қатарынан босатылдым.

Аталық соғыс кезінде анам жалғыз елде қалып, қиыншылықты көп көрді. Екі ағам қаза тапқаннан кейін, менің армиядан тез босануымды күтті.

Армия қатарынан босаған соң, 1946-1952 жылдары Астрахань облысы Зеленга (ауданында) жетіжылдық және орта мектептердің оқу бөлімінің меңгерушісі және директоры болып қызмет істедім.

Шынын айтқанда, тұрмысты жаңадан бастадым, уақыт жетіп, 1946 жылдың аяғында үйлендім.

1947 ж. февраль айынан бастап Совет Одағы Коммунистер Партиясының мүшесімін, партия қатарына Астрахань облысындағы Зеленга аудандық партия комитетімен қабылдандым.

1946 жылдан Астраханьдағы С.М.Киров атындағы Мемлекеттік Педагогикалық Институтта сырттай оқып, 1951 жылы тарих факультетін бітіріп, жоғары дәрежелі білім алдым.

1952 жылы август айында Астрахань обкомының қаулысы бойынша Марфин ауданындағы Володаровка Қазақ педучилищесіне (бұрынғы Астраханьдағы педучилище) директор болып тағайындалдым.

Осы оқу орнында істеп тұрған уақытымда 1952 ж. сентябрь айында армия қатарына алындым.

1952 ж. бас кезінде Зеленга аудандық әскери комиссариаты арқылы маған, 29 жасымда алғашқы офицерлік звание-атақ кіші лейтенант берілді.

Қазір Красноярскіде 74394 әскери бөлімде қызмет істеймін (служу в в/ч. 74394).

Семьямның құрамы: қарт анам 1895 ж. Туылған, әйелім 1924 жылы туылған, екі балам - ұлдарым, 1949 және 1951 жылдары туылған.

Семьям қазір Астрахань облысы Зеленга ауданындағы Сидов ауылында тұрады, әйелім жергілікті ауруханада фельдшер болып жұмыс істейді, семьяның меншігінде аз-кем мал, ағаш үй бар.

Құрметті ағай! Сіз менің хатымды оқи отыра жалыққан боларсыз, бұл кім, қайдағы адам, неге өзінің өмірбаянын жазады, неге менің уақытымды, мазамды алады деп ренжи де бастаған боларсыз.

Сіз мені, шынында, білмейсіз, бұрын-соңды есіткен де жоқсыз, бірақ қазақ ұлы бола тұрып, Россия Федерациясында туып-өсіп, оқып, адам қатарына қосылған мен Қазақстандағы қазақ ұлдары мен қыздарының еңбек, мәдениет майданындағы жетістіктерін, табыстарын естіп қуанудамын.

Алматыдағы Абай атындағы Пединституттың аспирантурасына түсуге ойланған едім, бірақ армия қатарына алынуыммен мақсатым орындалмады.

Ағай, мен сіз туралы, сіздің Ұлы Отан соғысы кезіндегі әскери ерлігіңіз туралы, шығармаларыңызды оқып және халық аузындағы сіз туралы әңгімелерді есітіп, сіздің абыройыңызға сырттай қанықпын, соғыс кезінде «Правда» газетасында басылған көп статьяларыңызды оқып, заманында мадыйықтанғанмын.

Қазір Красноярск қаласында тұрып, сіздің ертеректе осы қалада аз уақыт службаңыз өткенін есітіп, сізбен көңілдес болған бірқатар офицерлерден (Климовская, Цосденов) сіз туралы көңілге қош көп әңгімелер есітіп, сіздің абыройыңыз менің көңілімде бұрынғыдан да гөрі өсті.

Құрметті ағай! 30 жаста кіші лейтенант званиесінде жоғарғы дәрежелі біліммен армия қатарында служба бастауыма өте ренжимін. Өйткені, ағай, мен бірталай жасқа келдім, қазір семьям, балаларым, қарт анам, әйелімнен бөлек тұруға тура келіп тұр. Олар үйренген елін, жұртын-ошағын, аз-кем мүлкін мүлде жойып, менің қасыма келе алмайтын болып тұр, шынын айтқанда, барлық шаруаны мүлде жойып, 4 кісілік семьямды Сибирьге әкелу, өзімнің болмашы жалақыма қаратып қою маған да өте қиын болып тұр.

Шынында, мен әскери қызметке әзірленген жоқ едім, 1945 жылы Армия қатарынан босаған соң, институт бітіріп, семьялы болып, жаңа ғана тұрмыстың дәмін толықтай біле бастағанда, менің армия қатарына алынуым болашағымды мүлде жойды деуге болады.

Менің қазіргі жұмысымда — службамда болашақта ешбір перспектива жоқ, өйткені 30 жаста кіші лейтенанттан служба бастап қазіргі уақытта мен армия қатарында кім болмақпын?

Мәдениет майданында орта мектептің, соңғы кезде педучилищенің директоры болып жұмыс істеп, социалистік қоғамға, үкіметке пайданы қазіргі армия қатарында кіші лейтенант болып жұмыс істеуімнен көрі көбірек келтірдім-ау, егер армия қатарынан босатса, кері бұрынғыдай жұмысқа барып, әлде де үкіметке көбірек пайдалы қызметкер болар едім деп ойлаймын.

Бірақ аудандық, облыстық әскери комиссариаттардағы кейбір адамдардың шалалықтарынан мен қазір армия қатарына келдім.

Енді армия қатарынан босанып, бейбітшілік қызметке кері жұмылу өте қиын болып тұр.

Шынын айтқанда, ағай, жоғарғы дәрежелі біліммен емес, орта біліммен де кез келген коммунист менің армиядағы қазіргі жұмысымды істей-орындай алады.

Өзіміздің әскери бөліміміздің саяси бастықтарына армиядан босану жағын аздап әңгімелеп едім, олар: «Үніңді шығарма, партиядан шығарамыз, сотқа береміз!» - деп қорқытып қойды.

Москвадағы абыройлы органдарға армия қатарына алынуым өзім үшін өте ауыр тиді, мүмкін болса, мені запасқа жіберіңіз, я Астраханға, семьяма жақын жерге ауыстырыңыз. Егер армия қатарында өте керек болсам, званиемді өсіріңіз (30 жаста кіші лейтенант болып жүру маған өте ұят, мазақ) деген сұқрақтар-тілектермен хат жазып едім, тілектерімді орындамады — қабылдамады.

«1953 ж. ақырында семьяға жақын жерге ауыстыру мәселесін қарастырармыз...» деген жауап алдым.

Осы жағдайларымды сізге айта келіп, сіздің Красноярскідегі кейбір көңілдеріңіздің, бұрынғы жолдастарыңыздың нұсқауымен сізге осы хатты жазып, сізден болашағымды жемісті, құнтты ету үшін, қоғамға, үкіметке жұмысымның көбірек пайдасы тию үшін мен не істемекпін деген сұрақпен, қазақ ұлтынан көзге түсер абыройлы әскери басшы адам сіз болған соң, мүмкін, сіздің қандай да болса маған көмегіңіз тиер деген тілекпен осы хатты жазып отырмын.

Сонымен, менің сізден сұрайтын тілектерім:

1. Мүмкіншілігіңіз болса, мені армия қатарынан запасқа жіберу жағына көмектесіңіз.
2. Егер мені запасқа босатуға нағыз болмайтын болса, менің званиемді өсіруге көмектесіңіз және семьяма жақын жерге Астраханға немесе басқа батыстағы қалаларға ауыстыруға көмектесіңіз.

Құрметті ағай! Менің ұятсыздығымды кешіріңіз, ақылыңызды, дұрыстыққа, шындыққа мені бастайтын нұсқауларыңызды, көмегіңізді күтіп, өзіңізге, семьяңызға көп-көп сәлем жолдап қалушы қазақ халқының көп ұлдарының бірі, танымайтын ініңіз Ниғметұлы Бисен Қуандықов.

Қуандыков Бисен Нигметович.

Адрес: город Красноярск, 5.

Корпус 216. кв. 17.

29.05.1958 ж.

Құрметті Бауыржан Момышұлы аға!

Шымкент қаласындағы №7 қазақ орта мектебінің дирекциясының атынан сізге мектептің соңғы жаңалықтарын хабарлауды міндетім деп есептеймін.

1958 жылы 24 майда біздің мектеп үшін үлкен мерекелі мейрам болды. 1918 жылы ұйымдасқан мектебіміздің 40 жылдығын қала халқы болып атап өттік.

Бұл кешке қаладан 600-ден астам оқушылар, студенттер, мектеп, институт, партия, совет, өндіріс орындарының қызметкерлері қатысты.

Облонодан мектепке 4000 сомдық радиоторап, 30 мың сомға оқу құралдары, горком комсомолдан телевизор және көптеген құттықтау телеграммалар, жолдамалар, т.б. сыйлады.

Мектептің тарихы жөніндегі материалды мен жинап, баяндама жасадым. Мектептің алғашқы ұйымдасқан кезіндегі оқушылары, аса анықталмаған материалдар бойынша:

А.Токмағамбетов, Ә.Тәжібаев, Б.Момышұлы, Әсілбеков, т.б. олардың мұғалімдері: Смирин, Горшков, Мұса Мылтықбаев, Тәңірберген Отарбаев, Берді Сабиров, т.б. болған. Бұларды бала жастан білетін Мұсаева Ибагүл, Исраилов Құрбан, Ибраимов Ибраим, Тұрдалиев Бекқұлилар қуаттайды.

Сіз осы мектепте оқығандығыңыз жөнінде естелік жазып жіберсеңіз, мүмкіндігі болса, мектебіміздің 40 жылдық тарихын жазсаңыз деген өтінішіміз бар. Сәлеммен, мектептің оқу ісінің меңгерушісі: Ж.Әширимбетов.

Жаназар Әшіримбетов.

Шымкент қаласы, Тоқаев көшесі №17 үй,

№7 Сыпатаев атындағы қазақ орта мектебі.

12.06.1958 ж.

Шымкент қаласы.

Аса құрметті Бауыржан аға!

Сіздің құттықтау хатыңызды, мектеп атына жіберген бағалы сыйлықтарыңызды 10.06.58ж. қазақ әдебиетінен шығарма жазудың алдында алып, оқып шығып, мұғалімдер және оқушылар коллективі болып қатты қуанғандығымызды хабарлаймыз.

Мектебіміздің 1—6 кластарының оқушылары балалық шағының жазды күнгі жайдары демалыстарын өткізуге шығып кеткен еді. 8—9 класс оқушылары Ильичевка ауданына мақтаны баптау науқанына жәрдем беруге кеткен еді. Сондықтан емтихан тапсырып жүрген 10 кластардың 91 оқушысы, 7 кластардың 35 оқушысы, емтихан комиссиясының

мүшелері, мұғалімдер болып, оқытушы және оқушылар коллективінің атынан сізге жалынды сәлем жолдап, бізге хат жазып, мерекелерімізбен құттықтағаныңызға көп рахмет айтамыз.

Бізге қойған ренішіңізді өте орынды деп таптық, тіпті, оны біз мақтаныш еткендей пікірде болдық: «Өкпе кімге жарасар - қарындасқа жарасар» деп қазақтың қашаннан келе жатқан өмірден шығарылған сабағы сияқты, сіздің өкпеңізді мақтаныш ету біз үшін өте көңілді! Жарасып-ақ тұр! Екіншіден, өзіңізбен бірге оқыған жолдастарыңызды хабарлауыңыз өте жақсы болды.

Сіздің: «Шымкентке келгенде барып сөйлескім келеді» дегеніңіз де бізді аз қуандырған жоқ. Жаңа оқу жылында сізді әдейі шақырып, кездесу өткіземіз деген жоспарымыз бар. Оған өзіңіз айтқан кісілер бірігіп келсе, биылғы 40 жылдық мерекені өткізуден де көңілді болар. Өткен мерекеге шақыра алмаған себебіміз: жергілікті жердегі басшылар (облоно, гороно, горисполком) «40 жылға толған жоқ» деп, біздің сөзімізді алғаш қуаттамады, соңынан обкомның ІІ хатшысына дейін мәселе жетіп, ол кісі біздің жинаған документтерді ұнатқан соң, (бұл 22.05.58 ж.) барлық қала жұртшылығы құттықтай бастады.

Мерекенің қазіргі жайы туралы:

Биылғы оқушылар саны 511 болды (өткен жылы 700 болған еді), 18 класс, 52 мұғалім бар, сонымен бірге, мектеп жанында қыздар тәрбиеленетін пансион-интернат бар, онда биыл 130 қазақ қызы тәрбиеленді, олардың 41-і биыл 10 класты бітіріп шығады.

Құрметті ағай! Сіздің жіберген сыйлықтарыңыз қолдан-қолға тез ауысып, өзіңізбен жеке сөйлескендей құныға оқып жүргенімізді айтамыз.

Оқытушылар, оқушылар атынан сіздің ұзақ жылдар жасап, өмірде және әдебиет майданында көп табысқа жетуіңізге тілектеспіз.

Сәлеммен: Ж.Әширмбетов

Бауыржан!

Амандық арқасында жүріп жатқан жағдай бар. Пошта арқылы жіберген өмірде есте қаларлық сауғаңызды алып өте қуандым. Еске тұтып, ескеріп жіберген кітабыңызға рахмет. Мен сол барған жиырма үшінші күні кетіп қалдым. Барып сәлем беруге өзіңіз де жұмыста болдыңыз. Үй ішіңізге бізден сәлем айтарсыз. Аман болсақ, барып сәлем берерміз.

Хат жазған Қалымбет Ділімбетұлы.

25.04.1958ж.

Дорогой товарищ Бауыржан Момыш-улы!

Не так давно из «Литературной газеты» я узнал, что герой повести, зажигательной повести Александра Бека «Волоколамское шоссе», — лицо не вымышленное. Честно говоря, я думал, что товарищ Бек просто использовал своеобразный литературный прием. Огромна была моя радость, что герой повести — лицо реальное, которым являетесь Вы, товарищ Момыш-улы!

Много раз я перечитывал повесть, и хотя я человек невоенный, она мне во многом помогала и помогает. Я инженер-тепловозник, работаю начальником планово-производственного отдела Астраханского ремонтного завода.

По долгу службы мне приходится иметь дело со многими людьми самого различного характера. И вот тут мне помогает повесть о делах незабвенного генерала Панфилова и его достойного соратника, Вас, товарищ Момыш-улы.

Очень рад, что Вы сами занимаетесь литературным трудом. Однако недоумеваю, почему книги такого бывалого и заслуженного человека, каким являетесь Вы, не издаются в Москве. Я писал в Калинин, чтобы выслали Ваши рассказы — письмо осталось без ответа. Очевидно, придется писать в «Литературную газету».

Товарищ Момыш-улы, убедительно прошу Вас... Не обессудьте меня, но все же осмелюсь просить Вас подсказать мне (об этом просят и многие мои товарищи по работе на заводе), где можно приобрести книгу Ваших рассказов, а также повесть «За нами Москва»? Будем очень Вам благодарны.

В канун замечательного праздника — Первомая — желаю Вам здоровья и благотворного труда на литературной ниве. Глубокоуважающий Вас, инженер В. Сивак.

Р. С. Если сможете мне ответить, прошу черкнуть несколько слов по адресу: г. Астрахань, 24, ул. Б. Хмельницкого, 1, кв. 16.

Сивак Владимир Ефимович.

Многоуважаемый товарищ Бауыржан Момыш-улы!

С большой радостью я получил Ваше теплое и искреннее письмо и Вашу книгу. Не знаю, как и благодарить Вас. К счастью, книга Ваша вот уже второй месяц ходит по рукам моих товарищей по работе, и думаю, для Вас это будет приятно: они меня замучили вопросом — когда будет продолжение книги? Очень прошу Вас ответить мне на этот вопрос.

Прошу прощения за задержку ответа — долго был в отъезде. По службе приходится бывать на многих железных дорогах. Ведь наш Астраханский тепловозремонтный завод пока что единственный в Союзе. В частности, мы ремонтируем тепловозы и для нашего самого солидного заказчика — вновь организованной Казахской железной дороги.

Бессмертный подвиг гвардейцев-панфиловцев на века останется в сердцах советских людей. Этим, помоему, объясняется та жадность, с которой наши люди читают об их подвигах, об их ратном труде. Особенно ценно то, что Вы, дорогой товарищ Момыш-улы, решили ознакомить массы читателей со всем тем, что Вы пережили, что Вы видели, передумали за много бессонных ночей. Побольше пишите о генерале Панфилове, светлой памяти которого посвящено еще мало книг, написанных советскими писателями. О нем мне довелось слышать в Чарджоу, где он еще до войны был командиром гарнизона (до 1954 года я работал в Чарджоу, в тепловозном депо).

Товарищ Момыш-улы, с удовольствием и гордостью за наших людей, в прошлом Ваших сослуживцев, я прочитал книгу Федора Селиванова «Панфиловцы», откуда многое узнал о их судьбе.

Мне почему-то кажется, что книгу эту он написал не без Вашей помощи. Даже не кажется, а как-то уверен: такую книгу не написать, не поговорив очень о многом с Вами, ветераном дивизии. Об этом пишется в аннотации вообще, но без указания фамилии Вашей.

Несмотря на то, что свободного времени у меня мало (ведь начальник планово-производственного отдела завода — это такая хлопотливая должность, наверное, как начальник штаба), я все же слежу за литературой и являюсь постоянным подписчиком и читателем «Литературной газеты». И вот в начале мая я прочитал там статью Матусовского «Есть у меня друг...» и расстроился. Почему же у нас все еще бывают такие досадные ошибки, такие трудно объяснимые промахи, когда действительно за героические дела, за то, что товарищи воспитывают, растят героев, не отмечается их скромный, но великий труд должным образом. Глубоко убежден, что такую же статью, как о летчике полковнике В. Боброве, можно и нужно было написать о Вас, товарищ Момыш-улы. Почему же Ваши товарищи по батальону, полку, дивизии не напишут об этом. Ведь и Вы воспитали много Героев Советского Союза, ведь и Ваши многочисленные подвиги должны были быть отмечены Звездой Героя.

Мне кажется, что подчас у нас еще недостаточно внимательно, не подушевному относятся к увековечиванию подвигов скромных героев. Уверен в том, что Вашу грудь должна украшать Звезда Героя, и ее отсутствие говорить только о Вашей исключительной скромности. Я не писатель и не могу, быть может, хорошо выразить то, что хотелось бы, но надеюсь, что на Вашем боевом опыте, на Ваших успехах и ошибках учились многие и многие тысячи командиров (да и много невоенных людей), о Вас написана замечательная книга А. Беком, сами Вы написали не одну исповедь бывалого воина...

С нетерпением ожидаем окончания записок «За нами Москва» и ждем от Вас фундаментальной книги, исторического повествования о всем пути Панфиловской дивизии. Правда, это авторский секрет, но все же осмеливаюсь спросить: не работаете ли Вы над такой книгой? Покажите панфиловцев в мирной, боевой и снова в мирной жизни.

Извините за задержку письма и за то, что отнял у Вас много времени. Извините за нескладность письма. Хотел много сказать, но не знаю, что вышло.

С приветом, крепко жму руку.

Ваш Сивак.

Р. С. Привет Вашей супруге и детям, которых прошу способствовать Вашей ценной работе.

21.12.1958 ж.

Многоуважаемый товарищ Момыш-улы!

Поздравляю Вас с наступающим Новым годом и желаю Вам от всего сердца здоровья, счастья и самых наилучших успехов в творческом труде.

Недавно был в командировке в Москве: сложилось так, что необходимо было уехать в Астрахань 12.12.1965 г. Очень хотелось повидаться с Вами, хотя бы издали, так мне думалось, что Вы участвовали в декаде.

Купил Вашу замечательную книгу «Наша семья». Прочел ее с большим удовольствием. Понравилось мне в ней все, но мне кажется, «Наша семья» чуточку длинновата. В ней

много очень хороших описаний обычаев казахского народа, превосходны сказки Вашей уважаемой бабушки Кызтумас. Я их прочел и своей детворе. С нетерпением жду продолжения этой книги.

Через все Ваши военные книги красной нитью проходит светлый образ генерала Панфилова - душевного, чуткого, волевого, талантливого генерала - Вашего наставника и учителя. Ведь так же, товарищ Момыш-улы? Так почему же Вам не создать монументальное произведение о нем?! Ведь лучше Вас никто не напишет.

Недавно еще раз перечитал «Волоколамское шоссе» и никак не согласен со второй половиной эпиграфа из «Чингизхана» В. Яна. Очевидно, А. Беку придется его немного изменить - я говорю о том, что «ему следует рассказать свои воспоминания опытному писцу...».

Прошу извинить за беспокойство. Если найдете нужным, отвечайте. Буду очень рад.

Жду от Вас новых хороших произведений и вместе со многими читателями радуюсь Вашим творческим успехам.

С приветом к Вам и Вашей семье, уважающий Вас **Сивак**.

5.05.1960 г.

г. Норильск, Орджоникидзе, 5, кв. 120.

Полковнику Бауыржану Момыш-улы

От Шарыпова Александра Олимпиевича,

майора запаса, бывшего командира

батальона 9 краснознаменной

стрелковой дивизии.

(1944—45 г.г., Прибалтика)

Уважаемый Бауыржан Момышевич!

В день близкого сердцам фронтовиков праздника нашей победы прошу принять мое искреннее поздравление и пожелание счастья в личной жизни и успехов в общественной деятельности!

Вы, конечно, не помните меня. Но я все эти годы помнил Вас и ежегодно, отмечая Праздник Победы, поднимал бокал за Ваше здоровье и за здоровье всех умных командиров (которых, к сожалению, было не так уж много).

Бауыржан Момышевич! Напрягите память, может быть, все-таки вспомните комбата, батальон которого Вы определили направляющим в дивизии. Однажды Вы ругали меня за то, что у меня не было форменной шапки, и я носил кубанку, которую Вы называли «колесом». И еще: в начале боев, которые дивизия вела двенадцать дней и двенадцать

ночей (Ваше выражение), я был на направлении главного удара, разговаривал с Вами открытым текстом, и Вы расчистили мне путь огнем дивизиона «катюш».

Я вырвался далеко вперед и, чтобы Вам было видно на местности, где я нахожусь, выбросил Красный флаг на крыше хутора.

Я благодарен Вам за то, что Вы высоко оценили частицу моего труда в успехе, достигнутом дивизией, и представили меня к награждению орденом Красного Знамени.

Хотелось бы еще многое написать, но не стану отнимать у Вас время.

Я не знаю, как Вы прожили все эти годы, чем занимаетесь теперь, но знаю одно, что Вы по-прежнему такой же внимательный, умный и обаятельный человек, каким были тогда, на войне, несмотря на суровую жизнь и тяжелую Вашу работу.

До свидания!

Р. С. Если Вас не затруднит, черкните мне несколько строк. Я буду рад и признателен Вам. Еще раз примите мои хорошие пожелания и поздравление с Праздником Победы!

Шарыпов.

5.05.1961г.

**Мой дорогой и незабываемый
полковник Бауыржан Момышевич!**

Примите мое искреннее поздравление с великим праздником — Праздником Победы!

Желаю Вам доброго здоровья, счастья в семейной жизни и успехов в литературном труде!

Еще раз большое спасибо за книгу! До свидания.

Преданный Вам майор Шарыпов.

Уважаемый товарищ Момыш-улы!

В наши библиотеки поступила Ваша книга «За нами Москва», которая сразу получила широкую известность и признание. Личный состав гарнизона, учащиеся средней школы выражают большое желание встретиться с Вами, автором произведения, посвященного героическим дням Отечественной войны.

Наша встреча тем более желательна в ближайшее время, потому что весь советский народ готовится отметить 40-летие Казахстана.

Мы надеемся на Ваш приезд в наш гарнизон в первой декаде октября 1960 года на два-три дня. Прошу ответить по адресу: г.Ташкент, в/ч 03080 Малкину

После получения от Вас согласия за Вами будет командирован наш представитель.

**Начальник политотдела
полковник Малкин.**

Уважаемый товарищ полковник!

Ваше письмо я получил. Мне позвонили из ЦК и СПК. Благодарю Вас за приглашение.

Я в принципе не возражаю поехать в Ташкент, но мне надо предварительно знать цель (программу) и характер встречи...

Б. Момыш-улы

25.07.1960 г.

Дорогой Бауыржан Момыш-улы!

Перед самым отъездом ухожу в отпуск и (еду в Крым) не могу не послать Вам эти мои материалы, о которых мы с Вами улаживались.

К сожалению, не смог сделать фотокопий с двух заметок, поэтому перепечатаваю их для Вас. Номера всех газет находятся у меня, в моем архиве.

От души желаю Вам успехов!

В. Субботин.

Москва, В-296,

Ломоносовский пр. 14, кв. 407.

18.09.1960 г.

Дорогой товарищ Бауыржан!

Не знаю, как и благодарить Вас за все, что Вы сделали. Примите эту благодарность от имени всех наших товарищей, участвовавших во взятии рейхстага.

Я знаю, как полно у Вас других забот, и тем более могу оценить то, что Вы сделали. Все это так важно: эти пятнадцать лет я просто терзался, что тот подвиг, что был совершен молодым Рахимжаном и его бойцом, как бы забылся. Ничье имя, как бы оно ни было высоко поднято, не должно затмевать других, проявивших столь же высокое мужество.

И за снимки Вам особое, большое спасибо. Вполне может случиться, что они мне понадобятся. Вероятно, вы увидите Кошкарбаева — я прошу Вас: передайте ему мой большой товарищеский привет.

Вчера я видел Козлова. Наш разговор был очень подробным и обстоятельным. Я повторил ему все, что думаю о повести, о ее достоинствах. Он сказал, что он разыщет повесть и обязательно Вам ответит.

Сегодня воскресенье, но завтра я еще раз напомним ему об этом. Оставили ли Вы официальную заявку на переиздание книги? Надо написать на имя Правления издательства, которое и решает. Напишите эти два слова. Конечно, предложение будет поддержано. С Солнцевой я уже говорил еще раньше, но она говорит, что не может

ознакомиться с книгой - нет экземпляра. Мой экземпляр — калининский, который еще два года назад я передал им - не находится.

Я уезжаю в Ялту — взял на месяц отпуск, надеюсь, мне удастся там поработать. В Москве буду к 20-му октября.

Валентина Павловна передает Вам привет.

Ваш Василий Субботин.

Информация «Они отличились в бою» была напечатана 3 мая, а через день — 5 мая — в газете «Воин родины» 150 стрелковой дивизии была напечатана зарисовка, очерк. Она подписана корреспондентом дивизионной газеты старшим лейтенантом В. Субботиным и старшиной Н. Шатиловым, также сотрудничавшим с газетой.

«ОНИ ПОДНЯЛИ СТЯГ ПОБЕДЫ»

Лейтенанта Рахимжана Кошкарбаева знали как самого храброго человека. Вот почему капитан Давыдов вызвал к себе, в подвал, именно его.

Давыдов протянул Кошкарбаеву знамя. Это был кусок алой материи — символ чаяний и устремлений, символ пролитой крови тех, кто пробивался к Берлину.

— Водрузи его над зданием рейхстага, — сказал офицер.

Давыдов подозвал лейтенанта к окну, указал рукой через площадь. Там был рейхстаг — цитадель гитлеризма.

Кошкарбаев, красноармеец Григорий Булатов, а за ними еще семеро смелых выпрыгнули из окна первого этажа на улицу.

Путь к рейхстагу был путем огня, путем огромного напряжения воли. Горели дома, снаряды рвали камни на мостовой, пули чертили булыжник. После короткого броска залегли. Оглянувшись, Булатов сказал:

— Мы вдвоем. Огонь отсек остальных.

Воины продолжали свой путь. Завернутое в темную бумагу знамя лежало у сердца Кошкарбаева.

Расстояние сокращалось. Офицеру и бойцу удалось добраться до моста через канал. До рейхстага подать рукой. Но огонь усилился.

Здесь, под мостом, офицер химическим карандашом крупными буквами вывел на полотнище: «Лейтенант Кошкарбаев, красноармеец Булатов». Ниже поставил часть и подразделение.

Скоро к ним присоединились товарищи — Виктор Проваторов, Иван Лысенко, Михаил Габидулин, Степан Орешко, Павел Бреховецкий, Михаил Пачковский. С ними лейтенант Семен Сорокин.

Новый рывок вперед. Вот задымленная стена рейхстага, иссеченные металлом массивные колонны, вздыбленные фигуры коней, замурованные кирпичом длинные окна. Вспышки выстрелов заматались из подвалов и с верхних этажей.

Темными, заваленными щебнем коридорами, чутьем угадывая путь наверх, воины бежали с автоматами и гранатами в руках. Вот они у цели. Лейтенант Сорокин с бойцами стал прикрывать входы.

Кошкарбаев подсадил Булатова в окно и сказал: «Ставь, Булатов». Вместе они водрузили алый стяг над рейхстагом.

Казалось, в эту минуту все стихло. Бойцы, сержанты, офицеры — все войска, пришедшие в Берлин, увидели знамя победы.

В знамени, поднятом над рейхстагом, был великий и трудный путь войны, приведший нас через пепелища родных деревень, через земли, истерзанные врагом, в ненавистный Берлин.

В. Субботин,

Н. Шатилов.

В последующих номерах этой же дивизионной газеты также не раз упоминаются имена Кошкарбаева и Булатова. В номере от 16 сентября, посвященном двухлетию части (дивизия формировалась в Кустанае), была опубликована заметка, подписанная сержантом Васильевым.

Все это наряду с корреспонденциями о Кантарии и Егорове, водрузившими на куполе рейхстага знамя, выданное нашей дивизии политотделом армии. Я об этом рассказываю в своих записях-рассказах, напечатанных в «Новом мире» (5). Там есть и рассказы о Кошкарбаеве и Булатове.

В номере от 16 сентября («Воин родины») в подборке «Памятные факты» говорится: «Первыми достигли здания рейхстага и установили на нем красный флажок лейтенант Кошкарбаев и красноармеец Булатов. За этот подвиг они награждены орденами Красного Знамени. Знамя Победы водрузили Егоров и Кантария. Первыми ворвались в рейхстаг Сянов, Греченков, Неустроев, Давыдов, Логвиненко со своими бойцами...»

В этом же номере - отдельная заметка «ДВОЕ ОТВАЖНЫХ»: «Неувядаемой славой покрыли себя при штурме рейхстага лейтенант Кошкарбаев и боец Булатов, установившие на нем флаг. Невзирая на смертоносный огонь, открытый бешено сопротивляющимся врагом, ползком продвигались они к зданию.

Каждый шаг был равносильен смерти. Но, крепко стиснув зубы, пядь за пядью, сантиметр за сантиметром, они приближались к рейхстагу, и в воздухе затрепетал красный флажок.

Вдохновленные этим подвигом бойцы-пехотинцы устремились на штурм. Сержант Б. Васильев».

Перечисляю также некоторые свои очерки и записи, в которых я писал о подвиге Кошкарбаева и Булатова:

Журнал «Советский воин», № 9 за 1949 г.

Альманах «Уральский современник», №10

«Крым», № 2

Журнал «Дружные ребята», № 5 за 1948 г.

«Это был довольно большой флаг».

В. Суботтин.

«...Темными коридорами, заваленными щебнем, чутьем угадывая путь, бойцы лейтенанта Кошкарбаева и лейтенанта Доброштанова бежали с гранатами, автоматами. Вот они у цели. Лейтенант Сорокин с бойцами стал прикрывать входы, а Кошкарбаев укрепил в окне первое красное знамя.

Скоро красные флаги (почти все воины, сражавшиеся за рейхстаг, хранили в карманах кумачовые платочки) вспыхнули в окнах и амбразурах многих этажей».

Газета «Фрунзевец» от 9 мая 1960 года.

(№ 10 (1807))

«Мы шлем вам привет»

Письмо М. Кантария и М. Егорова.

«...первыми в рейхстаг ворвались роты, которыми командовали старший сержант Сянов и лейтенант Кошкарбаев. Отважные советские воины завязали рукопашный бой с противником. Среди фашистов наступило минутное замешательство. Воспользовавшись этим, основные силы двух батальонов бросились в рейхстаг, «развили успех рот Сянова и Кошкарбаева».

9.09.1960 г.

Уважаемый Василий Ефимович, здравствуйте!

Благодарю Вас за письмо.

Все присланные Вами документы, «Новый мир», № 5 и ряд дополнительных документов, статьи Шатилова, Мазина, Дермана, Б. Горбатова, Р. Кармена, М. Кантария и М. Егорова и воспоминания самого Кошкарбаева были использованы для написания развернутого очерка. Очерк написан журналистом К. Казыбаевым при моей консультации и принят для опубликования казахским журналом «Жулдыз» в юбилейном номере (ноябрьском). Редактор обещал иллюстрировать тремя фотоснимками документов.

Я лично написал справку о подвиге Рахимжана председателю Совета Министров товарищу Ташенову.

Для Вас присылаю две фотографии.

Перед отъездом имел встречу с товарищем Козловым. Он обещал, проконсультировавшись с Вами, написать мне свое решение об издании «Нашей семьи».

Я пока этого письма не получил.

От меня привет Вашей супруге. Желаю Вам успехов и здоровья.

Б. Момыш-улы.

23.03.1960 ж.

Құрметті Момышұлы Бауыржан аға!

Сіздің «Москва үшін шайқас» деген повесіңізді оқып, Отан соғысындағы тамаша ерліктеріңізбен танысып, өте риза болғандығымнан сізге хат жолдап отырмын.

Сіздің ананың сүтін ақтап, атаның ұлы болмай, халықтың ұлы болғаныңызды бүкіл еліңіз мақтаныш етіп, рахмет айтатыны белгілі. Солай болуға керек те еді. Бүгінгі күні сол отты күндерде болған істі дәл көрсетіп, адамдардың аттарын өзгертпей, көркем тілмен баяндаған повесіңізді ұсынғаныңызға тағы да халқыңыз алғыс айтады.

Тек қана сіз генерал Панфиловтың қалай қаза тапқанын айтпаңыз. Әрине, ол істің басы-қасында болмағандығыңыздан, көзіңізбен көрмегендігіңізден жазбаған болуыңыз керек.

Мен Отан соғысы туралы қазақ тілінде талай кітаптарды қызыға оқығанмын, бірақ адамдардың аттары белгісіз және болған іс дәл баяндалмайтын сияқты көрінетін.

Ал сіз бұл кітабыңызбен Отан соғысындағы өз ерліктеріңізді көрсетіп қана қоймайсыз, сонымен бірге бүкіл совет адамдарының қиын жағдайдағы алғырттығын, төзімділігін, патриоттығын көрсеттіңіз. Сіз ерліктерді баяндап қана қоймайсыз, сонымен бірге біз секілді Отан соғысының уақиғасын ертегідей тыңдайтын оқушыларыңызды сүйсіндіріп, еліктіріп, патриоттыққа тартып тәрбиелейсіз.

Бауыржан аға!

Сізден осы бір жылғы уақиғаңыз үшін мың мәртебе алғыс айтып, ыстық сәлемімді жолдағаныма ғафу өтініп, бірден-бір қабыл алар деген ойдамын.

Онымен қоса, осы повесіңізді әрі жалғастырып, уақиғаны қалдырмай, Берлинді алып, елге қайта оралғаныңызға дейінгі жағдайды тегіс баяндап, кітап етіп оқушыларыңызға ұсынсаңыз екен деген тілек білдіріп, алдыңызға тартамын.

Бұл ойымды орындар деп сенуіме рұқсат етіңіз.

Сәлеммен, сізді жанындай жақсы көріп, аға тұтушы көп оқушыларыңыздың бірі — **Әбен Нұртазин**. Павлодар облысы, Куйбышев ауданы, Красноярский селосы, Куйбышев орта мектебінің мұғалімі.

Адресіңізді білмегендіктен «Қазақ әдебиеті» газетінің редакциясына жолдап отырмын. Ондағы жігіттер сізге табыс етер деген оймен.

Келешекте сіздің осы кітабыңыз туралы мектепте әдеби кеш ұйымдастырылып, өткізілмекші.

Бауыржан аға! Бұл кітабыңызды Вера Павловна Строеваға арнапсыз. Ол кісі кім, қайда? Неліктен арнадыңыз? Және де Советтер Одағының батыры Мәлік Ғабдуллин сізбен бірге болмап па еді? Кітабыңызда неліктен жоқ? Болса, кітабыңыз бойынша кім? Осы сұрақтарымды жуырда қанағаттандырсаңыз екен.

Аса құрметті Бауыржан Момышұлы!

Сіздің «Москва үшін шайқас» деген шығармаңызды 230-беттегі әңгімелерге дейін оқып шықтым.

Мені айыптамауыңызды сұраймын. Аяғына дейін оқып шығуыма менің шыдамым жетпеді. Өзімше шыдап келдім, (1947 жылдан бері хат жазбай). 1947 ж. «Арпалысты» оқыдым. Сол жылы 1947 ж. Қостанай облысы, Аманкелді ауданы, Буденный атты

колхоздағы жеті жылдық мектепте оқытушы болып жүргенімде, мектеп оқушылары ойын-сауық кештерде қосылып өлең айтушы еді, хормен айтып:

Бауыр аға, батырым,
Болып кетсе ақылың,
Бір де болса - бірегей,
Мың сан қолға татырмын, —

деп.

Қымбатты Бауыржан! Содан бері 14 жыл өтті.

Өткен жыл күз журналдан көріп, сіздің осы шығармаңыз баспадан шықты деген-ді.

Алматыдағы балама (жалғыз ұлым Искандиров Болат Стройтехникумда оқиды) энеукүні посылка салғанда, Бауыржан Момышұлының кітабын жібер деп, әдейі хат жаздым. Жақында балам арнайы жіберіпті. Қазір «Москва үшін шайқас» деген шығарманы құныға оқып жатырмын.

Жүрегім жаз деп жаздырып отыр. Қолым дірілдейді...

Бауыржан! Сіздің сау-саламат болып, ұзақ-ұзақ жасауыңызды, әм абыройлы, беделді және еңбектеріңіз жемісті болуын тілеймін. Семейларыңыз сау-саламат болсын.

Сізге адал ниетті болып хат жазушы —

Қарағанды облысы, Ұлытау районы,

Қорғасын орта мектебінің оқытушысы

Мерғали Искандеров.

Осы кітабыңызды («Москва үшін шайқас») оқығаныма бір жеті болды. Осы күндері түсіме жиі кіріп жүрсіз.

Арманым — сізді жүзбе-жүз көру.

Кітаптан алған әсерімді жазу қиын. Өттең, жазушы емеспін. Қиялдан құралған емес, шындық.

Мүмкін болса, сау-саламаттық хат күтемін.

Құрметті Бауыржан! Хатымды қарсы алар деп, айыпқа ала қоймайды деп, аса құрметпен хат жазушы, **Мерғали.**

15.11.1961 ж.

Амандық хат

Бауыржан — ассалаумағалейкум. Дені-қарның сау ма, балалар аман-есен бе? Сізге сәлем беруші мен — Тастанбекұлы Махмуд Бельходжаевич. Бауыржан, мен сені 1924 жылдан бері, то есть, Асинский интернаттан бірге оқып шыққаннан кейін көргенім жоқ. Себебі, қоныс қашық болды. 24 жыл Таджикистанда болып, өткен жылы келдік. Сізді сол жақта

жүріп, қағаз бетінде суретіңізді көріп, көзіме елестеп тұрады. Ал, сізден қысқаша өтініш. Осы алдына хат апарушы менің балам, сол жерде строительный техникумда оқиды, 4-ші курста. Бұл баланы армияға шақырыпты. Әлбетте, әр нәрсе тұрмысқа байланысты. Қазір жас 50-ден асып кетті. Денсаулық нашар, үйде (трудоспособный) осы жалғыз бала.

Мүмкін болса, ауыз жәрдеміңізді, 1 жылға отсрочкаға қалдыруыңызды сұраймын.

**Тілектес жолдасың,
Махмұд Тастанбекұлы.**

К-з Чапаев.

14.08.1963 г.

Дорогой товарищ Момыш-улы!

Я обращаюсь к Вам с просьбой, которую сейчас хочу изложить. Как офицер пограничных войск ГДР, я узнал о Вас, когда мы проработали книгу «Волоколамское шоссе» А. Бека. С большим напряжением и живым интересом следили наши товарищи за героическими боями Вашего батальона в Великой Отечественной войне. Они обязаны Вам как герою книги, потому что Вы в этом произведении через автора сообщаете множество солдатских мудростей и верно излагаете требования сражений (боев). Вы продемонстрировали проведение сознательной военной дисциплины и беспрекословное выполнение приказов. Мы можем Вам сообщить, что мы основательно занимались этой военной книгой и попытались применить Ваш опыт в нашей области. Преобладающая часть наших товарищей не знают войну со всеми ее требованиями и ситуациями. Они не знают еще опасности германского милитаризма, которому противостояли Вы и Ваши товарищи в то время под Москвой. Поэтому Ваши указания были для нас весьма ценными, так как они дали нам сведения об этом враге.

Сегодня на западной границе социалистического лагеря этот же враг пытается (отчасти маскируя свой характер) сладкими словами и обещаниями оказать влияние на наших солдат. Это усложняет нашу воспитательную работу, которую мы проводим, чтобы наши пограничные солдаты во всех ситуациях действовали политически правильно и стойко. В этом трудном воспитательном процессе нам особенно помогают боевые опыты из Великой Отечественной войны.

Я еще в начале подчеркнул, что мы основательно проработали книгу. В связи с этим возникли следующие вопросы:

— Чем занимается сегодня товарищ Момыш-улы?

— Идентичны ли Вы с писателем Александром Беком, если нет, то что за личность А. Бек?

— Что стало с его батальоном?

— Знаете ли Вы адреса оставшихся в живых товарищей (через переписку)?

— Какую роль сыграли партия и комсомол в Вашем батальоне?

— Имеются ли фотографии или газетные статьи из времен борьбы батальона за Волоколамское шоссе?

— Действительно ли Вы должны были застрелить сержанта Боранбаева, не мог бы он оправдать себя в бою?

— Не позволил ли себе автор слишком много авторской свободы при изображении методов воспитания (табачный марш)?

— Какие высокие государственные и военные награды получили батальон и Вы в результате славных боевых действий?

Я позволю себе задать еще последний вопрос.

Мы узнали через газету «Красная Звезда», что Вы еще написали книги, а именно о Вашем батальоне. Было бы интересно узнать, что это за книги и как можно было бы получить эту литературу? Мы были бы рады, если Вы вышлете какую-нибудь из Ваших книг о жизни и борьбе Вашего батальона (с посвящением).

Дорогой товарищ Момыш-улы, Вы видите, что мы носим в сердце своем множество вопросов и пожеланий. Мы были бы очень благодарны скорейшему ответу.

По поручению своих товарищей посылаю Вам сердечный привет и желаю дальнейших успехов в Вашей жизни и в Вашем творчестве.

Да здравствует тесная дружба по оружию между нашими армиями - залог сохранения мира во всем мире!

С социалистическим приветом,

лейтенант Гундель Глевен.

Глубокоуважаемый товарищ

Бауыржан Момыш-улы!

Вам пишет бывший однополчанин Шульпенков В. М.

В далекие времена (летом 1943 г.) непродолжительный срок я был Вашим адъютантом — быть может, это обстоятельство и поможет Вам вспомнить автора сих строк. Помню, в ту пору приезжал к нам в полк Александр Бек с рукописями своих панфиловских повестей и помню некоторые Ваши «острые» беседы с ним и кое-что из последующей переписки, свидетелем которой я невольно являлся.

С полком и со всеми знакомыми по фронту у меня прекратилась всякая связь с января 1944 года. Тогда я был ранен у станции Насва (д. Маноково) на железной дороге Новосокольники — Дно и полгода провалялся в госпиталях, после чего с открытыми еще ранами был демобилизован.

Я почти не удивился, когда однажды прочел в «Правде», что писатель Б. Момыш-улы в составе делегации Казахстана был в Панфиловской дивизии. Не удивился тому, что мне казалось еще раньше, что Вы со временем станете писателем, но не «гражданским», а «военным», со специфическим, именно военным, уклоном (я помню Ваши некоторые фронтовые разработки по БУПу) (Боевой устав пехоты).

Тогда я попробовал Вам написать в Москву, в ССП (Союз советских писателей), но безрезультатно. Недавно, просматривая «Литературную газету» (к стыду моему, это было

случайно), я в отчете об итогах литературной части декады казахского искусства и литературы в Москве с удовольствием встретил Вашу фамилию.

Думаю, что и все остальные Ваши однополчане узнали или узнают об этом с удовольствием, так как высокая оценка Ваших произведений, произведений человека, с которым знаком непосредственно, и который в трудные военные годы был твоим командиром, невольно радует и вселяет известную гордость (наверное, это слабость человеческая!).

Сейчас у меня есть «Панфиловцы» Федора Селиванова (Госполитиздат. М. 1958 г.), и я с гордостью показываю Ваш портрет из этой книги своим нынешним друзьям и знакомым.

«Литературная газета» и натолкнула меня на мысль написать вам в Алма-Ату (раньше я почему-то думал, что Вы сейчас живете в Москве), в адрес Союза советских писателей Казахстана.

Живу я сейчас в г.Гомеле, БССР (Белорусская Советская Социалистическая Республика), и здесь я нигде не нашел Ваших работ, которые отмечала газета. Делал заказы с «оказией» в Москву, сам недавно был в Ленинграде, и все безрезультатно.

Если это письмо попадет к Вам, мне бы очень хотелось получить от Вас несколько строк: где и как изданы Ваши повести? Было бы мне еще лучше получить эти повести непосредственно от Вас (если есть такая возможность).

Я сейчас работаю преподавателем Белорусского института инженеров железнодорожного транспорта. Специальность моя — изыскание и проектирование железных дорог. После окончания Ленинградского института инженеров железнодорожного транспорта несколько лет был на работе на Севере и на Дальнем Востоке и вот недавно окончил аспирантуру. В скором времени предполагаю защитить диссертацию на соискание ученой степени кандидата технических наук.

Разрешите от всей души пожелать Вам новых и больших творческих успехов.

С искренним уважением, В. М. Шульпенков

Мой адрес: гор. Гомель, БССР

ул. Ветковская, д. 15, кв. 327

Шульпенков Владимир Михайлович

8.06.65 г.

Дорогой и уважаемый Бауыржан!

Я не очень уверен, что такое обращение удобно, но фамильная приставка к имени в обращениях звучит порусски, слишком официально и сухо, а ни того и ни другого мне не хотелось.

Я очень обрадовался, получив Ваше такое теплое письмо. Армейская и фронтовая жизнь моя хоть и была непродолжительной, но оставила большой след. И двадцать лет спустя память крепко держит фронтовые будни тех дней. И особенно ярки воспоминания о днях, наполненных общением с Вами. Говорю это без всякой лести. Я горжусь, что был в

составе одного из прославленных полков героической Панфиловской дивизии, что Вы были моим командиром.

С большим удовольствием я прочел в свое время книги А. Бека о панфиловцах (это тем более было приятно, что я познакомился с ним в бытность его у нас в полку и присутствовал на некоторых его беседах с Вами), а потом и Ваши книги. Без преувеличения скажу, что по крайней мере полсотни человек прочли их по моей рекомендации и все это сделали с большим интересом. На меня лично, помимо военных повестей и рассказов из «Записок офицера», большое впечатление произвела «Наша семья». Здесь для меня почти все было ново и интересно вдвойне: и то, что увидел яркую картину жизни и быта большого и трудного времени целого народа, и то, что речь шла о хорошо знакомом и дорогом мне человеке.

У меня каким-то образом сохранилась карта-двухкилометровка района Холм — Великие Луки — Новосокольники. На карте есть сделанные Вашей рукой пометки, связанные с передислокацией полка из района Холма в район Великих Лук и с последующим большим наступлением. Эта реликвия дорога мне еще и потому, что карта включает место, где я был ранен. Это случилось 17 января 1944 года в районе д. Маноково (пять километров севернее станции Насва).

После отъезда из полка я получил несколько писем, но потом связь как-то оборвалась. Из писем я знал о Вашем ранении, о трагической судьбе очень уважаемого мной Ивана Дмитриевича Курганского. Впоследствии кое-что стало известно мне из печати.

Прошедшее двадцатилетие Победы с новой силой вспыхнуло в памяти все пережитое.

Мне только приходится сожалеть, что не пришлось участвовать в эпосе полка в последующих и заключительных этапах Отечественной войны. Но так уж сложилась моя военная судьба. Ранение оказалось у меня достаточно серьезным. Полгода я провалялся в различных госпиталях (главным образом, в Ярославле) и был демобилизован по инвалидности с незажившими ранами. Для окончательного излечения (и то относительного) потребовалось еще три года и специальное лечение (ранение с повреждением кишечника).

В 1950 году я окончил институт инженеров железнодорожного транспорта (строительный факультет) в Ленинграде и в этом же году женился. Потом в течение нескольких лет работал на изысканиях и строительстве новых железных дорог в разных районах страны (Кольский полуостров, Карелия, Дальний Восток). Сейчас работаю старшим преподавателем кафедры «Изыскания и проектирование железных дорог» в Белорусском институте инженеров железнодорожного транспорта (г. Гомель). Подготовил диссертацию на соискание ученой степени кандидата технических наук. 24 июня сего года в Ленинграде состоится ее защита. (Многочисленные и неотложные хлопоты, связанные с этой защитой, и явились причиной задержки моего письма к Вам).

Преподавательская и научная работа мне нравится, и в ней я нахожу полное удовлетворение. Опубликовал в разных журналах и сборниках свыше 20 работ (статей) по вопросам проектирования железных дорог при тепловозной и электрической тяге.

Подводит изрядно здоровье. Закрылись раны - обнаружилась язвенная болезнь желудка.

Семья у меня хорошая. Жена - Ирина Владимировна - инженер по водоснабжению и канализации, дочь Ольга - 13 лет - в этом году с успехом окончила шесть классов, сын Андрей - 7 лет - с осени пойдет в школу.

Наша квартира и город, в котором мы живем, — очень хорошие. Здесь приятный климат, много зелени, а осенью фрукты. В европейской части Союза гомельщина славится яблоками (правда, я не слышал, чтобы Гомель называли «отцом яблок», как Ваш город).

Как часто и куда Вы выезжаете из города? Может быть, в Ваших поездках и Гомель окажется на пути. Для меня и моей семьи было бы большой радостью и честью принять Вас. Пусть не будет при встрече кумыса (а я хорошо запомнил фронтовой кумыс, приготовленный Файзиевым Джаном), но ведь и русские напитки не менее почетны.

Я от всей души желаю Вам полного восстановления здоровья и новых больших творческих успехов.

С большим удовольствием прочту Вашу новую книгу. А где выходят «Кубинские впечатления»?

Вы, очевидно, имеете связь со многими однополчанами. При случае прошу передать им и мой привет.

Наверное, помните Дильдебая. Если есть с ним связь — сердечный ему привет. Горячий привет Николаю Синченко.

Наши искренние и добрые пожелания всем Вашим родным и близким.

С глубоким уважением В. Шульпенков

Гомель, БССР, Карла Мебкнекта, 7, кв. 23.

28.03.1967 ж.

Ассалаумағалейкум, асыл аға Бауыржан!

Талай жылдан бері өзіңізбен хат арқылы хабарласуды тек арман етіп қана келдім. «Үлкен кісінің осы хатымды оқуға да, жауап беруге де уақыты болмас. Мәнсіз, мағынасыз көрінсе, кешірімес, кінәлар» деген ойлармен талай хаттарым өз қолыммен жыртылды.

Сізбен ең алғаш А.Бектің «Арпалыс» кітабы арқылы танысып, кейінде өзіңіз жазған «Москва түбіндегі шайқас», «Куба әсерлері», «Біздің генерал», т.б. кітаптарыңызды, газеттерде, журналдарда сіз жайында жазылған дүниелерді оқуым туыстай етті. «Москва түбіндегі шайқас» жайында түсірілгелі жатқан киноға сіздің де еңбегіңіз сіңегініне қарапайымдылық пен шындықты сүйетін халық қуанышты.

Қазақтай халық барын, олардың есе жібермейтін білімді ұлдары барын бүкіл дүниеге танытқан М.Әуезов, Қ.Сәтбаев сияқты ұлдарына ұзақ өмір тілейді, істеріңіз сәтті болуын тілейді.

Көп ата-ана балаларына Қаныш, Мұхтар деген аттарды қояды. Келешегінен зор үміт күтеді.

Сол сияқты біздің де семьяға ұл келгенде «Ел басына күн туса, етігімен су кешсін. Бейбіт күндері халық игілігі үшін аянбай еңбек етсін, халық ұлы болсын» деген игі ниетпен сіздің атыңызды қойдық. Міне, ол өсіп келеді. Биыл бесте. Қаншалықты өнері барын есейгенде көрерміз.

Артық айтылған жері жоқтай көрінеді өзіме. Сізге ұнамаған жері болса, кешіріңіз. Шындықты ұнататын бір кісідей-ақ жазып отырмын.

Сәлеммен, Амангелді Оспанов.

1432/3/156

18.02.1968 г.

Дорогой Бауыржан!

Передо мной книга «Народный генерал», и в ней Ваш рассказ «Первые встречи».

И вот накануне 50-летия Советской Армии мне как Вашему бывшему сослуживцу по 49-й в Красноярске от души хочется Вас поздравить с большими творческими успехами и пожелать много и много успехов!

Дорогой земляк! Я сейчас снова живу в Красноярске, но уже не военный. Меня наказали и не дали дослужить до пенсии.

Работаю над диссертацией, скоро будет защита. Тема — «Отечественная война: Красноярские партийные организации в помощи фронту». Вот так, дорогой друг и товарищ Бауыржан! От нашей рощи, где были лагеря, ничего не осталось. Там теперь уже городок алюминиевого завода. Я был и там, вспоминал прошлое.

Если сможете, напишите мне, как Вы живете. Я сейчас лежу в госпитале инвалидов Отечественной войны, чувствую себя хорошо. Если можно будет, передайте привет от старого комсомольского работника Ивану Петровичу Шухову (он должен помнить меня по станице Прееновская): я тогда работал в райкоме комсомола, а секретарем райком партии был Василий Семенович Конюхов и председателем райисполкома Капаров - их хорошо знает Сабит Муканов (я его как-то приглашал в Иркутск посмотреть ГЭС и Байкал, он ответил и обещал, что приедет, но не был).

Еще раз, дорогой друг, сердечно поздравляю с большущим праздником — 50-летием Советской Армии! Желаю доброго здоровья, счастья и творческих успехов!

С уважением, бывший заместитель начальника политотдела подполковник запаса **Хохлов Филипп Андреевич.**

Борис — Вы его помните? — закончил Киевский институт гражданской авиации. Работает сейчас в Шереметьевском порту.

Пишите — буду рад.

Мой адрес: г. Красноярск, ул. Перенсона, 38/4, кв. 44, тел: 2-47-48, добавочный 2-44. Еще раз привет Вам и всем землякам моим.

5.07.1968 г.

Қадірлі аға, Бауке!

Саламатсыз ба? Денсаулығың жақсы ма? Үй іші аман ба? Солай болуына тілектеспін.

Бұл кім? Бұл қалай хат деп ойлауыңыз мүмкін. Ақырын күтсеңіз, шыли бейтаныс еместігіме көзіңіз жетеді. Мен сізбен 1966 жылдың күзінде Сарыағашта жолықтым. Онда сіз демалып жүргенсіз. Біз Түркістан халық театрының құрамында келіп едік-ау. Сізбен дәмдес болып, әңгімелесіп едік. Өлең оқыдыңыз. Сол кеште өзіңізге арнап үш-төрт ауыз өлең шығарып, көзіңізше оқыған болатынымын. Сонда: «Өлеңің біткен соң салып жібер»

деп едіңіз. Адрес қостырып едіңіз. Мен өлеңді кешіктірмей бітірген едім. Алматыға барсам жолығармын, қолма-қол берермін деген тілекпен жөнелтпедім. Жуырда астанаға бардым. Биыл шығуға тиісті жинағым шықпайтын болып, қатты ренжіп қайттым. Сіздің үйге барсам, жоқ екенсіз. Өкіне-өкіне жүріп кеттім. Енді сол себептермен сізге хат жазып, өлеңді жолдап отырмын. Артықтығы, ағаттығы болса, кешіріңіз.

Жазғаның жарық көрмеген соң түңіліп кетеді екенсің. Шетінен ішкізіп, ыржақтасып жүруге ақша жоқ, ағайын аз. Осы жағдаймен өксіп бара жатқан ініңізбін, жан аға.

Өлең ұнаса, хат жазарсыз, мен бейбақты қуантарсыз деп үміттенемін. Егер жарық көруіне (газетте) жәрдемдессеңіз, бұл жақсылығыңызды ұмытпас едім, аға.

Сау болыңыз. Творчествоңызға табыс тілеймін. От басыңыз аман болсын, ылайым.

Сәлеммен, ініңіз Қаныбек Сарыбаев.

Адресім: Уз. ССР

Сырдаринская обл.

Фаришский р\н.

Редакция, Сарыбаеву К.Х.

БАУЫРЖАННЫҢ ПОРТРЕТІ

Көңіліміз арайлап,
Көктемдей жүз түленіп,
Сарыағашта дәм айдап,
Саяхаттап жүр едік.

Жүр едік біз төрге өрлей
Өн мен күйді серік қып,
Өкемізді көргендей
Бауке, Сізге жолықтық.

— Балаларым! — дегенде
Көкке жетті төбеміз.
Сізден шыққан өлеңге
Сергіп кетті денеміз.

Ымырттағы бөлмеге

Күндізді алып бардыңыз,
Мендегі жас пернеде
Күмбір қағып қалдыңыз.

II

Қыран қабак, бүркіт көз
Арыстан шаш, барыс мұрт
Нажағай үн, мылтық сөз,
Мұрыны тау, жағы үстірт.

Сабау саусақ, сап білек,
Құлағы дәп қалқан нән,
Түшкірсе сәл қаттірек
Түсесің сен шалқаңнан.

Бала мінез, паң мінез
Алма кезек ойнайды,
Бір басында сан күрес
Азуласып қоймайды.

Долы жүрек, ақ жүрек
Екі жүрек бар онда!
Жамандарға — ақырет,
Көктем — жақсы адамға!

Бұрқ етті зер дауылың,
Зеңбірек күш онда бар,
Тас жүрегін жауыңның
Талқан еткен сол болар!

Өр көкірек, өжет дем,

Жоңғар кеуде, жон маңдай,
Әжімдері өзі өткен
Қиыр-шиыр жолдардай!

III

Сораптап кеп тартқанда
Сорайған жез мүштігің,
Сезім буған шақтарда
Сездім халі мүшкілін.

Қатуланып, құрсанып,
Қабакқа мұз үйрілер,
Бір басылып, бір жанып
Тұрған пульттей көрінер.

Шаңқан қиял кетеді
Шапқылап шар тарапқа
Құйындатып өтеді
Парақтан бір паракқа!

Қайқаңдаған қаламға
Қанат етіп қағазын.
Ұшып жүріп ғаламға
Ұшқын шашар сабазың.

Сусыған сәл кительден
Жауырыны ашылып,
Біраз телі никельден
Шаш қалады шашылып.

Өнерлілер қашанда

Өзіне олақ екен-ау,
Өзіңді ұмытпасаң тап
Жыр туама, көкем-ау!

Кеулеп оның кең төсін
Өрт бар шығар маздаған...
Әйтеуір ол кеудесін
Алқам-салқам тастаған.

Ағытылған түйме де –
Ақынды алыс атады.
Осылайша дүниеге
Өлең келе жатады!!!

IV

Исатайдай батыр ел!
Махамбеттей ақын ел!
Екеуі боп бір өзі
Ата жауға атылды ел!

Екеуі боп жар салды,
Еңку-еңку жер шалды!
Екеуінің жеңісін
Берлинде бұл қарсы алды.

Исатайдай қайратпен,
Махамбеттей айбатпен.
Талмай жүріп келеді
Талай тар жол, тайғақпен!

Уз. ССР Сырдаринская обл.

Фаршиский р\н,

24.12.1968 ж.

Сәлем хат!

Құрметті әкей! Сізді алдағы жаңа жылыңызбен құттықтап, келешекте өмірлі, бақытты болып, өнеріңіз бен абыройыңыз мұнан да ұлғая беруіне шын жүректен оқушыңыз ретінде тілек білдіргім келеді.

Ең біріншіден, сізден кешірім сұраймын, уақытыңызды бөлгенге, екіншіден, сіз айтарсыз әке дегені несі деп. Әрине, біздей жастарға сіз әке боласыз өз ақылыңызбен, еңбегіңізбен, біздің әкелеріміздің ұстазы болып, оларды қанды майданға жол нұсқап, оларға тірек болдыңыз. Осы күні сіздің жаңа шыққан екі дана кітабыңызды оқып, жүрегім тебіреніп отыр. Біле білгендерге қандай қуаныш және қандай абырой десеңізші, арамыздан даңқы әлемге тараған атақты, ер жүректі, сүйікті әскер қолбасшысы генерал Панфиловтың шәкірті, өзіміздің қарапайым қазақ арасынан шыққан сіз болғаныңыз. Әрине, оқырмандар түсіне білсе, сізге де бәрі оңайлықпен тиген жоқ. Сіз өте ашық және жарқын жазасыз. Мен өзім сүйсінем, біздің қазақ дегенде.

Мен де сіздің қол астыңызда болған қызыл жауынгердің көре алмай, арманда кеткеннің нәрестесімін. Әрине, менің әкем сізбен бірге болған жоқ шығар, бірақ Отанды қорғауда болыпты, мұның бәрін ел аузынан естігенмін. Мен әкеден де, анадан да жастайымнан қалыппын. Мен оған өкінбеймін. Бізге осы өмірді әперген сіз бен менің әкемдей кісілер ғой. Сондықтан да мен сіздерді құрметтеймін. Мен өзім жетім болып өстім, әрине, оның бәрі артта қалып келеді ғой. Сонда да ұмытылмайтын көрінеді. Өзім 1943 жылы 26 февраль күні туыппын, әкей мені көре алмай да кетіпті.

Рас, қиын жағдай болып, толық білім ала алмадым, сонда да әлі де болса оқып, Отанға адал еңбек етіп, әке мен сіздердің алдыңызда борышымды ақтасам деймін. Шіркін, Төлеген Тоқтаров, Бозжанов сияқты азаматтардай ерлік істесем деймін. Менің сүйсінгенім — Т.Тоқтаровтың ерлігі қандай батыл, ер жүрек десеңізші, бәрі бұғып жатқанда ажал оғына қарсы ұмтылған, мұндай ерлерді қалай ұмытарсың?

Сондай ерлердің ерлігі кімдікі, әрине, сіздікі. Сіздің құрметіңіз үшін сыйлағандығы, Отанды түсіне білгендігі, осындай ерлікке ұмтылғандары. Сіздердің бастарыңызға қандай ауыртпалық күн туса да мұңаймағандарыңыз, Сіздей қолбасшыға мың да бір рахмет көп емес. Өзіңіздің табандылығыңызбен қиын қоршауларды бұзып, әр адамның қанын төкпеуге адал жүрекпен басқара білдіңіз. Қаһарман Куба елі сізді сыйлай білген. Сіздің ер жүректігіңізді олар арман еткендері, біздің қазақ еліне, Отанымызға қандай зор абырой. Мен көп ойлаймын, бірақ қолымнан ештеңе келмейтін сияқты. Сіздің жазған сөздеріңіз, біздей жастарға әкелік ақыл деп түсінемін. Рас, арамызда жастар да көп, әкелерінің кім үшін майданда қан төгіп, өмірлерін құрбан еткендеріне түсіне білмейтіндер. Қазір ерлік түгіл, әскер қатарына да барғысы келмейді, өз әкелері мен аға-құрбыларының орнына тұрғысы да келмейді.

Біле білсе, осындай өмірді кім әперді, әрине, сіздердей әкелеріміз. Жастарды адам қылатын да, өмірге жол әперетін де - әскер. Мен өз басымнан кештім. Әскерге алынбай тұрып, кім көрінгеннің босағасында жүрдім деуге болады. Менің бір кемшілігім, бойым аласа, сонда да әскер қатарына сұранып кеттім. Сонда жүргенде көп ойлар түсті. Бірақ өзімді қажытатын, аласа бой мені ешкім елемейтін сияқты болып көрінді. Сонда да міндетімді атқарып, елге оралдым, елде үй болдым. Менің ешқандай өнерім жоқ, сонда да

арман етіп Отанға ерлік істесем екен деймін. Ата, енем де өте жақсы кісілер, олар мені, мен оларды сыйлаймын. Қазір оқиын деп ұмтылам, олар да қарсы емес. Қазір мені ойлар қажытады. Қазіргі уақытта оқудамын. Осының өзін де қуаныш етем, әрине, онша мақтанарлық болмаса да, өзіме қадірлі, сонда да арманыма жете алатын сияқты емеспін, әкей! Мен жазушы емеспін, бірақ та сонда да сізге шын алғыс айтқым келеді. Осындай өмірге жеткізген! Қаламыңыз бұрынғыдан да өнерлі болсын. Менің қазіргі тұратын жерім:

*Целиноградская обл. Ерейментауский р-н. с. Ордабай Ерейментауский с/з Жұманиязов
Қайыргелді Амантаевыч*

Қатесі болса кешіріңіз, мүмкін сөздерім ұқсас болмас. Оқу оқып жатқан жерім басқа: әкей, егер де менің әкем туралы танысыңыз болса, қуантсаңыз деймін. Сұрағымды айып етпессіз.

Сәлеммен оқушыңыз Қайыргелді.

21.10.1969 ж.

Бауыржан аға!

Мен бір жалғыз — ағасыз, інісіз, апасыз, қарындассыз өскен, орта жүздік төлеңгіт деген рудан шыққан, өліге Құран оқытып, тіріден бата алып жүрген Омарбекұлы Құсайын деген ініізбін.

Сіздің кітаптарыңызды оқып, суреттеріңізді көріп, өзіңіз жайында жазылған еңбектерді оқумен қатар, өзіңізді көріп, сізге әдейілеп Аякөзден келіп отырған жайым бар. Асқар таудай атыңыз бен даңқыңызға бас июші інііз — адамзаттың құлы, сіздің қабылдау ризашылығыңызды сұраушы інііз Құсайын.

Б. Момышұлына арнау

Аякөзге келіп, батасын берген маған

Бауыржан ағам — Арыстан.

Менің тарихи туым берік сенің қолыңда,

Елім Қазақстан.

Москваға апарып, тігейін оны мен

Совет Үйіне

Жолбарыс болып атылып,

Сәулетті Күн шығыстан.

Қазақ даласы — ата-анам өскен кіндік жерім,

Тойың құтты бол сын Бауыржанды тапқан елім.

Мен құл болып өтейін қазақтың арманы үшін,

Толағайдай жасымнан шынықты оған менің белім.

Мен қазақтың қараборбай, көті боқ баласымын,
Бар адамзаттың, бірақ көзінің ағы мен қарасымын.
Маркс-Энгельс-Ленин-Сталин-Мао тарих оқытқан,
Жұмысшы шаруа тобының сана-пана-тана-данасымын.
Қазағым, мен тіріде сен неден жасқанасың?
Ұлы Қытай іргенде тұр болып басың.
Болғанда сенің құл ұлың тарихтың Құдайы,
Ол да қосар сенің тойыңа өзінің сыбағасын.
Бауыржан аға!
Менің артым да кең, алдым да кең,
Ешкім жоқ жерде өзіңнен басқа маған тең.
Емшек сүтпен келген санамен жүріп-тұрып,
Арнадым өзіңізге осы сырлы тарихи өлең!

2.12.1969 г.

Здравствуйте, Бауыржан-эке!

С сыновним приветом обращается к Вам Исламкулов Кайрат — сын Вашего погибшего товарища и однополчанина.

Надеюсь, что Вы находитесь в добром здравии благополучии.

Я обращаюсь к Вам с великой просьбой, а именно — жду от Вас помощи. В чем она заключается? Начну по порядку.

В 1967 году я окончил Московский институт стали и сплавов и до октября сего года работал в г. Чимкенте в должности преподавателя Казахского химико-технологического института, на кафедре «Технология металлов». В октябре же меня призвали в ряды Советской Армии.

Это почти что в 30 лет (я ведь с 1940 года рождения).

Рассудите сами, ведь слишком поздно. Ведь сейчас призывают в армию ребят, которые только в этом году закончили вузы. Им всего лишь по 22, максимум по 25 лет. Им пока терять нечего, а мне эти два года, которые полагаются, значат очень многое.

Оказывается, очень трудно приходится, когда нет никакой поддержки со стороны. Ведь до поступления в вуз я проработал на Украине четыре года и каждый год пытался поступить в Казахский политехнический институт, но, увы, не проходил по конкурсу. В последний раз, отчаявшись поступить в Казахский политехнический институт, поехал в Москву. Здесь мне сопутствовал успех, и я был принят в институт стали и сплавов.

И вот, проучившись пять лет без никакой материальной поддержки (хотя есть родственники со стороны отца) и проработав два года, я призываюсь в армию.

Просто обидно, когда тебя забирают в армию, а другой, который по всем канонам должен ехать, — остается (ведь у него есть поддержка). Разве это справедливо! И это делается в моей республике, где еще мало своих национальных специалистов. Это не отчаяние, а крик души, когда кругом и везде встречаешь подхалимаж (о, это очень модно!), подлость, лицемерие и всякую чушь. Всегда старался добиться чего-нибудь сам и всегда наткнулся на что-нибудь «острое».

И вот финал - лейтенант Советской Армии. Вы, пожалуйста, поймите меня правильно. Если бы это было в военное время, то разговор совсем другой, а сейчас, в мирное время, эти два года службы пройдут даром.

Вот и вся моя исповедь. Пожалуйста, помогите мне, если Вас не затруднит, изыщите способ увольнения из рядов Советской Армии либо перевести меня на какой-нибудь военный завод, где я мог бы принести больше пользы, чем служа в армии, или перевести меня в Средне-Азиатский военный округ — на гражданскую специальность, инженером металлургом, или военным командиром взвода средних танков.

Мне вдвойне тяжела служба, потому что моя жена (я только в этом году женился) студентка, очница, четвертого курса Казахского химико-технологического института: отрывать ее из очного отделения на заочный на последних курсах нет смысла, а жить врозь тоже плохо. Не знаю, что мне делать. Очень надеюсь на Вас, как на своего отца. Помогите!

Сейчас я нахожусь в г. Мары, в в/ч 02932, живу в общежитии.

Эта часть относится к Марыйской дивизии 16716.

Вот и все, о чем я хотел Вам написать. С нетерпением буду ждать ответа.

Желаю Вам и Вашей семье доброго здоровья, веселья, улыбок и солнечных дней. До свидания.

Кайрат.

Здравствуйте, уважаемый

Бауыржан Момыш-улы!

Пишут Вам комсомольцы школы №6 города Рудного. Наша школьная комсомольская организация создает музей о панфиловцах. С 1970 года мы собираем материалы о генерал-майоре Иване Васильевиче Панфилове и его боевых товарищах. Уже собрали ценный материал: воспоминания, письма, фотографии, книги о панфиловцах. Наши ребята — пионеры и комсомольцы — участвовали в походах по местам боевой и трудовой славы. В прошлом году группа ребят из нашей школы прошла по местам сражений 316 (8) гвардейской стрелковой дивизии. Были в Волоколамске, Нелидове, у разъезда Дубосеково, в других боевых местах. Встречались с Усеновым Абдарасеном Усеновичем в городе Алма-Ате, который был членом штаба Панфиловской дивизии, с бывшим разведчиком дивизии товарищем Утеповым, с Болотовым Дмитрием Ивановичем и другими, которые тоже живут в Алма-Ате. С В.Е. Дубининым ведется большая переписка. От него мы получили много фотографий, воспоминаний. Также мы переписываемся с экипажем парохода имени Панфилова. Еще наша дружина разыскала семью панфиловца Дмитрия Митрофановича Калейника, который проживал в Воронежской области.

Получили письма из сельского Совета, районного военкомата, копию наградного листа из школы. Сейчас мы переписываемся с его дочерью.

Но не все сведения нам еще известны. И потому мы обращаемся к Вам с большой просьбой. Опишите нам, пожалуйста, воспоминания о Панфилове. Но если описывать долго, то мы Вам вышлем магнитофонную пленку. Еще просим выслать нам книгу Легостаева «Во имя жизни» 1967 года издания, плакат или фотографию 28 панфиловцев и свою фотографию, которую мы поместим в один из разделов нашего музея.

Бауыржан Момыш-улы, до нас дошли слухи, что в свое время Панфиловым Вам было подарено именное оружие. Если сможете, то вышлите фотографию этого оружия.

Мы заранее благодарны Вам за высланный материал. Уважаемый Бауыржан Момыш-улы, о дне открытия нашего музея мы Вам обязательно сообщим и, конечно же, будем рады Вашему присутствию на нем.

**С горячим комсомольским приветом,
учащиеся школы № 6.**

19.01.1965 ж.

Привет из города Нахичевани

Азербайджанская ССР

в/ч «20181». Т.М.Турушев

Құрметті жолдас Бауыржан Момышұлы!

Сізге мен солдат Тұрұшевтан сәлем болсын.

Бауыржан аға, біз сізбен көп уақыттан бері таныспыз. Сіздің «Жауынгердің тұлғасы», «Москва үшін шайқас» және тағы басқа кітаптарыңызды оқыдық.

Енді мен сізден, мүмкін болса, өз фото-суретіңізді почта арқылы жіберуіңізді лениншіл-комсомолдық және солдаттық жүрегіммен өтініш етемін.

**Сәлеммен, солдат
Тұрұшев Таңжарық Оқмұрадұлы.**

19.01.1970 г.

Привет из города Рязани!

Құрметті ағай, Совет Одағының батыры Бауыржанға. Мен курсант Тұрұшов Таңжарықтан көп-көп сәлем. Сіздің атыңыз дүниежүзіне мәлім. Сіз қазақ халқынан алғашқы батырысыз. Басқа батырларға сізді салыстыруға болмайды. Сіздің Ұлы Отан Соғысында көрсеткен ерлігіңіз өзгеше. Сіздің атыңыз өзіңіздің жазған кітабыңыздан да белгілі. Сіздің атыңызды 5 жасар сәбиден бастап 100 жасаған қарияға дейін біледі. Мен сіздің кітаптарыңызды қызыға оқыдым. Әсіресе, «Жауынгердің тұлғасы», «Москва түбіндегі шайқас» кітабы

және басқа кітаптар. Мен қазір оқимын. Сіздің істеген ерлігіңіз ұрпақтан-ұрпаққа үлгі болып қалмақ. Сізбен біз бір кездеспекшіміз. Мүмкіншілігі болса, сіз мына адреске фотосуретіңізді жіберіңіз.

г.Рязань

п/я «108», «Б»

Тұрұшов Танжарық Оқмұрадұлы

1.02.1971г.

Казахская ССР

г. Алма-Ата

Дорогой Бауыржан Момыш-ұлы!

Разрешите и мне присоединиться и сердечно поздравить Вас со славным юбилеем - шестидесятилетием со дня рождения и награждением высокой правительственной наградой - орденом Трудового Красного Знамени!

Знаю Вас как прославленного советского офицера, высококвалифицированного военного педагога, видного советского писателя.

Вспоминаю годы совместной работы в военной академии в Калинин. В бытность старшим преподавателем кафедры тактики и оперативного искусства, Ваше трудолюбие, опыт, лекторское мастерство и глубокие знания по вопросам оперативного искусства были образцом для профессорско-преподавательского состава академии.

Как писатель, мастер художественного слова, Вы среди читателей пользуетесь заслуженным уважением.

Ваши книги «Генерал Панфилов», «За нами Москва» и другие не сотрутся из памяти поколений.

Желаю Вам, дорогой Бауыржан Момыш-ұлы, крепкого здоровья, многих лет жизни и больших творческих успехов.

С уважением, полковник в отставке Самойленко Григорий Андреевич.

УССР г. Днепропетровск — 17ул. Каменская, 40, кв.21

P.S. Уважаемый полковник! Извините, мы с Вами непосредственно не знакомы, но я Вас хорошо знаю по академии в Калинин. Я работал преподавателем на кафедре военного тыла.

Не так давно я второй раз перечитал Вашу книгу «Генерал Панфилов» и собирался послать Вам письмо и поблагодарить за хорошую книгу. Но тут подоспело важное событие. В «Литературке» я узнал об Указе Президиума Верховного Совета о награждении Вас орденом и поздравлении Союза писателей СССР со славным юбилеем.

Я и решил воспользоваться этим и выразить Вам мое глубокое украинское уважение.

Г. А. Самойленко

6.01.1967 г.

МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ СССР
ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАДРОВ

г. Москва, К-160 гр. Керимжанову Р.
Узбекская ССР, Сурхан-Дарьинская обл.
Сарыассийский, пос. Такчиян,
ул. Социалистическая, 6

Ваше письмо, адресованное Председателю Президиума Верховного Совета СССР товарищу Подгорному Н. В., по поручению рассмотрено в Главном управлении кадров.

Сообщаю Вам, что за образцовое выполнение боевых заданий командования в годы Великой Отечественной войны и проявленные при этом мужество и отвагу, а также за выслугу лет Момыш-улы Бауыржан награжден несколькими орденами и медалями СССР.

Одновременно разъясняю, что, поскольку командованием в период войны не было принято решения о представлении его к званию Героя Советского Союза, рассматривать положительно этот вопрос в настоящее время оснований не имеется.

Приложение: вырезка из газеты «Правда» от 05.07.1966 г. на 1 л., товарищу адресату.

Начальник отдела полковник Бобков.

01.03.1971ж.

Ассалаумағалейкум,
өте құрметті Бауыржан аға!

«Социалистік Қазақстан» газетінің 21.02.1971 жылғы 44-санында (газет қолыма кеш тиді) Сәбит ағаның «Елін сүйген ер» деген мақаласын оқып, сіздің 60 жасқа толғаныңызды білдім. Соған байланысты сізді 60 жасқа толуыңызбен және Совет әдебиетін дамытудағы үздік еңбектеріңіз үшін «Еңбек Қызыл Ту» орденімен наградталғаныңызды шын көңілден құттықтаймын.

1967 жылы СССР Жоғарғы Советі Президиумына хат жазып, онда Ұлы Отан соғысында даңқы шыққан жауынгер, гвардия полковнигі сізге Совет Одағы Батыры деген абыройлы атағы берілуі тиіс еді ғой деген мағынада өз ойымды білдірген едім.

СССР Жоғарғы Советі Президиумының тапсыруы бойынша СССР Қорғаныс Министрлігінің бас кадрлар басқармасының жауап хатында жазған екен: «Осы мәселе соғыс уақытында қаралмағаны үшін қазір дұрыс қорытынды жасауға себеп жоқ» деп (жауап хатты осы өз хатыммен бірге жіберіп отырмын).

Мен ойлаймын, егер Қазақстанның көрнекті азаматтары, мекеме ұйымдары Ұлы Отан Соғысы уақытындағы ерліктеріңіз үшін сізге Совет Одағы Батыры атағын беру керек деген ұсынысты жоғары орындар алдында қойса, мәселе шешілмес пе екен?

Мен бір қарапайым адам, қайран қаламын, сіздің соғыс уақытында даңқыңыз көп шықты, Совет Одағы жерінде жасаушы әрбір сауаты бар адамдардың ішінде сіздің атыңызды, ерлігіңізді естіп, білмегені кемде-кем шығар-ау деп ойлаймын.

Бірақ та, соған қарамастан Совет Одағы Батыры деген атақ неге берілмеген? Ал, кейбір батырлар бар аты-жөнін де естіп білмегенбіз.

Қазақ халқы қай жерде жүрмесін, сізді — Отан солдатын, халқымыздың атақты, адал перзентін мақтаныш етеді.

Аса құрметті Бауыржан ағай! Сізді 60 жасқа толуыңызбен тағы да құттықтап, көп жылдар өмір сүріп, шаттық, бақытты тұрмыс көріп, Совет қазақ әдебиетін дамытуда бұдан былай да үлкен-үлкен табыстарға ие болуыңызға шын көңілден тілектестігімді білдіремін.

Сәлеммен ініңіз Рыспай Керімжанов.

16.11.1971ж.

Бауыржан ағай! (Бауке!)

Көпшілікпен көп кездесесіз, ұмытып қалуыңыз да мүмкін. Есіңізге салып айтарым: талай кездескен ініңіз Қайыпберді Ерназаровпын. 1968 жылы 21 октябрьде Абай селосына (Келес ауданы) Сарыағаштың суынан Сапекен Бегалин екеуіңізді комсомолдың пленумына әкелгенмін. Сол кезде де, қазір де осындағы «Келес» совхозында парткомның секретарымын.

Баспасөзден, радиодан хабарлас болып жүрміз. Алпысқа келген ардагер ағамыз ретінде үлкен сүйіспеншілікпен «Балдырғандағы» сөзіңізді оқып 13 мың Бауыржанның ата-аналарына айтқан алғысыңызды қабыл алдық. Олай дейтінім, біздің де Бауыржанымыз бар.

Жұрттың бірі ретінде 60 жылдығыңызды құттықтап, алдағы кезде де денсаулығыңыз, көңіл-қошыңыз жақсы болуына, ерлік оқиғаларға толы күрделі өмір негізіндегі тәрбиелік мәні зор шығармаларыңызбен халқымыздың қазірі мен болашағына үлес қоса беруіңізге тілектестік білдіріп, ақындық емес, коммунистік-азаматтық жүрегімнің әмірімен жазылған мына бір шағын өлеңімді сізге арнап, ұсынуыма рұқсат етерсіз.

Өр мінезің ерекше жаратылған,

Ерлік ісің аңыз боп таратылған.

Қазақта он үш мыңдай Бауыржан бар,

Сол он үш мың ішінде дара тұлғаң.

Алпысқа келді жасың күреспенен,

Мол қосылып халқыңа үлес деген.

Ата аруағын ту етіп шаптың жауға,

Ер қалмастан соңыңа ілеспеген.

Өз алдына бір төбе жазғандарың,
Шаруадай ойланған жаздың қамын.
Оқығанда алғашқы кітабыңды,
Жас балаша қуанып, мәз болғанмын.

Сүйікті аға, көп жаса, Бауыржаным,
Тарих қосқан тобына тәуір жанның.
Әр жүректе артықша орның бар,
Қолбасшысы он үш мың Бауыржанның.

Дей алмассыз, ақсақал, сөзің құрғақ,
Ерлігіңді тауыспас жылдар жырлап.
Еңбегіңіз ерліктің эталоны,
Есейгендей үлгі алып талай ұрпақ.

Құрметпен інііз Қайыпберді Ерназаров.

Шымкент обл., Келес ауд.,

«Келес» совхозы.

15.03.1972 ж.

Әлемге аты әйгілі ағамыз Бауыржан Момышұлының 60 жасқа келгеніне арнап, шын көңілден шығарушы жауынгер інііз, запастағы офицер **Шәмілұлы Қайбардан.**

Жүзі жаз, жүрегі жайлау, көңілі көктем,
Жастарға ұстаздықтың нұрын төккен.
Баукеміз жазушының генералы,
Шеберлік мектебінен еркін өткен.

Дер шағың қартпын деме 60 жасың,
Ұрпаққа тәлім істер ісің басым.
Ерекше айтарлықтай еңбегің сіңіп,
Домалап тұр бүгінде өрге тасың.

Бақыттың баспалдағын басқан жансың,
Шат тұрмыстың есігін ашқан жансың.
Нұр үстіне нұр деген осы емес пе?
Құрмет артып мерейің асқан жансың.

Коллективің тойыңды тойлап бірге,
Баспада құтты мекен, алтын ірге.
Ерекше бақытты ұстаз асыл аға,
Тілеймін ақ ниетпен жет деп жүзге.

(Бұл кісі С.Мұқановтың жамағайын інісі. М. М.)

5.08.1972 ж.

Құрметті Бауыржан аға!

Бұдан бұрын сізге «Полк туы» деп аталатын кітабымды жіберген едім. Биыл баспадан шыққан мына шағын повестерімді жолдап отырмын. Өйткені, сіз майданға бізге қолбасшы, әдебиетте өнеге болдыңыз. Бұл шығармалардың бәрі де майдан өмірінен жазылған. Он жеті жасымда өзім тіленіп майданға аттанып, он тоғызымда (1944 жыл) мүгедек болып елге оралдым. Содан бері газет-журналдарда қызмет істеп келемін. 1962 жылы көлемі он баспа табақ повесім («Қарлығаштар») жеке кітап болып жарық көрді. Шама-шарқыма қарай әдебиет саласына ат салысудамын. Мына соңғы кітаптан «Қызғалдақ» повесін оқып шығуыңызды өтінер едім. Себебі онда өзіңізге таныс солдат тұрмысын бейнелейтін шағын дүние, әрі Мұқаң (Қаратаев) бұл шығарма жөнінде (Журнал вариантына) «Қазақ әдебиеті» газетінде тәуір деген пікір айтып еді.

Бауке! Мен осы күні Целиноград телевидениесінде әдеби-драмалық хабарлар редакциясын басқарамын. Біздің студия үш облысты — Целиноград, Көкшетау, Торғай облыстарын қамтиды. Енді 60 жылдығыңызбен құттықтай отырып, арнайы хабар ұйымдастырдық. Творчествоңыз жөнінде бір журналист жігітті сөйлетіп, соңынан «За нами Москваны» көрсеттік. «Сырқат» деп естіп едік, сауыққан боларсыз деген үміттеміз.

Денсаулығыңызға тілектес ініңіз Хажымұрат.

Целиноград, ул.Дружбы 03, кв 24.

Рахимов Х. Инд. 473022

9.04.1973 г.

Уважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Шлю я Вам низкий поклон и желаю доброго здоровья, успехов в Вашей светлой творческой работе и семейного благополучия.

Мой коллега Танков Анатолий Ильич в своей школе среди ребят и коллектива учителей пользуется глубоким уважением. Человек он высокой культуры, трудолюбивый, скромный и кристально чистый. Его жизнь достойна подражания. Он нам рассказывал о своем воинском пути. Мы прочитали Вашу книгу «За нами Москва», восхищались Вашим мужеством, героизмом. Содержание книги нас очень взволновало. Отличная книга. Воспитательное значение ее огромно.

В Вашей книге упоминается о лейтенанте Танкове Сергее, а я знаю Анатолия Ильича Танкова, который служил под Вашим командованием. В настоящее время он инвалид Отечественной войны. Он выполнял Ваше распоряжение и был тяжело ранен, но наши медики сделали все возможное и спасли его. Надежд на выздоровление было очень мало. И неудивительно, что Вам, видимо, доложили о его смерти. Ребята без конца будут рады узнать, что их любимый учитель и уважаемый человек в коллективе — один из героев Вашей книги.

Завидую Вашим учителям (хорошей завистью), что они сумели заронить в Вашу душу отличные черты человека.

С уважением к Вам, учитель-пенсионер

Пименов Петр Ильич.

270062, г. Одесса,

ул.Перекопской дивизии, 16/а, кв 21.

10.06.1973 г.

Дорогой Бауыржан Момыш-улы!

Как Вы, живы-здоровы? Как Ваша семья? Каковы Ваши творческие успехи? Над чем работаете?

Мы с Вами встречались 10 лет назад — в апреле 1963 года я приезжал в Алма-Ату от журнала «Юный техник», готовил тематический номер. В том номере опубликованы и Ваши стихи. С тех пор интерес к Вашему творчеству у меня не прошел. Ваша книга (с Вашим автографом) «За нами Москва» — одна из самых мне дорогих.

Недавно я узнал, что в местном издании вышла Ваша книга о Панфилове (это новая книга или переиздание «Генерала Панфилова?»). Мои попытки разыскать ее не увенчались успехом, и я был бы признателен Вам, если бы Вы смогли прислать мне ее. Но главное в другом: я хотел бы сделать о Вас очерк (хотя бы небольшой) для московских читателей (а может быть, шире). Прошу Вас (я считаю это важным), сообщите мне: а) Ваши краткие биографические сведения (как говорят в армии, послужной список); б) библиографическую справку о Ваших трудах на русском, казахском и других языках; в) о судьбе Вашей книги «Волоколамское шоссе» (хотя она и подписана А. Беком), говорят, на Кубе она особенно популярна — так ли это? Какие есть на сей счет отзывы? г) Ваше литературное кредо (если есть газетно-журнальные публикации — пришлите, пожалуйста, хотя бы с возвратом); д) кто Ваш любимый герой — в жизни, в истории, в литературе; е)

Ваши раздумья о нравственных критериях общественной жизни — в общем и в частном (в нынешний век научно-технической революции проблема нравственного сознания обрела особую остроту); ж) Ваши взгляды на смысл творческой деятельности вообще и литературной, в частности. Пришлите, пожалуйста, еще Ваши стихи (те, что на казахском языке — в подстрочнике; что делать, завидую тем, кто знает несколько языков, это всегда делает человека богаче, ибо язык — это окно в мир той или иной культуры; не зная языка, глядишь в эту культуру словно через призму, которая никогда не даст достаточно верного изображения).

Обо всем этом я давно хотел поговорить с Вами, но поток текущих дел не позволяет мне вырваться в Алма-Ату.

Интерес же мой неспральный.

Когда я был у Вас, то выступал в качестве журналиста (хотя по специальности и по первой профессии - инженер). С тех пор много воды утекло. Я защитился по философии, сейчас работаю в МВТУ (Московское высшее техническое училище им. Н. Э. Баумана), преподаю философию, веду исследования в области пограничного с техникой, экономикой, социологией и математикой. Однако рефлексы журналистской работы, как видите, живы: их подогревает общественная деятельность.

Посылаю Вам газету нашего института, в которой мне приходится играть роль то главного редактора, то зама.

Примите мои самые лучшие пожелания. Крепко жму руку.

Ваш Л. Голованов.

23.01.1974 ж.

Сәлем хат!

Ассалаумағалейкум, Бауыржан ағай! Саламатсыз ба, денсаулығыңыз қалай? Үй-іштеріңіз тегіс аман-есен бе? Сіздің денсаулығыңыздың жақсы болып кетуіне, келешек өміріңіздің ұзақ болуына тілектестігін білдіріп хат жазып, сәлем жолдаушы бейтаныс інііз — Руслан. Мен сізбенен жүзбе-жүз дидарласып танысым келіп бірнеше рет Жазушылар одағына бардым, бірақ сізді кездестіре алмай, өкіндім. Сол үшін сіздің адресіңізді іздестіріп біліп, енді хат жазып отырмын.

Ол үшін сіздің алдыңыздан кешірім сұраймын. Сізге хат жазудағы басты себебім - Сіз қазақтың маңдай алды ардагер, адал, сүйікті перзентісіз. Кешегі Ұлы Отан Соғысы жылдарында аты аңызға айналған қолбасшы, 8-гвардиялық дивизия генерал майоры Иван Васильевич Панфиловтың атқыштар дивизиясындағы көрсеткен қаһарман жауынгерлік-батырлығыңыз бүгінде тарихқа аян болды. И.В. Панфилов көрсеткен ерлігіменен, іскер шеберлігіменен Советтер Одағының Батыры атағын бір рет алса, сіз одан екі-үш есе артық ерлік көрсете білдіңіз. Тек қана әділдік пен шындық үшін күресіп, турасын, кемшілігін көзіне айтқандығыңыздан болар, бірақ ол атақты сізге бермеді. Сонда да болса, сіз халықтың шын жүрегінің терең түкпіріне кіріп, тарихтан өз орныңызды ала білдіңіз. Мен соған қуаныштымын. Қайтпас қайсар ерлік еш уақытта да ұмытылмақ емес. Сондықтан да болар, қазақта туған балаларының атын мақтаныш сезімімен сіздің ерлігіңізге байланысты Бауыржан қойғандар көп-ақ. Сіз туралы халық арасында «анекдот» — аңыздар да тарап жүр. Қазақ халқының бұл күндері біртіндеп жойылып бара жатқан әдет-ғұрып, салт-сана дәстүрлеріне қарама-қарсы күресе де білдіңіз...

Москва түбіндегі Волоколамск тасжолындағы жан түршігерлік шайқастарды көзіңізбен көріп, адам айтып тауыса алмайтын сан ерліктердің куәсі болдыңыз. Оны біз сіз жазған кітаптардан ғана оқып білдік. Кезінде естуімізде, майданда Отаны үшін, елі мен жері үшін қаза тапқан жауынгерлердің ерліктерін кейінгі жас ұрпақтарға жеткізушілердің бірі, суреткер көркем сіздің шебері сіз болғандықтан, хат арқылы болса да:

Сізбенен, ағай Бауыржан,
Етене жақын танысып,
Іні болғым келеді.
Тумасам да туысқан,
Бауырмашыл қазақтың
Бірі болғым келеді.
Өресі биік жыр жазып,
Бақытты, шаттық өмірдің
Гүлі болғым келеді.
Көтерсеңіз сіз қолдан,
Ақындарша жыр толғап,
Тірі болғым келеді.

Адамды — өмір билейді, өмірді — тұрмыс билейді, тұрмысты — уақыт билейді. Уақытты — тағдыр билейді, тағдырдан асқан еш нәрсе жоқ екен. Сондықтан арманымды бір сізге айтқым келеді. Уақытыңызды бөлгенім үшін кешірім сұраймын.

Сізге өзімді қысқаша болса да таныстырып өтейін. Мен 1923 жылы туғанмын, әке-шешем өлген, жалғызбын.

Үйсінмін Жетісулық, елім Албан,
Егін сап, мал өсіріп, қызыр шалған.
Асырап Шоған абыз атамызды,
Деп кеткен руымды содан Алжан.

Алжаннан Райымбек батыр шығып,
Еліне жауын жеңіп, болған қорған.
Қалмақты қойдай қырып, ұран салып,
Үш жүздің баласына даңқы барған.

Жерленіп Алматының шаһарында,

Аңызбен ел аузында аты қалған.
Алжанның ерке-тентек баласымын,
Арманын сізге жазып, хатқа салған.

Үйреніп консерваториядан домбыраны,
Алғамын өмірге азық жолдаманы.
Оқыдым ҚазПИ-де студент боп,
Болмақ боп ойшыл озық тіл маманы.
Бірақ та тілегіме кеттім жетпей,
Жастықта отқа түсіп көбелектей.
Нархозға көп жылдан соң, сырттай түстім,
Жүрген соң есеп жұмысын төңіректей.
Кедеймін түбінде жоқ жамандығым,
Сатпаймын жүрегімнің адалдығын.
Қазақтың батыр ұлы бола білген,
Тілеймін өміріңіздің амандығын.

Істедім жиырма жыл бухгалтер боп,
Бір жағы бұл да менің шабандығым.
Юрист боп үш жыл болды істеп жүрмін,
Болса да экономист мамандығым.

Бүк түсіп атқан сақам алшы тұрмай,
Келемін босқа сорлап, бағым жанбай.
Ағайын, тума-туыс, бауырым жоқ,
Дей туғын, көмек етіп, қалың қалай?!

Жаралған пролетариатпын жөргегімнен,
Күн көрген адал-таза еңбегіммен.
Жарыққа талпынсам да жете алмадым,

Оқыған біліміме сенгеніммен.

Сондықтан ерік беріп қызыл тілге,
Қол созам арман еткен алғы күнге.
Тағдырым қолыңызда тұрғаннан соң,
Мұңымды сізден басқа айтам кімге?

Тұр алда құрылған төр өлім деген,
Келері қай күн көзге көрінбеген.
«Артымда өнеге-үлгі сөз қалсын» деп,
Адаммын өлең жазып ерінбеген.

Қайтейін тұрмысымды тағдыр билеп,
Қап барады сөз маржаны терілмеген.
Қолжазба өлеңім көп жазып жүрген,
Жинақтап баспа орнына берілмеген.

Жазушы әрі батыр болғаннан соң,
Хат жаздым «іні етер» деп сенімменен.
Қамқорлығын ұлы адамның көрсетіңіз,
Талантым көмілмесін кебінменен.

Көтеріп көңілімді жаз етіңіз,
Көзімді күңгірт тартқан мәз етіңіз.
Бақытым сізге ғана байланысты,
Басқаның көмегіңсіз, қажетінсіз.

Шыққанмен топтан озып жүгіргенде,
Қолдайтын жан болмаса сүрінгенде.
Таудай талап берсе де, бақ қонбаса,

Жететін көрінбеймін білім менде.

Бойымда өткір-өктем жалын да бар,
Болатын Жамбыл ақын дарын да бар.
Моральдық кодекспен қаруланған,
Кіршіксіз адал, таза арым да бар.

«Не ақын, не жазушы боламын» деп,
Жағалап Жазушылар одағын кеп.
Көтеріп жазғанымды барғаным жоқ,
Біреуі пайдаланып кете ме деп.

Кәсібім айналысқан есепшілік,
Есеппен байланысты бар тіршілік.
Экономический заңдылықты білмейінше,
Онсыз жоқ дами тұғын мүмкіншілік.
Қоғамның социалистік құрылысында,
Бұл күнде таласу жоқ - күншілділік.
Брежнев Леонид Ильич аралауда,
Договорға қол қойылып бейбітшілік.
Капитализм шірік тамыр тоғышарлар,
Бәрі де қарсы алуда басын иіп.
Қалмасын ана жесір, бала жетім,
Болмасын енді соғыс, бүліншілік.
Бақшада бұлбұл сайрап, ел масайрап,
Көгеріп гүлдей берсін бар тіршілік.
Еңбекті ұлан тойға жалғастырып,
Өтейік бақытты шат өмір сүріп.
Көп өлең бұл туралы жазып жүрмін,
Ар жағын түсінерсіз ойлап, біліп.

Кезімде жастық шақта жаңсақ басқан,
Өткіздім талай бейнет мынау бастан.
Егерде түгел теріп баяндасам,
Жыр жаздым екі-үш томдық болар дастан.

Өзіме дос адамды таба алмадым,
Сүйеніш, көмек болар ақылдасқан.
Сондықтан арманымды сізге жаздым,
Шығар деп бір нәтиже бақыт шашқан.
Жақсылық жасай білем жасағанға,
Жол ашық жүрегімнен дос адамға.
Арманым бауыр болсам болмас еді,
Құл болып өтсем дағы босағанда.

Менде жоқ эгоистік - тоғышарлық,
Түссе де қиын-қыстау басқа тарлық.
Адаммын ақ көңілді — қарапайым,
Өзінше бір кісілік сөзді ұғарлық.

Майданда өткен ерлік алғы шепте,
Батырсыз тарихта аян барша көпке
Ойға өріс, қиялыма тыныс беріп,
Маған да жол ашыңыз келешекте.

Бауыржан аға, бүгінгі ақын-жазушылардың алдында тұрған басты міндет нені жазуда емес, қалай жазуда. Шеберлік жалғыз ғана тілдің жүйрік, ұшқырлығында ғана емес, оның сюжеті менен көркем мағынасында. Халықтың талабына сай, жасампаз заманымыздың уақытына байланыстыра білу керек. Мен оған жақсы түсінемін. Бірақ, амал қанша, сонымен шұғылданып, соңынан түсуге ешбір жағдайым жоқ. «Батылдық — ең қуатты творчесволық күш», - деп М.Горкий айтқандай, сүйейтін мені адам жоқ. «Ер жүректен сескенбейтін ештеңе жоқ» деп М. Сервантес айтқандай, сіз батырсыз әрі батылсыз. Сіздің өзіңізді де, сөзіңізді де партия, Совет органдары бәрі де сыйлайды. Сол үшін мен сізге осы хатты жазып отырмын. Мен шофер, фотограф та болып көрдім. Сіз жазған орысша кітаптарды қазақшаға да аударып аламын әрі машинканы да баса білемін. Сондықтан мені

өзіңізге іні етіп алсаңыз, қалған өмірімді сізбенен бірге өткізер ем, бірге жүріп. Оған сіз қалай қарайсыз, білмеймін. Басқа не айтам, ағай, хош-хош сау болыңыз. Сіздің денсаулығыңыздың мықты, өміріңіздің ұзақ болуына тілектестігін білдіріп хат жазушы ініңіз — **Руслан**.

4.05.1974 г.

Дорогой Бауыржан Момыш-улы!

С тех пор, как четверть века тому назад я впервые услышал Ваше имя, не раз мне хотелось написать Вам. И вот мне уже 46, а не 21 год. Много, что когда-то восхищало или ужасало меня, давно переоценено, многое переменялось во мне, а вот желание написать Вам осталось. Видимо, неизменным осталось то, о чем хочется мне Вам сказать.

Летом 1949 года я приехал в Алма-Ату в составе этнографической экспедиции Академии наук СССР. Пока экспедиция собиралась в путь (предстояло проехать вдоль границы от Алма-Аты до Семипалатинска), я - художник экспедиции — рисовал образцы народного искусства казахов в фондах Центрального музея. В одном из залов музея я заметил большой фотографический портрет, настолько поразивший мое воображение, что я каждый день приходил посмотреть на него (я и теперь его помню. Заинтриговала меня и подпись «Бауыржан Момыш-улы». Мне объяснили, что это простое казахское, а не руссифицированное имя-отчество, а вот человек на портрете - личность, действительно необычайная. И рассказали мне о Вас все, что знали: частью - по книжке А. Бека, частью — по слухам и анекдотам, имеющим хождение в Алма-Ате. И потом, в степях, в этот год и в следующий, когда я жил в ауле у подножия Тарбагатая, не раз слышал восторженные рассказы о «казахском Чапае», рассказы, похожие на легенду.

Что было тут правда, а что вымыслом — до сих пор не знаю, но из всего слышанного вырисовывалась необыкновенно цельная фигура современного батыра: храброго, прямого, сочетающего страстную приверженность к национальным традициям и обычаям своего народа с любовью и уважением ко всем людям, ко всем народам.

Я тогда был влюблен в Казахстан, в казахов, в их искусство, в их историю, мечтал написать об этом картину и непременно поместить в ней фигуру современного батыра Бауыржана Момыш-улы. Собираясь по окончании художественного института в Москве уехать в Казахстан и жить там. И, конечно, познакомиться с человеком, из-за которого я полюбил этот край и этих людей, но вышло все не так: жить я уехал в Новосибирск (откуда вернулся после 13-летнего там пребывания), картина моя так и осталась в эскизах. В Казахстане же мне побывать так и не привелось. В 1962 году в руки мои попала Ваша книжка «За нами Москва» (3-е издание). Я прочел ее, вспомнил давние мои мысли и мечты и сел писать Вам письмо. Написал, но показалось оно мне слишком длинным и слишком личным, и я не отослал его. И вот на днях я вновь раскрыл ту же книгу. И опять, как и прежде, подкупила она меня тем, что из каждой строки просвечивает глубоко симпатичная личность автора, его искренность, прямота, полное отсутствие рисовки и фальши. И опять до слез тронули меня прекрасные обычаи степного рыцарства, любовно выписанные фигуры благородных и мудрых аксакалов, безрассудно-храбрых джигитов, гордых и сердечно-щедрых женщин. И те же красивые, скромные, храбрые люди населяют Ваши военные рассказы, дети разных народов, соединенные в мужское братство, под стать воинам-побратимам из старинных сказаний. Идея этого братства особенно близка мне. В наши дни, когда разгул национальных страстей там и тут заливают кровью планету, Вы громко и неустанно повторяете, что должно бережно хранить духовное наследие отцов, но трезво и мужественно отделять в нем живое от мертвого; что

можно и должно крепко любить свой народ за его непохожесть на другие народы, но еще больше за то, что его со всеми народами роднит и объединяет. И любовь к своему народу - лишь источник любви ко всем народам на земле. Вы нигде специально не подчеркиваете, не декларируете этого, но это явственно читаю я между строк. Читал раньше и читаю теперь. Ваша книга вызвала во мне много чувств и мыслей. Я заглянул в себя и убедился, что прожитые годы, многое пережившие во мне, не затронули чего-то главного, существенного. И я опять чувствую себя молодым, как четверть века тому назад. Душевное Вам за это спасибо. И я верю, что когда-нибудь я смогу сказать эти слова уважения и благодарности Вам лично. А пока желаю вам, дорогой Бауыржан Момыш-улы, крепкого здоровья и многих, многих творческих радостей и свершений.

**С искренним уважением,
Аврутис Хаим Авраамович.**

142092 Академгородок
Московской области,
ул. Центральная, д. 10, кв. 23.
Союз писателей Казахстана
г. Алма-Ата писателю
Бауыржану Момыш-улы

В Алакульский райвоенкомат Талды-Курганской области обратилась дочь пропавшего без вести в годы Великой Отечественной войны младшего лейтенанта Андреева Евгения Алексеевича Зинаида Евгеньевна с просьбой следующего характера:

Ее отец Андреев Евгений Алексеевич, 1901 года рождения, уроженец города Смоленска, образование высшее, в 1931-1932 годах переехал из города Смоленска в село Обуховку Алексеевского района Талды-Курганской области, где до октября 1941 года работал директором школы, член КПСС.

В октябре 1941 года призван в армию Алакульским РВК (райвоенкомат) и направлен в 8-ю гвардейскую Панфиловскую дивизию.

В письмах с фронта сообщал, что находился в городах Воронеже и Елесе и направляется в Подмоскowie. Жена его в 1946 году получила извещение, что младший лейтенант Андреев Евгений Алексеевич, уроженец города Смоленска, находясь на фронте, пропал без вести 28 ноября 1942 года, будучи в 3000 артполку (артиллерийский полк). Других сведений не имеется.

В настоящее время жена пропавшего без вести офицера гражданка Андреева Аграфена Петровна, 1916 года рождения, проживает в Алакульском районе, село Уч-Арал, ул. Советская, 145.

Имеются также дочь Валентина, 1940 года рождения, и сын Сергей, родившийся 3 марта 1942 года.

Жена и дети сообщают, что Андреев Е. А. — высокий ростом, русский, широкоплечий.

Жена и дети Андреева Е. А., прочитав Вашу книгу «За нами Москва», утверждают, что командир батареи Андреев - это и есть Андреев Евгений Алексеевич, что и внешний вид, и поведение, и разговорная речь, и другие данные - точная копия Евгения Алексеевича.

Убедительно прошу Вас сообщить Ваше мнение по этому вопросу, что Вам известно о судьбе Андреева Е. А.

Приложение: фотокарточка Андреева Евгения Алексеевича и извещение райвоенкомата.

ВРИО (Временно исполняющий обязанности) начальника Алакульского райвоенкомата майор **Плисак**.

Уважаемый товарищ Момыш-улы!

К Вам обращаются курсанты военно-политического факультета Высшего политического училища МВД (Министерство внутренних дел) СССР, которое расположено в г. Ленинграде.

Комсомольская организация второго курса много внимания в своей работе уделяет воспитанию комсомольцев на боевых и революционных традициях советского народа, на привитие им любви к своей родине, на воспитание их в духе высокой сознательной дисциплины.

Нас очень интересуют те события, которые описаны в книге «Волоколамское шоссе». Мы считаем, что эта книга и ее главные герои есть и навсегда останутся ярким примером непоколебимой твердости нашего народа, его высокого воинского духа. Она будет помогать воспитывать солдат на принципах мужества и героизма, в духе сознательной воинской дисциплины.

С этой точки зрения нас очень интересует Ваше мнение, как главного героя книги, о том:

— какой должна быть воинская дисциплина сегодня, каково ее значение?

— что дает воспитание сознательной воинской дисциплины?

— какова роль политорганов и политработников в укреплении воинской дисциплины?

В работе по воспитанию курсантов в духе сознательной воинской дисциплины мы очень часто обращаемся к примерам из книги «Волоколамское шоссе». В мае 1970 года мы будем проводить читательскую конференцию по этой книге.

Поэтому мы просим Вас написать Ваше мнение по вышеизложенным вопросам, о сегодняшней деятельности, о том, над чем Вы работаете сейчас.

Поздравляем Вас со знаменательной датой — 100-летием со дня рождения В. И. Ленина и 25-летием Победы над фашистской Германией, в которую Вы вложили много труда.

Желаем Вам крепкого здоровья, много счастья, успехов в труде.

По поручению комсомольцев второго курса ВПУ МВД СССР, секретарь бюро ВЛКСМ лейтенант **В. Олешко**.

Наш адрес: г. Ленинград, Л-75 «В».

Уважаемый Бауыржан Момышевич!

Здравствуйтесь и, пожалуйста, извините за беспокойство. Я к Вам, товарищ писатель, с величайшей просьбой. На днях я закончил работу над небольшой повестью, вернее, литературным киносценарием, посвящая который нашему с Вами земляку, Герою Советского Союза Т. Тохтарову. Назвал «Комсомолец Тулеген Тохтаров». Так не согласитесь ли Вы, дорогой мой писатель, прочитав ее, прорецензировать, помочь мне в ней разобраться? Конечно, при условии, если на то есть время, желание и, главное, - здоровы ли Вы в настоящее время.

Два года назад я побывал с нею на «Казахфильме», но она оказалась «сырой», и мне ее вернули. Попытался разыскать Вас, но в Союзе писателей ответили, что Вы в связи с болезнью не принимаете.

Почему обращаюсь не в Союз, не на «Казахфильм», а именно к Вам? Потому, что Тулеген Тохтаров - боец Вашего полка, которым в то время Вы командовали, и события, которые я в своем киносценарии освещаю, происходили на Ваших глазах, под Вашим руководством, при Вашем непосредственном участии. В нем Вы встретитесь не только с Мухамедьяровым и Мамоновым, Гусевым и Габдуллиным (да будет света о нем память!), Ненаховым и Тохтаровым — Вы встретитесь с самим собой, в то время еще молодым, здоровым и сильным парнем, капитаном, командиром полка! Кроме того, я люблю Вас так, как люблю Горького, Ауэзова, Чехова... Словом, вижу в Вас человека, который весь свой недюжинный ум, помыслы и деяния, самого себя отдает великому делу — делу дружбы народов нашей страны, делу мира между людьми планеты, делу коммунизма!

Достоин ли Тулеген Тохтаров экранизации? Безусловно, достоин! А что такое слово «Тохтаров» сейчас, даже у нас в республике? Звук. Просто - звук! Народ Казахстана - и не только Казахстана! - хочет не только слышать о Тулегене Тохтарове, он хочет видеть его, хочет его знать! Вот я и задался целью вселить в этот звук живую душу молодого комсомольца, патриота своей родины и не просто рассказать о нем в сухой, лаконичной заметке журналиста, а показать во весь его богатырский рост! Насколько я справился с этой своей задачей, судить не мне - Вам. Если, конечно, не откажете, товарищ Момыш-улы.

Я сказал, что люблю Вас. И это — искренне. В тот день, когда был опубликован Указ Верховного Совета СССР о награждении Вас орденом, мы с женой чистосердечно радовались, даже купили вина...

Жена моя тоже любит читать Вас. И не примите, пожалуйста, мое признание за лесть: мы, рабочие, льстить не умеем, мы порой грубоваты, нам больше по душе правда!

Если согласитесь прочесть моего «Комсомольца», сообщите, как его Вам доставить: по почте или привезти лично?

Если... Если найдете его достойным экранизации, достойным того, чтобы по нему сняли фильм, помогите, пожалуйста, переправить рукопись на киностудию, так как адрес ее я забыл.

Если рукопись забракуют, на «Казахфильм» не передавайте. И, пожалуйста, верните ее мне по адресу:

493910, В КО (Восточно-Казахстанская область), г. Лениногорск, пр. Ленина, 17, кв. 38.

Извините, пожалуйста, если я увлекся и сказал что-то не так, как надо было сказать. Ведь моим университетом были только семилетка и физический труд. И еще — война.

Сейчас я инвалид второй группы. Возраст - с 1922 года рождения, то есть ровесник Тулегену Тохтарову. Я знал его в молодости, работали вместе на свинцовом заводе в Лениногорске до войны. Я даже платил ему комсомольские членские взносы. Знал и его девушку. Правда, в сценарии имя ее я изменил, назвал Наташей.

До свидания! Желаю Вам хорошего здоровья, счастья, радости, больших творческих успехов и долголетия!

Иван Тугай.

Бауке!

Я знаком с Вами еще с 1947 года. С этого времени я почему-то всегда носил Ваше имя в памяти и довольно часто вспоминал при соответствующих ассоциациях, а чаще тогда, когда нужно было иметь присутствие духа. И я несказанно благодарен тому старшему лейтенанту, познакомившему меня с Вашим именем задолго до Вашей известности широкому кругу читателей.

И на тебе! Новая встреча с Вами. Я не стану описывать моего душевного состояния, когда я читал Вашу книгу «За нами Москва». Сколько она вызвала во мне щемящей боли, радости, негодования, любви - целую гамму чувств!

Что же мне как читателю сказать Вам?

Скажу, что книга достойна высокой хвалы.

Я всегда был уверен, что ногойцы и казахи имеют единого предка, и таким предком я считал и считаю половцев. В этой мысли я утвердился еще более, читая Вашу книгу.

Дело в том, что все или почти все пословицы и поговорки, приведенные Вами, бытуют и в нашем языке. Свадьбы и похороны — то есть их обрядность — очень близки и схожи, с разницей в деталях.

Ак суйек играют и у нас, даже я еще [захватил эту игру. Сейчас, кажется, она уже отошла. А альчики схожи, я бы сказал, на 99,9 процентов с той только разницей в орфоэпии, что вы слова, начинающиеся с «ј» произносите жестко, а мы же мягко.

Вот, например, слово «нет» казах произнесет «жок», а ногоец «йок», или слово «спутник» соответственно «жолдас» и «йолдас». Вот те немногие расхождения в наших языках.

Но с какого времени прекратилась связь, когда наши предки растеряли родственные узы, и что явилось причиной этого распада?

Я же считаю основной причиной деформации великого племени нашествие монгол, которые нарушили привычное течение внутренней жизни этого народа, и, как следствие, прекратилась экономическая и политическая связь между западными и восточными «косяками» этого народа.

Но мне не известно...

Простите, Бауыржан ага, я, кажется, понесся, как необъезженный кунан, не слушаясь ни поводов, ни удил, повинуюсь только дикой страсти.

А хочется сказать еще столько!

Книгу Вашу читают с превеликим удовольствием все — от мала до велика — в ногойских аулах. Моей матери более шестидесяти лет. Она сама читать не может, но из рассказов моей сестры знает почти все содержание Вашей книги. «Сав болсын, бек якшы язады. Өмири узак болсын», - так она посвоему прославляет и благословляет Вас.

Бауыржан ага!

Я не мог не написать Вам. Меня эта мысль обуревала давно, но я все не решался. Поэтому прошу Вас понять меня и не осудить, как теперь принято говорить, за «телячьи нежности».

Зная Вашу занятость, на ответ не рассчитываю. Но был бы очень рад, если бы получил от Вас несколько строк.

Если у Вас появится свободное время, прошу написать по адресу:

Ставропольский край,
Левокумский район,
Новкус-Артезианский сельский
Совет, аул Тавкуген
Суюнову Султану Алимгазиевичу.

Жазушылар одағының председателіне

Бауыржан Момышұлының соңғы жылдары кітаптары шықпай кетті. Бұл кісінің шығармалары жастарды Отанды сүюшілікке, әділдікке, тұрақтылыққа және ерлікке тәрбиелейді. Ол түгіл Сәбит Мұқановтың «Менің мектебім» деген кітабындағы ылғи өсекті де оқып жүрміз ғой. Біздер сіздерден өтініміз Момышұлының кітаптарының шығуын.

Қарақалпақ АССР-і
Хожелі ауданы,
Шевченко мектебінің
10 класс оқушылары.

Привет из Обуховки

Здравствуйте многоуважаемый товарищ Момыш-улы. После того, как были у вас, мы, приехав, стали писать в Москву о помиловании своего сына, но ничего не можем добиться. Все наши старания напрасны. Вы нам тогда говорили, что если будем писать о сыне, и что если нам ответят, чтобы сообщили вам. Вот я и хочу вам сообщить, что все мои старания напрасны. Куда только ни писали. Теперь я к вам обращаюсь с большой просьбой. Пожалуйста, если сможете, то посоветуйте, куда можно еще обращаться. Помогите, пожалуйста, если сможете, я вас сильно прошу и нуждаюсь в вашей помощи.

Документы мои из Москвы все вернули обратно. Когда я была у вас, то рассказывала, что я инвалидка, что я имею четверых детей, помощи ниоткуда нет. Ни пенсии, ничего. Работать сама не способна. Насчет сына Андреева Сергея Евгеньевича писали и в Военную коллегия, и Брежневу, и все попусту. Вот и все, что я хотела вам написать.

До свидания, дорогой товарищ гвардии полковник Б. Момыш-улы.

г. Алма-Ата, улица Дзержинского, № 76, кв.5 Б. Момыш-улы.

К сему Андреева Аграфена Петровна. Прошу сообщать по нижеуказанному адресу:

Алма-Атинская область, Алакульский район, с. Обуховка, ул. Панфилова, 34

Андреева Аграфена Петровна.

Құрметті ағай, Бауке!

Сізге ақ қағаздың жүзімен дұғай сәлемімді жолдаймын. Бейтанысыңыз Ерғали. Деніңіз сау-саламат па? Үй ішіңіз есен-сау ма? Ағай, Сізден сұрайын дегенім мынау еді:

Қымбатты уақытыңызды бөліп, мүмкіншілігі болса, осы хатымды басынан аяғына дейін оқып шықсаңыз екен.

Есімім — Ерғали. Әкем аты — Асқар. Орта жүздің ішіндегі Алтай-Қарпық, Қара тоғадан болады руым. Туып өскен жерім Қарағанды облысы Нұра ауданы, Маржанкөл совхозынан. Жасым елу жетіде. Әкем Асқар, шешем Нұрилә. Жеті жасар қарындасым Бәтірға 1934-жылдың август айының ішінде қайтты. 1931-32-33 жылдары сізге мәлім ғой, сол жылдардың зардабынан аурулы болып, бас-аяғы бір айдың ішінде үшеуі бірдей өліп, бір үйде жалғыз қалдым. Әке, шешем қайтқаннан кейін, Көкшетау қаласына барып, Обаған совхозында мұғалім болып қызмет атқардым. 1937 жылдың октябрь айында әскер қатарына алынып, Қиыр Шығыс жеріндегі Амур өзенінің жағасында әскерлік міндетімді өткіздім. 1938 жылы Хасан көлінде болған шайқасқа қатыстым. Он бір жыл қатар Шығыста болып, денсаулығым жөніндегі арызым бойынша Москва арқылы босап елге келдім.

1960 жылға дейін Қарағанды облысының жанындағы Саран қаласының, қалалық ақша бөлімінде инспектор болып қызмет атқардым. Партиямыздың тың жерді игеру жөніндегі қаулысын естігеннен кейін 1961 жылдың басынан Ақмола, қазіргі Целиноград облысының Қорғалжың ауданы «Путь Ленина» совхозына барып, совхоз рабкопының азық-түлік қоймасында қызмет еттім.

1961 жылдың басынан, 1962 жылдың июль айына дейін төрт рет қоймадағы азық-түліктің қалдығын тексеріп шыққанда, бәрін дұрыс деп тапқан еді. Ал 1962 жылдың декабрь айынан бастап қайыра қалдықты тексере, төрт-бес күннен кейін мен ауырып, науқасым қатты болған соң ауруханаға апарып салды. Бірақ қойманың ішіндегі заттарды түгел тексеріп бітпеді.

Менің ауруханадан шығуымды тоспай комиссия құрып, қойманың тексерілмей қалған заттарын тексеріп шығыпты. Бұл екі арада қоймадан товар босатып, қоймаға товарды алыпты.

Осы құрылған комиссиялардың қатысуымен қойманың ішіндегі азық-түліктерді менен басқа жаңадан тағайындалған қойма бастығына өткізіп беріпті. Комиссияның шығарған

қорытындысы бойынша қоймадағы азық-түліктер ақшаға шаққанда 64 мың сом ақшаның заттары жетпей шығады.

Бұл заттарды ауданға хабарлапты. Аудан облысқа хабарлап. Облыстан, облыстық сауда бөлімінің бас есепшісі екі адам тексеру есепшісімен, облыстық заң орнынан бір майорды алып төртеу болып «Путь Ленина» рабкопіне келеді.

Бұлар кеңсеге келген соң, 1961-62 жылдың документтерін көріп реттеп шығады да рабкоптың бас есепшісі Бакировка беріп, шкафқа салғызып, аузына екі құлып салғызады, екі құлыптың біреуі контрольный құлып. Контрольный құлыпқа Бакиров қол қойып, контрольдың күзетшісіне көрсетіп, кілтін өзі алды да, облыстан келген азаматтармен бірге кеңсені жауып шығады. Ертесіне облыстан келген комиссиялар Бакировтан шкафыңды ашып, ішіндегі документтерді әкел, документ бойынша тексеріс жүргіземіз дейді.

Шкафты ашса, шкафтың ішіндегі документтерден 1961 жылдың март айының 1962 жылдың июль, август, сентябрь айларының және кассаның документтері жоқ болып шығады. Шкаф пен құлыпты тексеріп қараса, сынып, бүлінген жері жоқ. Контрольный құлып та аман. Бакировтың күзетшіге қоятын ешбір кінәсі болмады.

Бұл уақытқа дейін мен ауруханада жатқанмын. Облыстан келген майор мен аудандық милиция қызметкерлері әр бір жерді тінтіп, ештеме таба алмайды. Ақыры ештеме шығара алмаған соң, Целиноград облыстарының күллі сауда базарларына телеграмма беріп, «Путь Ленина» рабкопынан босатылған заттардың документтерінің копияларын сұрайды.

Копия дұрыс деп қойған қолдары бар мөрі жоқ фактуралар келеді. Ал енді шығыс документтерді дүкенге жіберген азық-түлік документтерін дүкеншілермен менің үйімнен алады. Сөйтіп барып тексеріп 54 мың сомның товары жетпейді деген қорытындыға келеді. Азық-түлік заттарын түр-түрімен есептегенде 1962 жылдың ішінде баздан түскен азық-түлік заттарынан 92 мың сомның заттары жетпей қалады.

Ал қоймадан дүкеншілерге босатқанда 127 мың сомның заттары артық болып шығады, сонда артық товар қайдан келмекші? Базардан түскен документтер тура босатылған товар бойынша жазылмай, айларымен жазылды деп ұғуға болады, сондықтан қалайша 54 мың сомның заттарының ақшасы жетпейді деп шығарады.

Ауруханада ауырып жатқан кезімде шығарып алып аудандық түрмеге апарып жапты. Ауданның түрмесінде біраз жатқан соң, облыстық түрмеге апарып жапты. Жеті ай өткенше ешқандай нәтиже шығара алмады.

Елу бір адамнан куәлік жөнінде жинап алып сұрапты Асқаровтың алғанын, ішкенін, бір жаққа жібергенін көрдіңдер ме деп.

Ешбір адам көрдік-білдік демейді. 1962 жылдың август, сентябрь айларында промтовар қоймасында істейтін қойма бастығы ауырып қалған соң, осы айларда заттарды мен қоймама алып, дүкендерге мен босаттым. Сол кездерде кейбір азаматтарға қоймадан ақшасына керекті заттарын босатқанмын.

Есептей келгенде барлығы екі мың жеті жүз (2700) сомның заттары екен. Осы екі мың жеті жүз сомның мың сомының заттарының ақшасын Исакова деген дүкеншіге өткізгенмін, Исакова алғандығын айтты. Ал қалған бір мың жеті жүз сомның затының ақшасын басқа дүкеншілерге бергенімді олар тергеуші жауап алғанда алмадық деп жауап беріпті. Алмадық деген дүкеншілерді менімен беттестіруге тергеушіден өтініп сұрағаннан кейін беттестіруге шақырды.

Бірінші шақырғаны Саденова Тамара еді. Тамара мен тергеушінің көзінше сұрақ қойдым, жасырмай құдайшылығыңды айт менен товар үшін ақша алдың ба, алмадың ба дегенімде, алты жүз сом алдым дегенде, тергеуші үстелді қарып-қарып жіберді. Маған бұрын берген жауабыңда алмадым деп едің, енді алдым дейсің, бұл туралы сені айыптаймын деп қорқытқан соң, Саденова қорқып, қайыра жалтарып айтпай қойды.

Мен тергеушіге сол жерде былай дедім: менің көзімше дүкеншіні қорқытып қысып, дұрыс берген жауабын, қисықтыққа апарып отырсың. Ал менің көзім жоқта сен бұдан да зорғысын істеген екенсің.

Сені мен қазақтың баласы ғой, мұсылман ғой, анығын шешер десем. Сенде ешқандай аяушылық, дұрыстық, әділеттік жоқ екен, енді бұдан былай жауап бермеймін, ісімді жүргізуге сенбеймін дедім.

Сенің орнына басқа тергеуші сұраймын дедім. Міне, осыдан кейін ол тергеушіге ешбір жауап бермедім.

Облыстық прокуратураның бастығына арыз жаздым. Тергеушінің істі дұрыс жүргізіп тергемегенін көрсетіп, басқа тергеушіге ісімді беруге өтіндім. Облыстық прокурордың бастығы Жансейітов деген қазақ екен. Кеңсесіне мені шақыртып алып, тергеушінің көзінше былай деді: Сен қайқанды қой. Ешқандай тергеуші бермейміз, істеген қылмысыңды мойныңа ал. Атылайын деп тұрсың ғой, жөні енді болады деді.

Мен Жансейітовке былай дедім: Атылам ба, атылмаймын ба, бір Алла біледі. Мен жазықсыз атылсам, қазақтың бір қатыны ұл табар. Менімен қазақтың саны таусылып азаймас. Қатынына барып, дұрысымен шешіндер дедім. Менің бұл сөзімді құлағына да қыстырмады. Осы әңгімеден кейін көп ұзамай тергеушіні тағы шақырып, ісіммен таныс, тергеу бітті, ісінді сотқа береміз деді.

Бұл жолы оған айтқаным: Іспен таныспаймын, тергеуім біткен жоқ, саған жауап бермеймін дедім. Іспен таныспайды деп акт жасады. Оған да қол қойғаным жоқ.

Түрмеге келген соң Целиноград крайының бас прокурорына барлық жағдайды айтып арыз жаздым: басқа тергеуші сұрап, ісін бітпей, бітті дегенін, істеген қиянаттарын көрсетіп. Бірақ бұл арызыма жауап бермеді. Арада он бес-жиырма күн өткен соң бас прокурордың айыптау қағазын әкелді. Айыптау қағазын оқығаным да жоқ. Қолыма да ұстамадым, қайыра қайтарып жібердім. Облыстық соттың коллегиясына тергеушінің дұрыс тергемегенін, облыстық бас прокурордың арызына жауап бермеген, іспен таныспағанымды, айыптау қағазды алмағанымды көрсетіп арыз жаздым.

Ісімді қайыра тексеруге жіберуін өтіндім, облыстық сот бұған да мән бермеді. Біраз уақыт өткен соң соттады. 76.5, 143, 145, статьялармен айыптап 15 жыл берді.

76.5-статьясы өкімет мүлкін жеді деген.

143-статьясы ісіне салқын қарады деген.

145-статьясы қызмет бабын пайдаланып, ісіне немқұрайлы қарады деген.

1930 жылдан 1943 жылға дейін комсомол мүшесі болдым. 1943 жылдан партия мүшесі болып өттім. 1962 жылдың 26 декабріне шейін партияның мүшесі болдым. Комсомол, партия жолын 39 жыл адал жүрегіммен өз Отаным, өз халқым үшін жастық шақтың қадірлі жігерін аямай, талмай еңбек еттім.

Осы отыз жылдың ішінде бір ескерту алып, жиылысқа түсіп, талқыланған жан емеспін. Ылғи жақсы қатарда, жақсы деген атқа ие болып едім.

Мені түрмеге партиядан шығармай, жергілікті партия ұйымы жиылысында, не ауданның партия бюросында тексеріп қарамады. Талай қиын-қыстау кезеңдерде партбилетімді жүрегімнің тұсындағы төс қалтама салып сақтаған едім. Сөйтіп сақтаған қадірлі партбилетті іс жүргізген тергеуші алып қойды.

Отан үшін, халық үшін деген таза жүрегім, ақ ниетім бұрынғыдан өзгерген жоқ. Әлі де қолымнан келген іске белсене қатынасудамын. Міне, бес жылдан асып барады бас еркімнен айрылғаным, содан бері лагерьден де бір рет ескерту алғаным жоқ. Жиырмаға тарта алған алғыстарым бар. Жұмысты жақсы істегенім үшін ішкі тәртіп пен қоғам жұмысына қатынасып өзімді көрсеткендіктен. Кеңес өкіметінің әділ заңы дұрыс. Бірақ әділ заңды қисайтып бұрыстыққа апаратындар аз емес.

Адамның тағдырын, адамның өткен өміріндегі еңбегімен, ақыл-ой, мінез-құлқымен санасып, салмақтап білмейтіндер де, білгісі келмейтіндер де жиі кездеседі. Кейбіреулердің беделіне, ақша, дүние байлығына ауып кетіп адал адамды өсірмей, өлтіріп тамырына балта шабатындар да бар.

Мысалы, рабкоптың бастығы Шолақов Сағадибек соғыс жылдары колхоздың басқармасы болып істепті. Соғысқа қатынасқан жан емес. Ел ішінің бетке шығар азаматтары соғысқа кеткенде, Сағадибек елдегі қалған шалдар мен жесір әйел, жасөспірім балалардың арасында білгенін істеген. Сағадибектің ақ дегені - алғыс, қара дегені - қарғыс болған. Соғыстан кейін рабкоптың бастығы болып қызмет істеп жүргенінде мен кездестім. Сағадибектің жеті баласы, әйелі, әжесі барлығы - он адам. Осы он адамға Сағадибектің жол ақысының ақшасы жете ме, тамағы мен киіміне. Әрине, жетпейді. Бірақ Сағадибекке жетпек түгілі ақшасы асып та қалған болу керек, өйткені Сағадибектің төрт-бес жылқысы, екі бұзаулы сиыр, үш-төрт тайынша-торпағы, он-он бес қойы, жаңа «Москвич» мәшинесі, он бес-жиырма мыңға тұратын алты бөлмелі үйі болды. Егер де Сағадибек адал еңбек етіп, тапқан ақшасымен күнін көрсе, мұнша мал, мұндай жағдай болмаған болар еді. Бас бухгалтері Бакиров та осындай сауда бөлімінің бастығы, бұрын сотталған қу сұм екен, мен сотты болып жатқанда ғана білдім. Осы сияқты қулардың арасына түсіп кетіп сорладым.

Осы сияқты алаяқтар пәленің бәрін маған аударып, өздері аман қалды. Жоғалған документ туралы бір адам жазаға кеткен жоқ. Документтің жоқ болуы жайына тексеру орны назар аударған жоқ.

Ал документтің ішінде бір пәле болмаса, документті неге жоқ қылып құртып отыр. Ақырғы 62 жылдың июль айында қойманың қалдығын тексеріп, дұрыс деп тапқаннан кейін, 1962 жылдың декабрь айында қайыра тексеріп, елу төрт мың сомды ысқырып пайдаланды дейді. Бас-аяғы бес жарым ай екен. Осы елу төрт мың сомның азық-түлігін мәшинеге артса кемінде елу мәшине керек болар еді. Осынша затты қайда сыйғызады деп ойлайды тексеру орнының адамдары. Дұрысын біліп, адалына күйдірмеді. Панасыз жалғыз адам болған соң, арам өлген мал сияқтанып кете бердім. Темір тордың ішіне бір түскен соң, сотың іске аспайды екен.

Ұмытып барады екенмін, Шолақов пен Бакировқа іске салқын қарады деп үш жылдан сот үкім шығарған. Бірақ, екеуін де түрмеге бір түнде жапқан жоқ. Соттың үкімін бекіткенше кепілге қалдырған. Бакировты үкімді бекітер жолы ақтап шығарды да, Шолақовты соттың үкімі бекіп күшіне енгеннен кейін екі айдан соң ақтады. Шолақов өзі Алматыға барып ісін бұзғызып қайтты. Соттың үкімі бекіген соң, заң бойынша Шолақовтың бетімен жүруге ешқандай құқығы жоқ. Ол сотталып, бас еркінен айрылған адам, бірақ қалай екенін білмеймін, Шолақов үшін жол ашық, түрме жоқ, дегенін орындады. Осы да заңға

дұрыстыққа жата ма? Қазақ атамыздың мақалы осындайларға тура келеді: "Талтандасан талтанда, ақшаң болса қалтанда" дегені.

Құрметті, ағай Бауке!

Қағазға бәрін жазып жеткізе алатын емеспін, осымен аяқтай келіп сұрайтыным мынау: атамыз қазақтың ұлы деген аты мен атағын сіз ғана сақтап, ардақтап жүрсіз. Бұл азаматтығыңызға жүрегінде оты бар, сана-сезім ақылы бар адамдар өте риза деп ойлаймын.

Өз сана-сезімім осыған тоқтағандықтан, ата ұлы деп сізге осы хатымды жолдай отырып, шындыққа келіп айтарым мынау: Мен өзімді жазықсыз, ақ адаммын дей алмаймын. Ол жазықтарым мынау:

I. Мені 143-145 статьясымен соттап, айыптаса, мен осы жазаның айыпкері екенім рас. Ашық ауызданып ісіме нем кетеді қарағанның арқасында. Өкіметтің қоймасындағы азық-түлігінен елу төрт мың сомның заттарын қу сұмдарға жегіздім.

II. Сауда заңының тәртібін бұзып, өз бетіммен қоймадағы затқа екі мың жеті жүз сомның саудасын істедім. Бұл үшін кінәлімін, мойындаймын.

Ал енді үшінші жағдайда өкіметтің қоймасындағы затқа адал қолымды арамдап сұқпағаным бір Тәңірге аян. Сондықтан 75.6 статьясымен айыптағанын дұрыс емес деп табамын.

Бала-шағаның жайын несіне жазайын, мен мынандай жүргенде, олар жетісіп жүрмейтіні кімге де болса айқын ғой. Өз денсаулығым да жақсы емес. Расымен арам өлген малдай, иман жаназасыз.

18.11.2000 ж.

Ассалаумағалейкум, Бауыржан Момышұлының шаңырағы!

Бас иіп сәлем беріп тұрған Астанадан Зейнеткер Қимаш Сыздықов.

Құрметті балалар — Бақытжан, атаның ардақты келіні Зейнеп, аман-жақсы жүріп жатырсыздар ма?

Анада, Баукең күніне өздерің Астанаға келгенде, Конгрессхолда өздеріңмен бірге жиналыста болған шалмын.

Бақытжан қарағым, өзіңмен сонда азырақ қана сөйлескеніміз бойынша, «Өмір жолыма саяхат» деп атаған осы естелігімді жіберіп отырмын, бұл кітап болып шығуға мүмкіндік бар сияқты. Мақсатым: Сарыарқадағы Сыздықовтар шаңырағында да Бауыржан Момышұлының аты болсын деген ой!

Мүмкін болса осы кітапқа алғы сөз жазып берсең жақсы болар еді, фотокарточканды қоса. Жазудың көлемі бір жарым - екі бет болғаны дұрыс көрінеді. Бұндай жазу кітаптың ең алдына қойылғаны дұрыс деседі.

Кітаптың авторы басқа сияқты көрініп қалуы мүмкін, ол туралы бірінші бетте жазылған.

Осы қолжазбаны өзіңе апарып тұрған немерем Жұман Әлиев, алып келуге де осы жігіт бармақ.

Адал көңіл, ақ ниетпен Қимаш Сыздықов.

Менің адресім: 473000, Астана қаласы,

Торайғыров көшесі 41-үй пәтер.

Үй телефоны: 28-06-43

Июль, 1943 жыл.

Сәлем

Жазамын дұғай сәлем Бауыржанға,
Қас дұшпан қайратыңа қалды таңға.
Сен батыр ерте кезде өткен талай,
Бұл ерлік біте бермес әрбір жанға.

Көк темір, болат құрыш құрсанып ап,
Қаһарыңды көрсеттің қарсы жауға.
Күнді күптеп, айды аялап тарту қылса,
Жеткенше мақсатыңа берме сауға.
Қалың қазақ халқының көп тілегі,
Алапатың өрлей берсін асқар тауға.
Қанша батыр қашаннан шыққан елміз,
Сендердей ер шыққанға сансыз тәубә.

Абыройың, айдының әм өнерің,
Жеткіншегің жетілсін ұқсап бауға.
Ел жүрегі елжіреп сендерге тұр.
Бауыржан, айналайын денің сау ма?!

Қалибек.

23.08.1943 ж.

Б.Момышұлы

Ежелден ер тілегі — ел тілегі,

Адал ер боп туса — ел тірегі.
Қол жайып шын ниетпен берген бата —
Шаршаған жауынгерге бел тірегі.

Риза болып хатыңызға болдым құшуат,
Ниеттес талабыңыз бізге мият (қуат).
Дұшпанмен жағаласып жүрген кезде,
Бауырым деген ләззат — үлкен қайрат.

Алейкумассалауым, Қалыбек аға!
Өнерлі ер ел аузынан алған баға.
Хатыңыз он алты жол келіп тиді,
Майданда жүрген солдат Бауыржанға.

Намысы атамыздың бізге қымбат,
Көсемнің айтқан сөзі болып мадат.
Еске алып, хат жазыпсыз, ағатайым.
Сізге айтам, шын көңілмен рахымат.

От Б.Момыш-ұлы Қуанышбаеву К.

22.10.1946 ж.

Ассалаумағалейкум, Бауке!

Бауке, аман-сау ойнап-күліп жүрсің бе? Балаларың үлкен болды ма? Келін күйлі-қуатты ма?

Бауке, 1934 не 35 жылы Борныйдан Мөкең қарттың қара тоқтысын сойдырып жегеннен соң, қайтып көрісе алмаған болармыз. Содан бері талай өмірлер сүрдік. Бірнеше жаңалықтар яғни өзгерістерді де көріп келеміз. Өмір деген солай екен ғой, Бауке.

Қарттың артынан Момынкұл да қайтыпты. Әрине, бұлардың алды пейіш, арты ырыс болсын дегеннен басқа не айтайын. Ал өз басымнан өткен күндердің есебін кім білсін. Айтарлық өзгерістер мыналар: Өзің білетін інілерім Темір, Атырбай соғыстан қайтпады. Дерегі де жоқ. Өз балам Сәбит 37 жылы қаза болған. Қызым тұрмысқа шыққан. Ол бар. Бұлардың анасы және өз анам 40 жылы қаза болған. Онан соңғы алған әйелім тірі, бірақ перзент болмады. Соның себебінен биыл бір әйел алдым. Ол екіқабат.

Осы күні Шымкентте ауыл совет курсында оқып жүрмін. Мұнда түскен себебім, істеп тұрған ауылымнан басқа ауылға кеткім болды да, себепсіз жібермейтін болған соң, сол оқуға жібер деп мұнда келдім.

Иә, Құрманбекті көрдім, үйінде бір күн болдым. Қадірлеп күтті. Баяғыдай әңгімелер айтып, менімен барған жігіттерден бөлектеп алып қалып, «әдейі алып қалдым, жекелеп әңгімелесейік» деп көңілімді көтеріп, өзің туралы білгендерін айтып, мейірімді қандырып қайтарды.

Еркінбек — райсоветте хатшы, Исақұл — милицияда.

Жолығып тұрамыз. «Ассалаумағалейкум» десіп қана жүреміз.

Ал, Бауке, менің сенен өтінейін дегенім мынау: бұдан былай хат жазып хабарласып тұрайық. Бұрынғы жерде неше түрлі майда себептермен, яғни тұрмыстың ықпалдарымен қатынаса алмай келдім. Бұдан былай нәсіп болса, көрісерміз де. Одан барған жерде хат жазып және бір рәсім-карточканды жібер. Қош, қалқам Бауыржан. Хат күтуші Анашың.

Курс 10-15 декабрьде бітсе керек.

г. Шымкент, Горького 2а

Жумагулову А.

2.10.1952ж.

Бауке!

Ассалаумағалейкум, амандығыңа тілектес Анаш қартыңнан. Мен аман-сау, тағдырдың талқысына түсіп, көрмеген күндерді көріп, өкіметтің еңбекпен түзеу лагерінде жүрмін. Түп-түзу сияқты едім, онан да оқтай болдым, Бауке. Әрине, сіз нанарсыз, күнәм жоқ деп ешбір адамды нандыра алмадым. Сөздерім де, куә еткен адамдарым да, қағаз бетіндегі дәлелдерім де қабыл болмады. Айдай әлемге жеткен Кеңес өкіметінің әділеттілігіне менің қолым жетпеді. Бұл, әрине, менің нашарлығым болса, екіншіден қиянаттың күштілігінен деп ұғамын.

Бауке, суға аққан тал қармайды деген сөз рас екен. Қамауға таяп, соңыма секретарь түсе бастағанда-ақ, аурудың алдын ал деген еді ғой деп, Мейманға бардым. Бұл кісі жақсы қабыл етті. Көптеген ақыл айтты. Бірақ та менің сорыма науқас болып жүрген екен. Мәскеуге дәріленуге кетіп қалды. Бұл қайтып оралғанша, менің жұмысым да бітіп үлгерді. Қаз. Жоғарғы соты қарағанда да бұл іс Мәскеуге кеткен болып шықты. Сөйтіп, қорғанарым да, сүйенерім де болмай, сыйынғаным — ақтығым, адалдығым, әділ сот бірдеме етер деп отыра бердім.

Соңыма түскен дұшпаным мықты болды. Есіңізде бар ма, жоқ па, баяғы Нарғозы байдың қызын алған Рахман Нұралиев деген бір ала тұяқ болған. Бұл Мақұлбекпен тең шыққан адам болатын. Мақұлбектен бір де кем соқпаған. Байлыққа да, бектікке де сай болған қу еді. Міне, бұл адамды Мақұлбектер қатарлы кәмпескелегенде, біз пақырың тап күресінің нағыз белсендісі, ақ жүрегі емес пе едік. Сол ақ жүректік, белсенділіктің рахаты ақыры осыған соғып тұр. Мұның себебі мынадай. 1951 жылы жаз айында біздің ауданға екінші секретарь болып Алпысбаев деген бір жігіт келді. Өзі отыз жас шамасында. Төменнен көтерілген осы заманның бұл да нағыз белсендісі деген жігіт. Міне, бұл жігіт Рахманның туған құдасы екен. Сол Рахманның баяғы кегін қайтару мұның ең бірінші міндеті болса

керек. Мұны толық орындап шықты. Бұған, әрине, жергілікті жерден көмек табылды. Екіншіден, мен істеп тұрған колхоздың активтерінің нашарлығы болды. Неге десеңіз, тексере келгенде активтердің дәлелді документтері нашар шығып қалды да, бәрі менімен он кісі жауапқа тартылды. Әрине, анау активтер таза шыққанда, маған еш нәрсе ете алмаған болар еді. Ол қуларың ондай бола алмағандықтан, негізгі қарызы менде болғандықтан, көптеген қисынсыз пәлелерді жауып, он бес жылға соттатты. Несін айта берейін, өмірімнің ақырғы кезінде өзің көрген семьядан ажырап, жаңадан семья құрып, екі-үш балаға не болып, Құдайға шүкір деп отырғанда, мынадай күйге кез болдым.

Бауке, мынау Сарамен тілдесіп қалып, бұған мынау қарындасың Ыштарды қосып, білген-көргенімді жазып жіберіп отырмын. Әуелі Құдай, екінші сіз бен Құрекең сенгенім. Сіздер, әрине, осы бақытты заманның ең жоғарғы тұсында теңдікке, әділеттікке қолдарың жеткен адамдарсыңдар деп түсінемін. Сондықтан да менің қолым жетпеген әділеттікке қолымды жеткеріп, басымды бәледен босатып алады деп үміт етемін.

Аздап Рахман жайында түсіндірейін. Рахман — біздің Қошқаратаның ең алдыңғы қатардағы байының бірі. Нарғозы байдың қызын алған. Нарғозы — Мақұлбектің әкесінің туған інісі. Бұл күнде де бұл Рахман - Жамбыл облысында ең бір қадірлі кісінің бірі. Оның себебі: үлкен баласы облисполкомда алты жылдан бері опраб делам болып істейді. Кіші баласы аудандық тергеуші, құдасы - Алпысбаев біздің ауданда секретарь райком. Байлыққа жеткілікті. Бұлардан тыс обком, обл. прокурор дегендерді байлап алған деген сөз қата болмайды.

Патриархаттық, феодалдық қалдық Жамбыл облысында күшті. Рахман соның қақ төрінде. Обл. М.Г.Го хабарсыз да емес. Не пайда, оларда да кісілері болса керек.

Құдай жәрдем болсын, ақ жарылқап күн туа қалса, басым бостандыққа шыға қалсам, бұған көңіл бөлген әділетті адам болса, мен үшін де, өкімет үшін де, тарихи әңгіменің бетін ашар едім. Бұл, әрине, менің тілегім емес. Күйгенімнен айтамын. Қысқасы, басымды босатуға қолыңды соз. Мені шұқырдан тартып алуға аянба.

Қош, қолдарыңды алдым. Құрманбекке сәлем айтыңыз. Хатымды оқытыңыз. Хат жазуға уақытым болмады. Арызымды содан көрерсіздер. Райкомның комиссиясының актісінен бастап, қамауға алған бұл актіге біздер — ешбіріміз ырза болмағандықтан, қолдарымызды қоймай жоғарғы орындарға эксперт сұрап арыз жазғанбыз. Оған қаратпастан облпрокурор Капаничтың санксысымен қамауға алды. Бұл адам әділеттіктен тайған адам екені ашылып, қазір басы әңгімеде жүр және Рахманмен тығыз байланыстағы адам.

Қош, қарақтарым. Амандықтарыңа шын жүрегіммен тілектеспін. Анашың.

Жұмағұлов Анаш.

26.03.1972 г.

Дорогой мой Бауыржан!

С приветом к тебе твой начальник связи Ткачев В. Ф. Приходил к тебе узнать о твоём здоровье и как ты себя чувствуешь со своим здоровьем. Я как твой бывший подчиненный желаю тебе скорого выздоровления и быть в наших рядах панфиловцев.

Мне кажется, что был бы ты дома, то есть не болел, для меня это было бы гораздо лучше, чем не увидиться. Ваша семья говорит, что к тебе не пройти, а я готов быть с тобой, где угодно.

С большим приветом, твой Ткачев

Привет из Таласа!

Здравствуйте, Вера! Извините меня, так как мы не знакомы. Прошу Вас сообщить о моем командире полковнике Бауыржане Момыш-улы. С ним я был в 1941-1944 годах в 8-й гвардейской стрелковой дивизии, в 19-м полку. Где он сейчас находится и где работает? Если Вы знаете, то Вас очень прошу назвать его новый адрес. Он когда уехал, мне оставил Ваш адрес и говорил: с этим адресом в любое время найдете мой адрес. Поэтому Вам пишу письмо, Вера. Потом пишите про Вашу жизнь, состояние, город!

Извините меня, я мало владею русским языком. Работаю в Таласском обкоме комсомола. Живем неплохо. Все хорошо. Только жаль, что нет связи со своим командиром, товарищем Момыш-улы.

Пока это все. До свидания. Всего хорошего.

С приветом, незнакомый Ж. Рысалиев.

Мой адрес:

Киргизская ССР, Таласская область,
г. Талас, Таласский обком комсомола
Тов. Рысалиеву Джумахану.

Если там работает товарищ Момыш-улы, очень Вас прошу — передайте это письмо.

Кымбатту агай, Бабыржан!

Ассалаумағалейким, аксакал! Мүмкүн, мени таныбай чыгарсыз. Мен сиздин коз алдыңызда 1942-44 ж.ж. чейин полковой разведкада тургам.

Жана сиздин поварыңыз Жан ушуде жерде таласта турат. Столовойда иштеп турат. Турмуш жакшы. Жан окабуз катташып турабыз. Сиздин адресыңызды таба албай койдүк. Үшү адреспенен издеп жазып отурабыз. Ошон үшүн катты алсаңыз чулдарыңа кат жазуунүздү коптон коп күтөбүз! деп хат жазушылар: **Рысалиев Жумакан, Файзиев Джан.**

8.01.1965 ж. Ялта.

Сұрақтарға жауап

1. Көбінесе машинкамен жазып, қолмен түзетемін.
2. Менің жазбаларым естеліктер. Естелік қырға да шығарады, ойға да домалатады, күлдіреді де, қапаландырады да.
3. Орысшасын қазақша оқып отырып, қазақшасын орысша оқып отырып, бір ойды екі тілмен қатар, тепе-тең айту — қисық ағашты тезге салумен тең деп табамын.
4. Менің қысым — соғыс, көктемім — жеңіс, жазым — бейбітшілік, күзім — жас тоқтағандық.
5. «Жизнь ценится не за длину, а за содержание». (Сенека)

6. Пір сыйлайтындарым көп, пір тұтатындарым жоқ.
7. «Где нет простоты, там нет правды, где нет правды, там нет величия». (Л.Толстой).
«Есть только две формы жизни: гниение и горение. Трусливые и жадные изберут первую, мужественные и щедрые второе». (М. Горкий).
8. Кубаның апостолы Хосе Мартидің шығармалары мен Хамиттің жинағы.
9. Қазақтан Зейін Шашкинді, орыстан Семен Трегубті.
10. Достарыммен сырласып.
11. Еңбексіз қарап отырмау. (Не сидеть сложа руки без дела)
12. Еңбекте — жалқаулықты, соғыста — қорқақтықты, махаббатта — опасыздықты, әдебиет пен искусствода — есерсоқтықты (халтурщик).
13. Жанын ары үшін садаға істеуге дайын батыл адалдықты.
14. Снайпермін, шабандозбын (наездник).
15. Миымның ине көзіндей тесігінен уақыт құм сағаттай өтіп барады.
16. Жауынгердің тұлғасын әлі де жасай алмай келемін.
17. Халықтан, жазушылардан, балалардан. (Устами младенца глаголит истина деген сөз бар.)
18. Мұханның айтуынша, «Наша семья».
19. Менің Жаңа жылдағы жаңа тілегім: Жазушылар арасында да әділ сын — ауызбірлік дәнекері болса деймін. Сәлеммен Б.Момышұлы.

Р. S. Бас қосып отырғанда «Қ.Ә.» сұрақтарына жауаптардан үзінділерді осындағы жазушыларға оқи бердім (в собственном переводе).

Сұрақтар да, жауаптар да өте ұнады.

— Весьма человеческие вопросы и лаконичные ответы. Это же замечательно, это очень интересно. Сколько искренности в ответах, - деп Валерия Герасимова біраз сөйледі.

— Если бы ответы писателей на эти вопросы собрать и издать книгой. Дело в том, что на одни и те же вопросы каждый отвечает по своему, по своему разумению, по своему диапазону, - деп Маргарита Шагинян көп сөйледі, тағы басқалар сөйледі.

Хатты жібермегенім жақсы болған, бірінші конвертті жытып, екіншіге салып отырмын.

Б.Момышұлы.

Қымбатты ағай Бауыржан!

Мүмкін етсеңіз, Сізге Ужвак частінде
қызмет етуші Бекташ Алқожаұлынан

Өтініш хат

Ағай! Мүмкін етсеңіз, сіздің алдыңызға бірнеше рет барам деп, жаңа барып, тағы сізбенен көріспегендіктен, осы ақ қағаз арқылы өзімнің айтатұғын сөзімді Сізге осы хат арқылы білдірейін деп жазып отырмын.

Ағай! Кешіріңіз, мүмкін бұл ақ қағаз арқылы сізге жазып отырғаным тура еместік, міне, осындай болсадағы, мүмкіншілік болса, Сіз айып етпеңіз, Сізге менің тұрмысымды білдірейін деп жазып отырғаным сол.

Ағай! Мен, Бектас Алқожаұлы, 1919 ж. туғанмын (қысқаша тарих). 1935 жылы Фрунзе шарында медтехникумда оқып, 1938 жылы июнь айында біттім. Техникумда оқып жүрген уақытымда Бекташ деген атымды Борис етіп қысқартқанмын. 1938 жылы июнь айынан 1939 жылы сентябрь айына дейін Жалал-Абад облысында ауруханада істеп жүрдім. 1939 жылы Қызыл Армияға өзімнің қалауым бойынша кетіп, Киев шарында штат погран войск АКВД-сына келдім. 1939 жылы Киев шарында военфельдшер курсында оқып бітіргеннен кейін, погран отрядқа 1940 жылы келдім. Подольск шарына 1941 жылы екінші рет военфельдшер курсында болып, оны оқып бітіргеннен кейін погран комендатурасында істеп жүрдім. 1941 жылы июль айында старший военфельдшерлік атағын берген, ал енді 1941 жылы август айында СССР Синюха өзені бойында (Подвысокойдың алдында) үш армия екі погран отряд қоршауда қалды. Сентябрь айы 1941 жылынан октябрь айының аяғы 1943 жылға шейін жау қолында болдым (пленте). 1943 жылы ноябрь айынан 1944 жылы август айының аяғына шейін Морозов атындағы партизан бригадасында болдым. 1944 жылы сентябрь айынан октябрь айының аяғына шейін гос.спец. проверкисында офицерский лагерде Москва облысында болдым. 1944 жылы ноябрь айынан 23 январь 1945 жылға шейін 22 отд.штурмовой отр.батальонында болып, 25 январь 1945 жылынан 20 мартқа шейін резервсанотдел оз армиямызда болдым. 25 мартта 1945 жылы өзі жүрген частік жіберген, фельдшер по ПТП болып істеймін. Ал енді үйімде әкем 75 жаста, шешем 62-де, екі інім, төрт қарындасым бар. Үйде менен басқа жұмыс істер кісі жоқ. Шешем ауру, жұмыс істемейді. Әкем болса кәрі, іні-қарындастарым жас, кейде аурумен ауырып жатады. Екі ағам Отан соғысында 1942 жылы өлді. Олардың бес баласы қалды, оларға мен көмек көрсетуім керек. Мен өзім 1938 жылдан бері үйде болғаным жоқ. Осы себептен әскерден босап, үге бару жағдайына көмектесуіңізді сұраймын.

Сізден хат күтуші ініңіз

Бекташ Алқожаұлы.

9.02.1964 г.

Здравствуйте, Момыш-улы!

Благодарю Вас за письмо. Извините, я несколько задержалась с ответом, потому что хотелось послать Вам фотографии, а они получились у меня позже. Высылаю Вам настоящую синьориту, нашу кубинку Ольгу Лаурене. Но объясните, пожалуйста, откуда мой портрет у Вас?

Наверное, прислал кто-нибудь из туристов? Мне пишут многие наши туристы, некоторые присылают свои пробные фотографии. Позже я вышлю Вам еще, это будет особенно интересно для Ваших дочерей, так как только фотография познакомит нас. Например, близко с крокодилами и тому подобное. А сколько лет Вашим маленьким синьоритам? И сколько их, я тоже могу узнать? Где они учатся? Как жаль, что у них нет такой бабушки, какая была у Вас; о ней я прочла в Вашей книге «Наша семья».

Когда Вы, Момыш-улы, закончите писать «Кубинские впечатления», то обязательно напишите, где они будут опубликованы. Очень хочется прочитать.

Мои кубинские впечатления выражены в фотоснимках, которые я представила на наши фотовыставки. Верно, они удачны, и мне за это присудили диплом и грамоту.

О своих впечатлениях от поездок на Кубу и в Чехословакию пришлось много и не один раз рассказывать, писать.

А как у Вас прошли встречи с кубинцами в те дни, которые Вы провели на Кубе после нашего отъезда? Что было особенно интересно? Где Вы еще побывали?

Прошу Вас, поделитесь Вашими впечатлениями.

Юрасова.

Передайте мой привет Вашей супруге.

12.01.1965 ж. Алма-Ата.

Жаңа жылыңыз құтты болсын,

Бауыржан аға, сәлем сізге!

Алдын ала сізден кешірім сұраймын, мен жай қарапайым, сіздің талантыңызға бас иген қарындасыңызбын.

Адамның жанына ерекше әсер ететін кітабыңызды бірнеше рет қолыма алып, бір-екі бетін жай үстіртін қарап, оқымай қойғанмын. Сізді мен телевизордан орыс декадасы келгенде көрдім.

Сонда орыстың атақты жазушысы сіздің «За нами Москва» деген кітабыңызды мақтады. Мен өзім көріп отырып, ойладым, қалайша оны оқымадым деп. Кітабыңызды оқып бітірдім, өте тамаша.

Мен сізге қалай айтуға сөз таба алмадым. Маған өте әсер етті. Сіз қазақтың әдептерін жазғансыз. Мен қазақ қызы болсам да, ештеңе білмейді екенмін.

Сіздің әжеңіз сияқты қазақтың ақылды, іштей мәдениетті, оқымаса да, адамдары бар болғандығын білдім.

Мен сізге барлығын айтып, тауыса алмаймын және сөзім де жетпейді.

Бауыржан аға, әттеген-ай, егер де ақын я жазушы болсам, барлығын айтар едім. Бірақ, тіл шорқақ, іште сайрап тұрғанмен.

Сіз жаман ой ойлап қалмаңыз. (Мне думается, что вы не такой человек). Сол себепті де өзімнің шорқақ болса да, ойымды айтайын дедім, оған көп-көп кешірім сұраймын.

Бауыржан аға, жазушы, ақын адамдарда ерекшелік болады ма, мен ылғи ойлаймын, әрине, олар басқа адамдардан ерекше болуға тиісті деп.

Мен көп жазып жібердім, көп-көп кешірім сұраймын.

С коммунистическим пламенным приветом, поклонница вашего таланта **Зияш Байгубекова.**

Бұдан басқа кітаптарыңыз бар ма, бар болса, ол қандай деп аталады?

До востребования.

8.03.1959 г.

Дорогой друг Бауыржан Момыш-улы!

Несколько лет тому назад я прочла «Волоколамское шоссе» Александра Бека. Эта книга потрясла меня до глубины души своей суровой, героической правдой. Всю войну я была в Москве, но только после этой книги я поняла и почувствовала, благодаря чему мы остались живы. Я сейчас же хотела написать Беку, чтобы узнать судьбу героя книги (что он — живое лицо, и что предисловие автора не есть художественный прием — я почти не сомневалась), но не решилась, так как боялась получить печальный, тяжелый ответ.

Во время декады казахского искусства в Москве я была тяжело больна и газет почти не читала. Значительно позднее, просматривая «Литературную газету», я узнала, что Бауыржан Момыш-улы — реальный человек, жив, сделался писателем и был в Москве со своей книгой. Радость, охватившую меня, я могу сравнить с той, которую, вероятно, испытывает мать, получив известие о своем без вести пропавшем сыне.

Я сейчас же стала искать Вашу книгу. В магазинах и библиотеках Москвы ее нет. Мне достали ее только на несколько дней из Ленинской библиотеки. Да, Бек не покривил душой, когда в своей книге писал, что он «лишь добросовестный и прилежный писец». Стало ясно, что книга написана под Вашу диктовку. Ваша военная повесть и рассказы являются прямым продолжением и дополнением «Волоколамского шоссе», той же героической правдой о войне.

Вы как автор и как герой захватываете читателя своей искренностью, своим совершенно особым складом гордой и умной души, своим глубоким внутренним достоинством, своими высокими требованиями в отношении чести и совести, словом, всей своей необыкновенной героической личностью и талантом.

Читатель несколько попадает под Ваше обаяние, настолько чувствует свое единение с Вами, настолько верит Вам, настолько заражается Вашей радостью и страданием, что ему кажется, будто он сам был где-то близко и вместе с Вами переживал и самые тяжелые моменты, и бурный восторг побед. Привести читателя в такое состояние может только настоящий художник, творящий подлинное искусство.

Нельзя не любить и не гордиться Вами! Ваша повесть «Наша семья» читается с громадным интересом. Вы, взяв за руку и за сердце читателя, шаг за шагом ведете его в свое прошлое.

Перед глазами ярко и правдиво, художественно и поэтично раскрываются чудесная природа Казахстана, жизнь и обычаи его прекрасного народа, живые, как будто давно знакомые, Ваши родные, Ваши детские и юные годы.

С нетерпением жду продолжения!

Не печатали ли Вы еще что-нибудь? Очень хотелось бы прочесть все Вами написанное, ибо это большая радость и высокое духовное наслаждение.

Примите от меня и моей семьи глубокое уважение и восхищение, самый искренний и душевный привет. Желаю Вам большого, настоящего счастья, радости и творческих успехов и достижений.

Е. Тарасевич.

Москва 34, Савальевский пер. 9/кв. 2

Тарасевич Екатерина Николаевна, тел. Г-6-76-21.

30.12.1959г.

Дорогой друг Бауыржан Момыш-улы!

В день Вашего Нового года примите мои искренние, сердечные поздравления. От всей души хочется сказать Вам: да сопутствуют Вам радость и счастье; да исполнятся Ваши творческие замыслы; да будет Ваша дорога светлой.

Не могу не поделиться с Вами большой для меня радостью — я получила Вашу книгу «За нами Москва». Ее прислало мне Алма-Атинское издательство, в которое я обращалась еще весной.

Всегда приятно смотреть на прекрасную картину, слушать хорошую музыку, также всегда хочется перечитывать настоящую книгу, особенно если после каждого прочтения художественное впечатление увеличивается, раскрываются новые глубины, и все больше и больше ценишь и любишь ее.

Очень прошу Вас не отказать и сообщить мне, где и когда будет печататься продолжение Ваших повестей.

Все мы надеемся, что Вы приедете еще в Москву, и мы будем иметь удовольствие и радость принять Вас у себя.

Посылаю Вам недавно вышедшие избранные произведения Хемингуэя. Не знаю, любите ли Вы этого очень своеобразного и интересного писателя. Жаль только, что не включен в сборник и вообще еще не переведен его роман «По ком звонит колокол», так как, по моему, это его самое значительное и глубокое произведение.

С душевным приветом, Екатерина Тарасевич

3.02.1961 г.

Большую радость доставила мне присланная Вами Ваша книга, дорогой друг Бауыржан Момыш-улы. Я очень тронута и благодарю Вас за нее, за память и внимание. Как хорошо, что в Вашей повести «За нами Москва» появились новые главы, хорошо, что будет продолжение этой замечательной героической эпопеи.

Сейчас передо мной лежат две повести об одних и тех же тяжелых днях войны, написанные двумя авторами на основании одного и того же материала, то есть Ваших записок и воспоминаний. Они сходны по содержанию - но как различны по существу!

Повесть А. Бека «Несколько дней». Ведь на шести-семи страницах Вы даете читателю полную картину событий, а люди нарисованы так ярко, талантливо и с такой любовью, что их никогда не забудешь!

Не забудешь Вашего первого учителя Редина, майора Малярчука, не говоря уже о героях повести «История одной ночи».

Многим хотелось бы еще поделиться с Вами, но письмо и так уже затянулось.

Еще раз большое, большое Вам спасибо за книгу.

Радуюсь, что у нее есть такой писатель, радуюсь Вашим успехам в Вашей большой творческой работе, искренне и с любовью желаю Вам всего самого-самого хорошего.

Екатерина Тарасевич.

Если Вы будете в Москве, то очень надеюсь, что дадите о себе знать.

Дорогой друг Бауыржан Момыш-улы, может быть, эти газеты еще не попали Вам в руки, но Вам приятно будет узнать, что сейчас Ваш образ вдохновляет кубинских патриотов и поможет им в их героической борьбе.

С душевным приветом, Екатерина Тарасевич.

10.02.1962 г.

Я только что приехала из дома отдыха, дорогой друг Бауыржан, и нашла приятный сюрприз — присланную Вами книгу. Думаю, что Вы знаете, как мне дорого и как я ценю Ваше внимание, Вашу надпись, и с каким интересом и удовольствием я буду читать эту книгу. Большое Вам спасибо!

Этой осенью, в памятные дни великой битвы под Москвой, я еще раз перечитала любимые мои произведения об этом тяжелом и героическом периоде войны и, конечно, в первую очередь, Ваши повести и книги о Вас. И, как всегда, вновь испытала глубокое волнение и острую радость и гордость за героя и автора. Хочется привести слова А. Твардовского, которые он сказал на съезде: «Наших любимых героев мы со страниц книги обычно как бы переносим в круг своих ближайших друзей, чувствуем их присутствие, живем с ними...»

22.02. 1962 г.

С большой радостью и гордостью посылаю Вам эту газету. Дорогой Бауыржан, наш герой и друг! На всякий случай посылаю Вам ее - может быть, Вы такую еще не получили.

С сердечным приветом и любовью, Екатерина Тарасевич

15.03.1962 г.

Не знаю, как благодарить Вас, дорогой Бауыржан, за Вашу посылку, поздравление и дорогую для меня приписку. До глубины души я тронута и признательна Вам. Посылка дошла прекрасно. Яблоки были так артистически уложены, что на них не было ни одного

пятнышка. Сейчас за окном снег и вьюга, а моя квартира благоухает, как летний фруктовый сад. Яблоки так красивы, что жаль их есть хочется ими любоваться. Недаром Ваш город носит такое поэтичное название!

Как я рада, что Вы пишете о генерале Панфилове. Уверена, что это будет глубокое, с любовью созданное художественное произведение.

Я задержалась с ответным письмом, так как ждала перевода газетной статьи, посвященной выходу Вашей книги в Чехословакии. Ведь все, что касается Вас и Вашего творчества, — интересно и дорого мне. Кстати, читали ли Вы в журнале «Знамя» (№2) рассказ А.Кривицкого «Кое-что о писателе и его герое» — о А. Беке и о Вас. Видимо, Бек до сих пор страдает, что честно написал о себе, как о скромном писце, и ему очень хочется, чтобы читатели поверили в его воображение (не знаю, почему он так настаивает на воображении: по-моему, писателю гораздо важнее иметь дар проникновения, и чем он будет тоньше и глубже, правдивее и значительней будет произведение). А в данном случае, в основном, нужно было не воображение, а мастерство. Ведь, как повествует А.Кривицкий, герой сам дал весь материал Беку, и не один раз, а дважды! А прочтя рассказ до конца, читателю ясно, какое большое творческое участие принимал герой в создании книг А. Бека о нем.

Со временем, как это показала жизнь, этот герой сам написал прекрасную книгу о себе и о тех же исторических событиях в жизни народа, и образ того героя как в его личных произведениях, так и в произведениях А. Бека будет жить в веках. Про него можно сказать словами поэта Ф. Тютчева:

«Счастлив, кто посетил сей мир

В его минуты роковые:

Его призвали все благие,

Как собеседники, на пир.

Он их высоких зрелищ зритель,

Он в их совет допущен был

И заживо, как небожитель,

Из чаши их бессмертие пил».

Как я заметила, дорогой Бауыржан, Вы каждое лето бываете в Москве. Если Вы и в этом году собираетесь к нам, то имейте в виду, что июль и август моя квартира совершенно свободна, и я буду бесконечно рада, если Вы остановитесь у нас. К Вашим услугам будут три комнаты со всеми удобствами, причем у нас прохладно даже в жару. Полная тишина, так что писать и работать очень хорошо. Если Ваша жена захочет Вас сопровождать — я с большим удовольствием встречу ее у себя. Прошу только сообщить мне о Ваших планах заранее, так как я могу быть на даче, и письмо не сразу попадет в мои руки.

Итак, очень надеюсь, что Вы серьезно отнесетесь к моему предложению, и мы скоро увидимся и с Вами, и с Вашей милой женой. Для меня будет большое удовольствие и радость принять Вас у себя. С любовью, Ваша Екатерина Тарасевич.

Мои дочери шлют Вам сердечный привет и благодарят за поздравление и яблоки.

10.06.1962г.

Дорогой Бауыржан!

Недавно моя младшая дочь встретила с Александром Михайловичем Самсоновым, автором книжки «Великая битва под Москвой». Когда он узнал, что наша семья знакома с Вами, он принес и попросил при случае передать Вам свою книгу. Так как совершенно не знаю Ваших планов в отношении приезда в Москву, то посылаю Вам книжку по почте.

В газете, которую я вложила, есть обращение ко всем писателям-фронтовикам, может быть, Вы не обратили на него внимания!

Если это Вам уже известно, то пусть газета еще раз Вам напомним о Вашем долге и перед героическим прошлым, и перед любящими Вас читателями, которые очень ждут Ваших новых произведений. Закончена ли Ваша работа о генерале Панфилове?

Если да - то очень хотелось бы с нею познакомиться.

Вероятно, в какой-то литературной форме должны вылиться Ваши впечатления о Кубе. Я представляю себе, с каким торжеством и почетом Вас там встречали, и какой успех Вы имели! Ведь нам - Вашим поклонникам — очень интересно это узнать, порадоваться и погордиться Вами!

Где Вы будете летом? Если собираетесь в Москву, я очень прошу, не поленитесь и черкните мне о Ваших планах, пусть даже предположительных.

Я буду летом на даче под Москвой, осенью, в сентябре, поеду на море.

И июль, и август квартира моя пустует, и я буду очень рада, если Вы ею воспользуетесь.

От души желаем Вам светлого счастья, ярких творческих успехов, а пока крепко Вас целуем, также милую Гайникамал и все Ваше семейство.

Любящая Вас Екатерина Тарасевич.

10.03.1965 г.

Бауыржан, дорогой, вчера мы получили Ваше письмо — большое Вам спасибо за память и поздравление!

Вот только Ваш адрес, указанный на конверте, меня очень огорчает и волнует. Неужели Вы опять так серьезно заболели, что пришлось лечь в больницу? Напишите хоть несколько слов, что с Вами. Если это опять диабет, то сейчас есть много новых радикальных средств от этой очень изнурительной болезни.

Может быть, в Алма-Ате нет нужных Вам лекарств? Пришлите мне рецепты — я постараюсь достать эти лекарства в Москве и вышлю Вам их. Если Вам трудно писать самому, попросите сделать это милую Гайникамал. Я очень прошу ее написать мне все подробно о Вас и, кстати, прислать мне Ваш новый домашний адрес, так как у меня пропала записная книжка со всеми адресами.

В конце апреля я собираюсь поехать в Ташкент и Самарканд. Может быть, на денек загляну я в Алма-Ату, если Вы и Ваша семья будут там.

Дорогой Бауыржан, не пугайте со своим здоровьем, а возьмите терпение и волю в крепкие руки и поскорее выздоравливайте!

Так хочу Вас видеть здоровым, бодрым, счастливым, в полном рассвете сил. Крепко Вас целуем и ждем известий.

Ваша Екатерина Тарасевич.

Р. С. В Москве только что закончился съезд писателей РСФСР. По-моему, он прошел тускло и скучно.

04.02.1969 г.

Многоуважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Извините, что беспокою Вас с такой просьбой: прошу Ваше фото и автограф.

У меня есть такая коллекция знаменитых людей СССР и мира, людей почти всех специальностей, сейчас 467 имен. Например: маршал Буденный, наши космонавты, режиссер С. Бондарчук, писатели К. Федин, Дж. Олдридж, хирурги Н. Амосов, А. Вишневский и Кр. Барнард, дрессировщица тигров М. Назарова, королева Англии, Папа Римский, А. Маресьев, Д. Ибаррури, М. Глезос, Индира Ганди, испанский тореадор М. Бенитец, чемпион мира Тигран Петросян, летчики Иван Кожедуб и А. Покрышкин, олимпийский чемпион по выездке Иван Кизимов и другие. Надеюсь, что эти люди интересуют Вас и Вы хотите быть среди них.

О Вас я впервые читала в книгах А. Бека («Волоколамское шоссе» и другие). Я была в серьезном восторге - Ваша личность, храбрость и умность показали, что такое значит командир. Эти книги о войне — так, как и было.

Теперь я видела творчество «Казахфильма» — «За нами Москва». Сценарист этого фильма Вы. Хочу выразить благодарность за это!

Мой отец погиб на фронте против фашистов. Живем с мамой. Я окончила юридический факультет Тартуского государственного университета. Занимаюсь журналистикой и конным спортом. Мой черный жеребец Везувий — чемпион республики по прыжкам.

Желаю Вам, дорогой товарищ Момыш-улы, много успеха и счастья в Вашей работе и жизни!

С уважением, Хелле Рятсен.

Эстонская ССР,

Тартуский район,

Почтовое отделение Курсыюла.

12.03.65 г.

Дорогой Бауыржан, с большой радостью приняла Ваш дар — «Историю одной ночи». Это произведение всегда мне очень нравилось, и хотя я дважды читала, но с таким же интересом и вниманием прочитывала в третий раз.

Вы меня не можете испортить такой характеристикой, данной мне в Вашей авторской надписи на книге. Мне кажется, в ней слишком преувеличены мои заслуги. Что касается слов «боевой друг» — с этим могу согласиться. После войны у меня, наверное, навсегда остались какое-то особое чувство и отношение к людям, честно прошедшим через войну, особенно к панфиловцам. Конечно, я говорю о настоящих людях, а не о людишках, которых было достаточно, людишках, которые, в первую очередь, думали о собственном благополучии, которые, в угоду своим звериным инстинктам, творили гадости. Ну, да не будем о них вспоминать, они этого не стоят.

Мне в Вашем рассказе нравится то, что он прост, правдив, и что, читая его, переживаешь вместе с автором все события.

Еще раз большое спасибо за внимание. Чувствую, что должна ответить Вам тем, чтобы написать что-нибудь хорошее из своего дневника. К сожалению, сейчас очень мало свободного времени, но все-таки надеюсь к лету что-нибудь сотворить.

Знаю, что совершенно справедливо Вы забраковали мой последний очерк — он написан просто плохо. Правда, лично от Вас рецензии не получала, но этот же очерк послала Варваре Ивановне, которая разобрала его по косточкам и сделала свои замечания. Буду ли перделывать начатое или возьму другой эпизод из своего дневника, еще не решила.

Еще раз попытаюсь изложить свои впечатления и воспоминания на бумаге, а уж если опять не получится, тогда приведу в порядок свои дневниковые записи, и пусть они полежат до тех пор, пока кто-нибудь ими не заинтересуется и сумеет выбрать для себя нужное и интересное.

Ну. Об этом хватит!

Где Вы сейчас, еще в госпитале или уже дома, что думаете писать? Вам писать надо обязательно, у Вас есть для этого все необходимые данные (острота восприятия, яркость мысли и выражений).

Должна принести извинения за свое нетактичное поведение в один из Ваших приездов. Самым бессовестным образом проспала.

По-видимому, начинаю стареть.

Раньше могла не спать по несколько ночей, а сейчас после бессонной, дежурной ночи засыпаю, как убитая.

На днях со мной случилось то же самое. Договорились с приятельницей (Татьяна Васильевна - Вы ее знаете), что она придет к девяти часам вечера. Я была после дежурства и решила до ее прихода часок подремать.

Татьяна Васильевна окликала меня, мяукала под моим ухом, лаяла собакой, мычала, и, наконец, применив физическое насилие, разбудила меня. Вот ведь как бывает!

Новостей особых у нас нет. Жизнь течет по-прежнему, в работе, кроме разве того, что к дню 8-го Марта я награждена значком «Отличник здравоохранения».

Сейчас пишу медицинскую статью, которую должна закончить к 1/04.

Пишите о себе, как настроение, собираетесь ли в Москву. Мы ждали Вас в 20-х числах, но так и не дождались.

Все наши шлют Вам большой привет. Не скучайте.

Уважающий и любящий Ваш «боевой друг».

Дорогая Изабелла Ивановна!

Поздравляю тебя с Днем Конституции и двадцатипятилетием победы под Москвой.

Привет Тамаре, Жене, Шуре.

В эти дни внимательно слушаем Москву и читаем газеты.

По просьбе редакции комсомольской газеты, я написал статью под заглавием: «Оборонялись. Остановили. Отбросили. Разгромили».

Статья с моим портретом опубликована сегодня — 5/XI-66г. Казахская литературная газета на правой странице опубликовала отрывки из «Крюковских эпизодов».

6/XI-66 г. в Каздрамтеатре будет проведено общегородское собрание (сегодня меня навестил секретарь горкома КПК (Компартия Казахстана) и сообщил об этом) и показан спектакль «Панфиловцы».

28.11.1967 г.

Глубокоуважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Я не раз принималась писать Вам, прочитав о Вас в книге А. Бека «Волоколамское шоссе», но, очевидно, мои письма не доходили до Вас, так как у меня не было точного адреса.

С книгой А. Бека я долго не расставалась, много переписала для себя в тетрадь, а потом вместе с этими записями ездила по местам Ваших боев — вместе с сыном и еще одним школьником.

25 апреля 1966 года ночью доехали до станции Чисмена — шел небольшой дождь, ночевали в палатке в лесу, неподалеку от станции, а утром сели на поезд до разъезда Дубосеково, мимо деревни Матренино, потом пошли в деревню Нелидово, где теперь захоронены 28 героев-панфиловцев.

День был серым и довольно прохладным. Ночь провели в лесу за деревней — земля была совсем влажной и холодной, только что стоял зимний снег. Никого в лесу, кроме нас, не было, было как-то особенно торжественно.

В этом году, в начале осени, мне еще раз удалось побывать в этих местах с экскурсией, которая шла через Волоколамск на Кашино, Ярополец, где протекает река Лама. И мы попросили экскурсовода заехать в Дубосеково. Там в это время проходил митинг, на котором были студенты МГУ (Московский государственный университет), пришедшие на братскую могилу, и воины, среди которых были участники боев в этих местах (кто-то был из Панфиловской дивизии). Теперь на том месте, где героически сражались 28, восстановлен тот окоп, а неподалеку установлен стенд с изображением их подвига.

В этом году (1967-м), тоже ранней весной, ездила в том же составе (с ребятами) в село Рождественское, которое имело поэтическое название и которое упоминается в книге А. Бека и в Вашей, где помещался штаб Панфиловской дивизии. Справа от церкви, в небольшом лесу, мы остановились на ночлег, подстелили под палатку лапника. Был

холодный ветер, свинцовые тучи низко спускались над лесом, с неба сыпалась крупа. Когда не так тепло и уютно, легче представить всю тяжесть походной жизни, которую приходилось переносить тем, кто сражался за родину.

Неподалеку от деревни справа возвышаются два памятника бойцам, отдавшим свою жизнь в боях за эти места.

Потом мы были в деревне Гусеново, где погиб генерал Иван Васильевич Панфилов. Деревенька имеет приветливый вид. Теперь нет того дома, где был штаб генерала Панфилова, но рядом живет пожилая женщина, и она помнит его, а также в доме напротив тоже помнят его, видели его близко. Мы сфотографировали этих женщин и место, где стоял дом, из которого вышел генерал (18 ноября). За деревней виднеется небольшой лесок, из которого вели тогда минометный огонь немцы.

За деревней, вблизи школы, жители на свои сбережения поставили памятник генералу Ивану Васильевичу. Но в деревне Иршово, как я слышала, собираются поставить более массивный памятник.

Мне также хотелось побывать на Тимковской горе, с которой, по описаниям А. Бека, «кровь истекала ручьями». В этом году зимой ездили с экскурсией по Волоколамскому направлению: через Садки, Ленино, Снегири, Истру, Крюково. Но в Истре и Крюкове я была уже не один раз.

В Крюкове, на 42 километре Ленинградского шоссе, стоит памятник бойцам 16-й дивизии, но кто еще рядом с Вами сражался, я не знаю (не был ли там Бурда?). Немного поотдаль стоит танк. С братской могилы в Крюково был взят прах неизвестного солдата, который с почестями был доставлен под стены Кремля. Совсем недавно я сама ездила в Дедовск, Ленино, Садки, Снегири побродить по этим местам, где шли кровопролитные сражения. Несмотря на позднюю осень, на поле доцветали обычные полевые ромашки. Я сорвала их в знак памяти о героях, отдавших свою жизнь на этих широких просторах. Почти параллельно идут две дороги: одна — шоссе, другая — железнодорожная. Действительно очень важные стратегические узлы! В деревне Ленино на постаменте стоит танк - участник сражений!

Кроме Волоколамского направления я ездила также и по другим: на Рузу, Дмитров, Яхрому, Белый раст, Красную поляну, Нарофоминск, Бородино, Можайск, Петришево и даже Вязьму... Была не раз на перевалах Северного Кавказа. Оказывается, Вы воевали даже у села Бородино.

Была тут в Москве постановка в театре Красной Армии «Волоколамское шоссе» А. Бека. Я осмелилась сделать ряд своих замечаний в письме к А. Беку; он был столь любезен, что ответил открыткой.

Вас, Бауыржан Момыш-улы, теперь знает весь белый свет. И, вероятно, Вы получили отовсюду много, много писем, что все их не прочесть и на все не ответить. Но нам — Вашим читателям и почитателям Вашего мужества, стойкости и славы — хотелось бы только знать, что мы пишем и делимся с Вами не зря: мы свято храним в наших благодарных сердцах память о тех недавних событиях, в коих Вы были активной силой, которая противостояла смертельному врагу Этого человечество никогда не забудет и пронесет сквозь годы и века, из поколения в поколение! Недаром Вы писали для поколения.

В прошлом году я была на выставке в Манеже, посвященной 25-летию с момента разгрома немецко-фашистской орды под Москвой, и мне повезло — в тот вечер была

организована встреча героев-панфиловцев с посетителями. Среди панфиловцев были: комиссар полка Джетписбаев, полковник Илья Васильевич Капров, полковник Кириллов, редактор дивизионной газеты П. Н. Кузнецов, писатель А. Кузнецов и другие. Джетписбаев на моей книжке о пословицах даже запечатлил свою фамилию. Я спросила его о Вас, и только тогда я узнала с горечью и грустью о том, что Вы были сильно ранены, и что теперь это очень Вас беспокоит (ранение под Крюковым). В тот вечер каждый из панфиловцев выступал со своими воспоминаниями: очень славный Капров, скромный такой, и Джетписбаев — очень общительный и добродушный. Во вновь открывшемся магазине книги на Калининском проспекте недавно мне удалось купить Вашу книгу «За нами Москва»: надо сказать, что я очень обрадовалась ей, так как до сих пор мне не удавалось ее прочесть, но не раз она мне встречалась: в Волоколамском музее боевой славы (организованном пенсионерами), а также на одном из вечеров в театре Ленинского комсомола, посвященном разгрому немцев под Москвой - (на стенде). Джетписбаев говорил тогда, что от всей дивизии теперь осталось в живых человек 500! И вот Ваша книга передо мною, у меня. Замечаю, что память у Вас богачейшая, раз так подробно и ярко смогли вспомнить свои детские и юношеские годы, а потом и военные. Я не раз задумывалась о том, что писать книгу — нелегкая задача. Казалось бы, Вы и сами не знали ранее того, что будете не только прославленным защитником родины, но и, вдобавок еще, — писателем!

Разница между книгой А. Бека и Вашей не только в мастерстве, стиле и манере изложения, хотя и там Вы диктовали ему все по порядку, но и в том, что он там Вас описывает героем всех событий, а здесь Вы скромно повествуете сами о том, чему были не только свидетелем, но и участником, и при этом Вы как бы остаетесь в тени... Но мы-то, читая эти строки, все время помним о Вас, как о легендарном герое Панфиловской дивизии!

А самое для меня главное — это то, что это была самая живая действительность, которая описана одним из храбрейших военачальников из Панфиловской дивизии. Да будет слава ее в веках!! Всегда, когда подходят даты великих сражений на полях Подмосковья, я вспоминаю всех вас, дорогих наших защитников. И особенно генерала Панфилова.

Глубокоуважающая Вас Н. Иноземцева.

Р. С. Не знаю, дойдет ли это письмо до Вас. До этого я отправляла письма на имя А. Бека в октябре 1965 года, чтобы он переслал Вам, потом писала куда-то в Душанбе, потом в Алма-Ату, в краевой исполком; писала Ахмедовой; когда она приезжала в Москву, спрашивала Ваш адрес; писала в комитет по радиовещанию, и все напрасно. И в комитет ветеранов войны направляла поздравление с 49-й годовщиной Советской Армии, в котором посылала несколько фото памятника героям-панфиловцам в Крюкове и еще

Другие.

06.05.76 г.

Дорогой герой книги А. Бека «Волоколамское шоссе» и своей собственной «За нами Москва» Бауыржан Момыш-улы! «Волоколамское шоссе» послужило поводом тогда разыскать Вас, поскольку Ваше имя в его книге не было вымышленным. Сколько людей унесла война, да и после нее — уже в наши годы — уносит и нам прибавляет лет и седин, но никогда не забудем ни мы, ни последующие за нами поколения того, что было сделано Панфиловской дивизией во главе с ее прославленным командиром, лично Вами в кровопролитных боях на Волоколамском шоссе и станции Крюково.

С Днем Победы, дорогой Бауыржан! Желаю Вам всего самого лучшего на свете! У нас только начинает зеленеть, сегодня прошел обильный дождь, а у Вас, наверное, цветут ваши знаменитые алмаатинские яблоки, а с гор бегут бурные потоки воды! От гор вас отделяют всего 15 километров. Я ведь сразу после войны была в альп-лагере в Горелках — в Заилийском Алатау, где мы ходили на многие вершины. Зачем все это осталось позади! А до войны ходили в горах Северного Кавказа, после же войны снова попасть туда удалось только в 1961 году - и уже ходила только через перевалы. В горах Северного Кавказа тоже прогремела война, это хорошо описано в книге «Тайна марухского перевала» Понутко и других: сколько им пришлось выстрадать, и многие там погибли, а вспоминали про то лишь спустя 20 лет и то случайно! Желаю хорошего здоровья, самочувствия и удовлетворения во всем, что Вы делаете.

Надежда Леонидовна Иноземцева.

5.04.

Уважаемая Иноземцева И. Л. (Надежда Леонидовна)

Благодарю Вас за письмо. Надеюсь, что при личной встрече с Вами Вы доставите мне больше удовольствия пониманием меня, чем на страницах этой тетрадной записи. Уверен, что мы друг друга поймем правильно. Дружеский привет всем Вашим.

Б. Момыш-улы.

Уважаемый Бауыржан Момыш-улы!

Пишут Вам бывшие фронтовички-медсестры Елена Ивановна Красильникова и Мария Алексеевна Николаева. Вспомните, пожалуйста, 504 полевой госпиталь, начальником был Анатолий Федорович Семечкин. Мы тогда стояли в деревне Внуково в Калининской области, где Вы отдыхали после напряженных боев. Вспомните, как Вы писали там о боевых операциях, а я (меня тогда звали Мара) была консультантом по русской орфографии. А Елена Ивановна была старшей сестрой отделения. И Евдокия Васильевна Белоусова была старшей сестрой. Только ее уже нет в живых, она умерла в 1952 году.

Елена Ивановна работает и живет в Москве. В конце февраля 1969 года на завод, где она работает заведующей здравпунктом, приезжали кинооператоры и снимали ее как участницу Отечественной войны с воспоминаниями о работе в Великих Луках. Потом передавали это по телевизору.

Годы войны мы часто вспоминаем, встречаясь теперь. Вспоминаем Вас. Елена Ивановна в Москве, в театре, смотрела пьесу, поставленную по Вашей книге «За нами Москва». Я об этом читала в журнале «Огонек». И обе мы видели фильм, поставленный по Вашей книге. Вы в этом фильме выглядите совершенно таким же, каким мы Вас знали. Вот только усов у Вас не было, и я все боялась: а вдруг это не Вы в фильме, а актер. Нам с Еленой Ивановной приятно, что человек, которого мы знаем, стал талантливым писателем и принял участие в создании пьес и фильмов, посвященных защитникам Москвы.

С удовольствием ответим на любой вопрос, если он у Вас к нам возникнет.

С большим уважением к Вам и к Вашей семье.

Елена Ивановна и Мария Алексеевна.

Наши адреса: Москва, г-293,
ул. Дениса Давыдова, д. 3, кв. 46
Красильникова Е. И.
УССР (Украинская ССР), Донбасс,
г. Славянск, ул. Красногорская, д. 47,
Николаева М. А.

9.06.45г.

Уважаемый Бауыржан!

Из-за событий последнего времени потеряла всякую связь с вами. Я перебралась на новые места позднее, чем остальные наши люди, и вдруг мне передали, что вы больны, чуть ли не отравлены, и будто бы видели, как вас привезли в госпиталь.

Так как ваше местопребывание мне было неизвестно, и окружающие не могли мне сказать, где вы, я решила съездить в госпиталь. Совершила путешествие в 100 километров, но ни в одном из госпиталей вас не обнаружила. Это меня успокоило, так как я поняла, что здесь произошла какая-то ошибка.

Где вы теперь и все ли у вас хорошо — не знаю, так как спросить не у кого.

Мы живем в городе, на берегу моря. Настроение неважное, хочется уже чего-то определенного. Я сейчас работаю в горвоенкомате, в медицинской комиссии.

Работаем аккуратно, с 10-ти утра до 8-ми вечера, с перерывами на обед. Трудно нам привыкать к служебному режиму, избаловались за четыре года.

Еще не отдохнула, нигде не была, собираюсь в театр, хотя ты рассказал, что он, довольно паршивенький. Вчера случайно встретила на улице Бахмата. Он сообщил мне, что Яна, Женя и прочие уехали в Ленинградскую область. От Яны получила одно письмо, но уже достаточно устарелое.

Что слышно у вас, как себя чувствуете, если есть время и желание — черкните письмецо.

Уважающая вас Великанова.

Бауыржан Момыш-улы!

Я не знаю, дойдет ли мое письмо до Вас, но очень хотела бы, чтобы дошло.

Сегодня я закончила читать книгу «Волоколамское шоссе»: сколько волнений я пережила, читая ее. И радость побед Ваших, и тяжесть потерь. Все воспринимала я так, словно бы вместе с Вами прожила те дни.

Болела душой: откроете ли Вы мучавший Вас секрет войны? Волновалась за судьбу командира, лишённого права остаться в батальоне. И очень была рада за него после того, как Вы его простили.

Вернее — когда он честно заслужил это прощение.

Вместе с Вами я переживала за Ваш батальон, оказавшийся в окружении.

Не понимаю я военных действий. Но в этот момент, когда Вы по прорубленной Вами просеке вышли к дороге, где увидели немцев, мне хотелось сказать Вам: «Идите же прямо на них, не медлите. Не теряйте время, пока вас не обнаружили».

И когда Вы так и сделали, я была горда мыслью, что я думала так же, как и Вы.

Я много читала о Суворове. Я люблю Суворова. Люблю как героя, великого полководца, как честного русского солдата.

Я просто была в восторге оттого, что Вы тоже любите Суворова. Любите солдата.

Ваше скромное, правдивое описание жизни и борьбы батальона - просто и глубоко доходит в душу.

Ярко показан образ Панфилова. С Вашей обрисовки невольно начинаешь проникаться к нему любовью. Чувствуешь, что это действительно отец. Отец, всей душой любящий свою семью — родину.

Я не умею остро и точно выразить те чувства, какие остались у меня от прочтения этой книги, то чувство восхищения вашей простотой и геройством, преклонения перед вами, герои-панфиловцы, дорогие товарищи. Мне хочется много сказать о каждом из вас. Но вот горе, у меня на это не хватает слов. А сказанного так мало.

Но утешаю себя тем, что Вы своими боевыми подвигами много сказали за себя.

Разрешите пожелать Вам успехов и в дальнейшем. И примите мой сердечный привет с Вашей родины.

Я сейчас живу здесь, в Алма-Ате. У нас, на заводе, в июле были панфиловцы. Жалко, что я книгу-то прочла после. А то бы я узнала точнее, куда послать Вам письмо.

Мне хотелось бы еще и еще читать о панфиловцах. Но уж бедна наша библиотека. Да и в городской библиотеке не разживешься. Просто даже обидно. Вот видите, я уже и жалуюсь

Вам. И у меня такое ощущение: я Вам скажу, и Вы прикажете: «Выдать ей все необходимое».

— Есть выдать!

Это я только мечтаю.

А вообще-то, я переживаю и даже не надеюсь, что письмо до Вас дойдет.

Куда вот я его пошлю, не знаю. В дивизию, но не знаю, где она.

Где Вы, не знаю тоже.

Пошлю в редакцию «Красной Звезды». Они должны знать.

И уж в конце письма их очень попрошу переслать его по Вашему адресу.

Или, если это невозможно, вернуть мне по адресу:

г. Алма-Ата. Главпочтамт, до востребования, Голубевой Ал. Ив.

Р. С. Я должна извиниться перед Вами и сказать: если я обращаюсь к Вам просто - Бауыржан Момыш-улы, не думайте, что я не знаю ни звания Вашего, ни положения.

Я обращаюсь так к Вам не потому, что не уважаю, нет.

Наоборот, очень уважаю. И обращаюсь к Вам как к воину, защитнику нашей родины. Не отдавшему нас в черное рабство.

ТЕЛЕГРАММА, ҚҰТТЫҚТАУЛАР

8.05.1969ж.

Құрметті Бауке!

Бүкіл халқымыз үшін аса қымбатты мереке — Жеңіс күнімен шын жүректен құттықтаймын. Сіздің әрдайым аяулы болып жүруіңізге тілектес **Кәкімжан.**

* * *

4.10.1970 ж.

Бауеке!

Біз Заида екеуміз кеше (3 қазан) Кисловодскдан келдік. Өткен тойың құтты болсын деп келіп едік. Үйден ешкім де шықпады, телефон жоқ. Мен тағы да келем. Ал енді айтарым: Қауымның берген ізгі батасына біз де қосыламыз. Саған денсаулық тілейміз, қалғаны өзінде бар ғой.

Осы қағазды көршіңнен сұрап алып жаздым. Қалған ниетті ауыз-екі айтармын.

Ақат.

* * *

Социалистік Қазақстан.

Құрметті Бауыржан аға!

Сізді көктем мерекесі — 1 Маймен және Советтік баспасөз күнімен шын жүректен құттықтаймын. Өміріңіз көктемдей жарқын, творчестволық шабытқа толы, денсаулығыңыздың мықты болуына тілектеспін.

Б.Қыдырбекұлы.

* * *

Дорогой Бауке!

От всей души поздравляем тебя — героя Великой Отечественной войны, нашего собрата и друга — с великим праздником, днем Советской Армии и Флота! Желаем тебе бодрости и быстрейшего выздоровления!

Обнимаем: **Дж. Мулдагалиев, Дмитрий Снегин,**

А. Алимжанов, Л. Кривнецов,

Далайлама, Мустафин, Сауле Асенова.

* * *

Бауыржанға!

50 жылдығыңызбенен құттықтаймын. 1961 жаңа жылың құтты болсын! Аман бол, бақытты тұрмыста жаса. Мейман.

Полковник Екешев.

г.Алма-Ата ул. Дзержинского 76, кв. 5

Момыш-улы Бауыржану.

г.Алма-Ата ул. Советская 50.

М. Екешеву

* * *

9.05.1970ж.

г. Алма-Ата.

Дорогой Бауке!

В этот светлый и радостный праздник Великой Победы над германским фашизмом сердечно поздравляем Вас - ветерана войны. Вами гордимся не только мы - сослуживцы, но и весь народ, сыном которого Вы являетесь.

В наших сердцах Вы - народный герой. Желаем Вам хорошего здоровья и бодрости души, патриотизм и партийность, которые в Вас есть,- нести дальше, на благо нашей любимой советской отчизны.

С глубоким уважением, семья Исламиевых.

* * *

9.04.1970 ж.

Қадірлі Бауке!

Әбен екеуіміз келіп едік, жібермеді. Шаруамыз біреу-ақ. Мына ширек ғасырға толған Жеңіс күнін құттықтауға келдік. Құттықтап, достық, туыскандық көңілден таза тілектестік айтуға келіп едік. Бірінші тілегім: денің сау болсын, айығып кет. Әлі де ширек ғасыр жаса. «Ең кемін айтқанда» творчествоң жеміс сала берсін. Құрдасың Мұхаметжан, інің Әбен.

Мұхаметжан Қаратаев, Әбен Сатыбалдиев.

* * *

Ташкент 51, Назольная, 9

Вас, дорогой Георгий Федорович, ветерана главной бомбардирской силы, поздравляю днем артиллерии.

Ваш Бауыржан

* * *

Дорогой Бауыржан!

Поздравляю тебя — легендарного героя Великой Отечественной войны, народного батыра - с Днем Победы, желаю крепкого здоровья, радости и большого творчества.

С уважением, И. Омаров.

* * *

Дорогой Батыр!

Поздравляю тебя с днем Советской Армии и Военно-Морского Флота, желаю крепкого здоровья и побед в сражениях в творческом труде.

Твой Ильяс Омаров.

* * *

Дорогой Бауыржан!

Поздравляем Вас и Вашу семью с праздником Великого Октября, желаем доброго здоровья, большого личного счастья и творческих успехов.

С уважением, Омаровы.

* * *

Дорогой Бауыржан, поздравляю тебя — легендарного героя Отечественной войны — с пятнадцатилетием победы. Желаю здоровья, вдохновенного творчества.

Ильяс.

* * *

Поздравляю с великим праздником. Желаю всего наилучшего в жизни.

Ильяс.

* * *

Шлю первомайский привет с лучшими пожеланиями.

Ильяс.

* * *

Шлю наилучшие новогодние поздравления пожелания доброго здоровья.

Ильяс.

* * *

Дорогой Бауыржан, поздравляю тебя с 40-летием Советской Армии, служению которой ты посвятил свою жизнь. Желаю крепкого здоровья, успехов в творческой работе.

С приветом, Ильяс.

* * *

1948 г.

Калинин Военная академия имени Молотова

Полковнику Момыш-улы Бауыржану

Приехал Джармагамбетов. Просил позвонить гостиницу Москва телефон Центр 2-10-32 Курманбек.

* * *

Красноярск

Пятое почтовое отделение

Востребование Момыш-улы Бауыржану

Поздравляю с великим праздником. Желаю тебе дорогому другу, большому человеку доброго здоровья всяческих успехов. Бахыт, Кенес, Даулет все шлют горячий привет.

К. Сагындыков.

* * *

г. Калинин ул. Правды, 47 кв. 3

Момыш-улы Бауыржану

Несмотря на предпринятые меры недуг отца продолжает оставаться серьезным. Твои пожелания, горячие чувства глубоко взволновали старика. Велел передать тебе выражение великой благодарности, искреннее отцовское благословение, которое только можно пожелать самому благородному, лучшему из сыновей. Твой Курманбек.

* * *

Калининская областная

Академия имени Молотова

Момыш-улы Бауыржану

Мамаша, дети, Сара все мы сердечно поздравляем тебя с Новым годом. Желаем тебе здоровья успехов в работе. Бахыт жив, здоров, дружит с Кенесом, учится хорошо. Твое поручение передано дружеским приветом, наилучшими пожеланиями.

Сара, Курманбек

Алма-Ата, пр. Сталина,

117/123 кв. 23. К. Сагындыков

* * *

Калининская областная

Академия имени Молотова

Момыш-улы Бауыржану

Личной встрече с Джармагамбетовым нет надобности. Сообщаю все ваши произведения одобрены, печатаются, оформлено ваше членство.

Курманбек

* * *

Сроч. Алма-Ата

Фурманова 94 кв. 22

Момыш-улы Бауыржану

Приеду двадцать девятого прошу отложить выезд.

Курманбек.

* * *

Гулистан Узбекская ССР станция Сыр-Дарья

педагогический институт имени Гафура Гуляма

Мирзахметову АЛМ2 п/889

Алма-Ата 23603 51 23/174

В связи с сложившимися обстоятельствами я с женой вынужден выехать в аул на летний отдых и работу. При возможности прошу выслать в мой адрес на имя Гайникамал Баубековой пятьсот рублей. Если нет возможности сообщите телеграммой. Срочно закажи переговор.

Момыш-улы

* * *

Алма-Ата пединститут Абая

Доценту Мирзахметову Мекемтасу

Петровка ДЖМ 3 53 S 1000

Тяжело заболел. Нахожусь Петровке в доме Момынкулова. Убедительно прошу перевести на его адрес сто рублей по адресу село Петровка Джувалинского района Джамбульской области Момынкулову Абдильде. Полагаю я вернусь в Алма-Ату не раньше чем полтора месяца. Привет келин детям вашим.

Бауыржан Момыш-улы

* * *

Сары-Агаш Курорт

Алма-Ата, Чапаева 89, кв.4

Момыш-улы

Поздравляем тебя отца Ержана с днем рождения. Большой привет Момыш-улы третьему.

Ата, Апа, Папа.

* * *

Алма-Ата, Чапаева 89, кв.4

Бахытжану Бауыржановичу Момыш-улы

Искренне поздравляем тебя как отца Ержана с днем рождения Момыш-улы второго. Большой привет Момыш-улы третьему.

Ата, Апа, Папа.

* * *

9.05.1980 г.

Дорогой Момыш-улы!

Совет ветеранов-однополчан 9-й гвардейской Краснознаменной стрелковой дивизии сердечно поздравляет Вас, нашего боевого товарища, с 35-летием Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Празднуя этот день «с сединою на висках и со слезами на глазах», мы не забываем трудные фронтовые дороги, Ваш ратный подвиг, павших в боях с врагом, оставшихся в живых товарищей. Мы желаем Вам, дорогой друг, и Вашей семье гвардейского счастья и долгих лет жизни под мирным небом родины.

От имени совета ветеранов-однополчан 9-й ГКСД

Генерал армии, дважды Герой Советского Союза А. Белобородое

Гвардии полковник М. Бронников

Гвардии генерал-майор М. Вавилов

Гвардии подполковник И. Беловолов

* * *

Бауыржан!

Сердечно поздравляю Вас, заслуженного ветерана славных Вооруженных Сил СССР, с 25-летием Победы советского народа в Великой Отечественной войне.

Желаю Вам доброго здоровья, счастья и успехов в Вашей деятельности на благо нашей любимой родины.

Министр обороны СССР,

Маршал Советского Союза А. Гречко

* * *

Поздравляю Героя Отечественной войны сороколетием советской армии горжусь вашими успехами.

А. Бек.

* * *

Сердечно поздравляю большим праздником желаю здоровья работоспособности творческих успехов.

А. Бек

* * *

Сердечно поздравляем солдатской годовщиной все семейство шлет привет.

А. Бек.

* * *

Сердечно благодарю буду рад видеть вас Москве все семейство шлет привет.

А. Бек

* * *

По поручению областной комиссии Союза писателей извещаю вас что вы приглашаетесь принять участие в работах съезда писателей.

А. Бек.

* * *

Сердечный первомайский привет от семейства Беков.

Сердечно поздравляю днем Советской Армии желаю успехов здоровья.

Бек.

ДОСТАРЫМА ХАТ!

Құдайға шүкір, мен кедей қазақ емеспін. Мені ел дәулетті қазақтың бірі деп санайды. Ол шынында рас! Менен басқа да дәулетті қазақтар аз емес! Менен бай қазақтар бар екеніне көзім жетті!

Сәбит, Ғабит, Ғабидендер, Мұқанды былай қойғанда — ішіміздегі бай жазушылар. Олардың ақшаларының есебін мен білмеймін. Менің білетінім, олар рухани творчестволық жағынан менен дәулетті екеніне ешқандай күмәнім жоқ. Былтыр Оңтүстікте, биыл Жамбыл облысында болғанымда, дүние жағынан олардан бай шопандардың бірнеше үйлерінен дәм таттым. Байлығымыз кімнің арқасында екенін талдамай-ақ қояйын.

Ия, рухани деп айттым. Сөзім — сөз. Мен екі сөзді адам емеспін. Дүние, ақша қолдың кіріндей, бір жусаң кетеді дейді қазақ. Ол рас, дәулеттің келуі де, кетуі де бір адам өмірінде онай емес. Келуі — маңдай тері, кетуінің себептері көп: ұшқақтық, бейқамсыдық, маңдай терін қадірлемей, жасырмай айтқанда, маскүнемдік, артына қарамай «мырзашылық», орынсыз «бауырмалдық»... тағы басқа ескіліктің қоқым-соқымдарының салдары. Орысша айтқанда, кейбіреулеріміз феодально-купеческое самодурствоға дейін барамыз. Алда қиналып мойынға алатын растық. Әңгімені өз басымнан бастайын.

Басқаны сынау әркімге де оңай екені ақиқат. Өзін-өзі сынау оңай емес екеніне тірі жанның бәрі де түсінеді. Әңгімені өз басымнан бастайын...

I

Менің әкем бай да болған жоқ, кедей де болған жоқ. Әкем тірі болса, биыл 104-ке келер еді.

Әкемнің тірі кезінде мен бірнеше ашықтым да, жалаң аяқ, жалаңбас жүрген кездерім де болды. Мен оның 54 жасында көрген жалғыз ұл баласы едім. Әсіресе, біздің қазақ жалғзынан несін аяйды... Әкем мені еркелетіп өсірген жоқ. Әкем мені тарылтқан да жоқ. Әрине, қолынан келгенше шамасына қарап тарылтқан жоқ. Есептеп беріп — есеп алып отырды ол кісі.

Мен Жамбылда оқып жүрген кезім еді. Әкем базарға екі қой айдап келіп, әрқайсысын 6 сомнан сатты. Менің киімім тозған еді.

— Үбиянаның да, Әлиманның да (менің үлкен апаларым), жеңешенің де (менің өгей шешем) киімдері тозып, жұпыланып отыр,— деді әкем. — Ал екеуіміз ақылдасып, мына 12 сомды қарыштайықшы. Билік сенде болсын,— деп күлімсіреп маған қарады да, ал, алдымен кім үшін қарыштаймыз?— деп менен сұрады.

— Алдымен үйге қарышталық,— дедім мен.

— Біз үйдегі, сен түздегі адамсың ғой, қарағым,— деді әкем тағы да жылысырап, алдымен сен керегіңді алғын, қарағым!

— Маған... Маған,— дедім мен сасқалақтап не айтарымды білместен,— маған ешнәрсенің керегі жоқ.

— Саған ешнәрсенің керегі жоқ,— деп әкем мырс етіп күлді де, біз — үйдегілерміз, сен — түздегісің, — деп қайталады.

— Жоқ. Шынында маған еш нәрсе керек емес.

— Тұра тұр, балам. Сабыр ет. Күз өтіп, қыс келеді. Саған жылы тужурка керек. Ол бір! Үстіңде бір-ақ ішкі киімің бар. Моншаға барғанда...

— Моншаға барғанда ауыстыратын ішкі нәрсем жоқ. Басқа балалардікі бар,— деп дауысым дірілдеп, менің шұлғауым да жоқ... мұрын сүртетін орамалым да жоқ,— деп дәтім шыдамай, жылап жібердім.

— Әй, балам! Сені бұндай босаң деп ойламаушы едім. Бұның не, қарағым?... Бұрын неге айтпадың?

Мен ұялып төмен қарадым.

— Ал, екеуіміз де — бір үйдің еркектеріміз. Алдымен шәйханаға барып, шәй ішіп алайық та, одан кейін ақылдасып, барымызды қарыштайық,— деп, әкем қолымнан жетектеп, шәйханаға ертіп барды.

Одан кейін магазиндерді араладық. Керек-жарақтарымызды алдық.

— "Бай болып көргенім жоқ, кедей болып өлгенім жоқ" дейді біз сияқты қазақ, қарағым,— деді әкем қоштасып тұрып, — барына шүкір етелік... Ақшада тіл жоқ, қайда жұмсасаң соң да кете береді... Біз сияқты адамдарға бір тиын — маңдай тері. Мә, саған тағы да 25 тиын. Керегіңе орынды жаратып, жұмсауға тырыс, шырағым...

Әкем кетті. Мен қалдым.

II

Мен ер жеттім. Қызмет-жұмыс істеу жағынан адам қатарына қосылдым. Еңбек! Еңбекті мен қара жұмыстан бастадым: қора сыпырдым, қой бақтым, қос айдадым, пішен шаптым... мұғалім болдым, ауатком болдым, райком болдым... екі жыл жер тепкілеп ефрейтордан таяқ жеген солдаттың біреуі болдым... Мерген болдым, шабандоздықтан бірінші қатарғылардың біреуі болдым. Кейде аш, кейде жалаңаш та болу жағдайларын басымнан өткіздім... оңбай оқыдым, оқыттым. Офицер болдым.

Қатарымнан қалғаным жоқ. Қатардан қалмау маған оңайға түсті деп айтуға ауызым бармайды. Ешнәрсе маған оңайға түскен жоқ.

«Жігіттер, ойын арзан — достық қымбат» деп қазақ бекер айтқан жоқ. Араздастым да, достастым да. Қателестім де, адастым да. Қателерімді түзеуге өзімнен бұрын достарым көмектесті. Адасқанымда ақ жолға ұстаздарым салып отырды. «Дос жылатып, дұшпан күлдіріп айтады» дегендейін таяқты алдымен әкемнен, ұстаздарымнан, достарымнан жедім. Олар мені жаман болсын деп ұрыспағандарына, ақылым кіріп келе жатқанына көзім жетіп келеді.

Жалғыз ой түбінде отырғанда, өзімді қинап, ұстаздарыма рахмет айту күн асқан сайын әдетке айналып барады.

Кейбір жолдастарыма, достарыма, ұстаздарыма олардың көзі тірі кезінде уақтылы рахмет айта алмағандығыма өкінемін де, қиналамын да, бармағымды тістеймін.

Жалғыз өмір, жалғыз жан. Қап, шіркін, қайта келетін өмір болса, есерсоқтығымды қайталамас едім деп ішімнен тынамын.

III

Мен офицер болдым.

Ұлы байтақ отанымыздың мен болмаған түкпірлері аз.

Отанымыздың мен көп дұшпандарымен көзбе-көз, бетпе-бет кездескендердің бірі болдым.

Мен ер жеттім. Әкем қартайды.

IV

«Қартайғанда әкем тарықпасын...» деген оймен мен тапқан-таянғандығымды алдымен үйге жіберіп отырдым. Әсемпаз болғаным жоқ. Оған қаражатым да жетпес еді. Әкем өлді. Мен жалғыз қалдым.

VI

Ұлы Отан соғысы басталды. Ел азаматтары аттанды.

Мен батальон командирі болып, 30 соғысқа қатыстым. Бес рет қоршауда қалдым...

Отыз жасымда полк командирі болып тағайындалдым...

Отыз үштен отыз төртке шыққанда дивизия командирі болып тағайындалдым...

Аз жылдарда көпті көрдік. Солардың бірі мен де болдым.

VI

Мен де адаммын. 200-ден аса мен қатынасқан ұрыстар жалынына шарпып мені құрдастарымнан бұрын қартайтты, бетіме әжім таңбасын аямай басты, шашымды бурылдатты...

Туысқан-туғандарым да мені аяған жоқ. Аяр да емес ...

Мен қазақпын. Ол рас. Мен халқымды сүйетіндердің бірімін. Ол рас! Мен халқымның намысы үшін жанымды аямағандардың бірімін. Ол рас. Халқым мен үшін ешнәрсесін аямағандығын мен де түсінетіндердің біреуімін. Ол рас!

Бірақ!... Тағы да бірақ! Ашық сөйлесейік:

Қазақ даңқың мен жаман атыңды қатар шығарады десек, онша қателеспеспіз... Мақтаймын деп, жамандап алғанын түсінетін қазақтар осы уақытқа дейін аз екенін екеудің бірі айтады... Легенда — аңыз, жүгенсіз ұзынқұлақ біздің заманда саяздап барады. «Жаман достан — жақсы дұшпан артық» деген аталарымыздың сөзін қайта-қайта қиналып еске алушылардың бірі менмін.

VII

Соғыстан кейін мен жоғарғы әскери білім медресесін бітірдім. Бес жыл соғыс жоғарғы білімінен сабақ берушілерінің бірі болдым. Менің шәкірттерімнің арасында көптеген генералдар, көптеген полковниктер, тағы басқа дәрежелі офицерлер болды. Олардың көпшілігі қазір жоғарғы орындарда дәрежелі қызмет етеді.

Мен ауырдым. Саптан босадым.

Әскер қатарында істеу оңай емес. Одан босану болса, одан да ауыр.

VIII

Мен әскер сабынан босадым. Пенсиям 300 сом. Атағым бар. Әшекей киім үстімде — я полковник при мундире. «Жатып ішер» болуға заң бойынша маған толық право берілді.

Мен әскери адаммын, полковник запаса, менің толық правом бар. Ол даусыз дейді елдің көбі. Үкімет те солай дейді. Мен олай демеймін. Олай деуге ешқандай хақым жоқ. Мен азамат-гражданинмін. Мен жалқау Қазақ емеспін. Мен шал емеспін. Мен жігіт ағасының жасына жаңадан ғана жеткендердің біреуімін.

— Нет! Я не старик! Я профессиональный военный!

IX

Если случится война (не дай бог) — я еще способен воевать до тех пор, пока меня не убьют! Простите! Признаюсь честно — я предпочитаю свою гибель на поле брани, чем смерть на руках своей жены. Ердің басы қайда қалмаған. Менің басым ешкімдікінен артық емес.

X

Менің саптан кеткеніме биыл үш жыл толды.

Мен үш жылда не істедім?

Мен биыл елуге шықтым.

Елу жас адам өміріндегі бір белес.

Есеп беру керек.

Кімге есеп беру керек?

Жаратқанға есеп беру керек!

Жаратқан кім? Жаратқан — халық!

Халық алдында жауапкерлердің бірі мен.

Ал, Жаратқаным, мені тыңда!

Сен мені жараттың, өз обалың өзіңе!

XI

Келістік қой! Мен қарыздармын. Сен мені жасаушысың! Мені аяма, мен де аяғым келмейді. Бірақ та мен озат емеспін. Мен де сенің бір жұмыртқаңмын. Өз обалың өзіңе, тыңда мені, анам-атам!

XII

Мен мылжың баланың біреуімін. Тыңдауға шыдамың жетсе, тыңдағын мені. Мұхтар, Сәбит, Ғабит, тағы басқалары менен де мылжың. Әсіресе, Әбділдә Тәжібаевтың ақылы үш-төрт жылдан бері ғана кіріп келе жатыр. Ол жақында «Поэзия мен өмір» деген еңбегін жарыққа шығарды.

Мен оны оқып шықтым. Ол менің ойыма ой салды. Шынымды айтсам, я приятно завидую Абдильде Тажибаеву.

Бұрын мен оны олай деп ойламаған едім. Әбділдә Тәжібаев выполнил частицу своего долга перед историей нашего народа.

Біздің қазақта екі архив бар:

Бірінші архив — қағаз бетіне түскен нәрселер. Ол жағынан біз бай емеспіз. Қағаз бетіндегі архивке көлденең көз түсіне де бермейді.

Екінші архивіміз — орысша айтқанда, живой архив. Яғни, біздің өміріміздің басы-қасында болған, отына жанып, суына түсіп, ыстығына еріп, суығына тоңып тірі жүрген қайраткерлер. Барлығын атамастан кейбіреулерінің аттарын ғана атайын: Академик Қаныш Сәтпаев, дарынды ғалым-жазушы Мұхтар Әуезов, жаман да болса жүрегі большевик Сәбит Мұқанов, профессор Ахмет Жұбанов, служители культуры и искусства Қалибек Қуанышбаев, Құрманбек Жандарбеков, Серке Қожамқұлов, Шара мен Жамал Омарқызы, т.б. Қазақтың тұңғыш ардагер қыздарының бірі Сара Ескызы... Олардың өкше басқан інілері мен сіңлілері. Отан соғысының жауынгер қайраткерлері. Талапты өрен-жарандар и т.д. и т.п.

И так далее и тому подобныйларды да мен құрметтеп-қадірлеу ретінде айтып отырмын. Біздің жастардың ішінде де көптей көріп, аз қорытындыларға жеткен, қорытындылардың шеңберінен асқан қайраткерлеріміз аз емес.

Ашық айту керек, екі архивімізде де кемістіктер аз емес.

Қағаздағыларына біз көлденең көзбіз дедік. Қағазды біз жинай да білген емеспіз, жиналғанды оқуды да біле алмай жүргеніміз даусыз.

Ал, енді Живой архив жағынан әңгіме қозғасақ, іс жүзінде табыстарымыз аз емес. Бірақ сол табыстарымыз қорыта келсек, олардың барлығы біздің мүмкіншілігіміздің көп дегенде он-ақ процентінен аспайды. Дәлелдеудің керегі шамалы шығар, мысалы жоғарыдағы аты аталған адамдардың біреуі «Берерімді бердім. Болғаным, көргенім, білгенім осы ғана» деп айта алмайды. Айтып көрсін.

Әбділдә Тәжібаев менен алты ай үлкен. Қайталап айтқанда, Әбекең өзінің «Поэзия мен өмір» деген шағын, бірақ та өте құнды, терең мағыналы кітабында бізбен адал сырласып, ойымызға ой қосып, талдап-талқылауға үйретіп, көбіміздің сауатымызды ашты. Мен сауатты қазақтың бірімін, Әбекеңді оқығаннан кейін менің өз басымнан сауатым тағы да ашыла түсті. Ол кітап мені бұдан былай қазақ поэзиясы мен өмір туралы керекті жерде белсене, сауатты сөйлеуге үйретті. Ой — Әбділдәнікі, сөз — менікі, менің ұялмай-қызармай қай жерде болса да сөйлеуге мандатым бар. Мен сияқтылар арамызда аз еместігіне сенемін. Әбділдәні орынсыз мақтаудан мен аулақпын. Әбекең де Құдайдың пендесі, оның кемістіктері менікінен артып жатыр. Әбекең осы жолы, осы еңбегімен адалдық, ерлік істеді. Тарих алдында көп борыштарының бірін дұрыс орындады. Ол — маған үлкен мақтаныш. Әдеби тарихымызда үлкен табыстың бастамасы деп түсінемін.

Бастамасы деп бекер айтып отырғаным жоқ: иеповедуйте же живые архивы, ибо қазақша айтқанда сайтан өлмейді, адам өледі, орысша айтқанда; смерть неизбежна, а воскрешение нет! Это не мои слова, а слова корана из суре который заканчивается словами «... уадалъ баут!»

Короче говоря, нам надо следовать примеру Абдильды.

XIII

Өзім туралы тағы да бір-екі сөз.

Мен талантты қазақ емеспін, талапты қазақтың бірімін. Талап пен жалқаулық туыс емес — жараспас қас.

«Ұра берсең, Құдай да өледі» дегендей, мен қаламның қыр соңына түсіп алдым да, орысша да, қазақша да қағазды шимайлай бердім. Шынымды айтсам, қазақ тілін де, орыс тілін де нашар білетін «шөре-шөрелердің» бірі екенмін. Бірақ мен арсыздықтан бас тартқаным жоқ. Оның тамыр себебі мыналарда еді.

Тағдыр. Тағдыр мені қазақ ата-анадан тудырды. Мен қазақпын. Тағдыр мені профессиональный военный етті. Екеуі де менің күре тамырларым. Халқымның жақсы дәстүрлері, жауынгерлік жағдайдың «ел десе еңіреуі» — анамның ақ сүтіндей маған дәрмен беріп талпындырды, аяқтандырды. Жаулар маған көп оқтар атты, мен де жауға аз оқ атқаным жоқ. Қырық жыл қырғында мен тірі қалғандардың біреуі болдым. Кейбіреулер мені «Батыр» дейді. Оған басқалар сенеді, мен өзім сенбеймін. Мен өзімді басқалардан жақсы білемін ғой. Дауласпайық, қоялық.

XIV

Мен де живой архивтердің біреуімін. Менің көрген-білгендерім «ол дүниеге» бір тиынға керегі жоқ, бұл дүниеге керек шығар деп ойлаймын. Сол себепті тіл жағынан шала сауаттылығыммен арпалысып жазуға кірістім. «Әттең! Жас жағынан ең кемінде бес жыл резервім болса, әдебиеттің теориялық саласын бір институтта өтіп алар едім» деген арман

менімен бірге жатып, бірге тұрады. Барына шүкір етуге мұқтаж болып жүрмін. Одан да айырылып қалмайын деген қауіп мені асықтырады. Өлім жоспарланбайды ғой.

Қысқаша айтқанда, творчестволық жоспарларым мынандай:

Бірінші тақырып — процесс становления казаха как гражданина СССР.

Бұл теманың саласы — өрісі 1910-1941 жылдардағы жалпылау өмірбаян. Менің жазған «Наша семья» атты кітабым 1921-22 июльмен ғана аяқталады. Демек, алда 20 жыл қызулы, күресті өмір жатыр. Оларды жазу керек. Ол — менің бірінші борышым.

Екінші тақырып — процесс становления воина и формирование воинского характера.

Тема чисто психологическая. Бұл жағынан А. Бек екеуіміз соғыс кезінде «Арпалысты» жаздық. Кейіннен өзім «За нами Москва», «История одной ночи», «Спина», «Николай Редин», тағы басқа әңгімелер жариялады. Аталғандардың барлықтарын жинап келгенде 1941 жылдың 6 декабрімен аяқталады. Ұлы Отан соғысы 1945 жылдың май айында аяқталды ғой.

XV

Демек, алда әлі ұдайы үш жыл соғыс қиян-кесі жатыр ғой. Оларға мен қатысқандардың бірімін. Оларды жазу керек. Бұл — менің екінші борышым.

Үшінші тақырып — саптан — еңбек сапарына. Орысша айтқанда, из строя в труд, или судьба советского солдата.

Майдан ері — еңбек ері, ер — ел тұтқасы.

Бұл тақырып жағынан көлемді еш нәрсе жазғаным жоқ. «Саптан — еңбек сапарына», «Кездесулер» деген екі ғана қысқа әңгімелерімді бұл тақырыпқа «ұйытқы» ретінде есептеймін. Болашақ көрсетер. Бұл — менің үшінші борышым.

Төртінші тақырып — «Герой Советского Союза гвардии генерал-майор Иван Васильевич Панфилов».

Панфилов туралы Мәлік, Дм. Снегин, Бек, мен тағы басқалар жазды. Бірақ та барлығында Иван Васильевичтің документ!, өмірбаяны жоқ. Марқұм менің ұстазым. 1962 жылы Панфилов 70 жасқа толады. Соған дейін Иван Васильевичтің документті өмірбаянын жазып бітіруді өзім маңдай алды борышым деп санаймын.

XVI

Ол кісінің Ұлы Отан Соғысы басталғанға дейінгі өмірбаянын үстірт жазып бітірдім. Биылғы жазды документті материалдардың басын қосу үшін Москвадағы архивтерде өткізермін деген ойдамын.

XVII

Документті материалдар дедік. Оларды іздеп жинау жағынан Ғылым академиясының тарих институтында біраз әрекеттер істеліп жүр. Отан соғысының жылдарында бірнеше жүз мыңдаған қазақстандықтар Ақ теңіз бен Қара теңіз арасындағы ұшы-қиыры жоқ майдан алаңдарында қалай бытырап жүрген болса, олар туралы материалдар да орталық архивтердің барлық қағаздарының ішінде бытырап жатыр. Оларды іздеп, бастарын топтай қосу оңай емес, бір шелек құмның ішінен бір тарыны іздегенмен тең. Сөйтсе де, Ақай

Нүсіпбековтің көп жылдардан бері ізденулері зая кеткен жоқ, біраз материалдардың бастары құралып қалды. Іздеу бұдан былай да жүргізіле бермек.

Жоғарғы сөзімде живой архив деп едік. Отан соғысы жөнінде қағаз архивтен гөрі біз тірі архивке бай едік. Олардың естелігін уақтылы жинап алуға кірісуді біз он бес жыл бойы еске салып отырдық.

Біз үшін тірі архивтің — естеліктердің өте бағалы екені даусыз. Тірі архив ұзақ өмір сүре бермейтінін бәріміз де білеміз. Соны біле отырып, оны жинау, естеліктерді қағаз бетіне түсіріп алу жағынан салақтық істеп, әлі күнге дейін жөнді ұйымдастырмай жүргеніміз өте өкінішті.

XVIII

«Ерлік елеусіз қалмасын» деген мақаламызда айтылған пікірлеріміз бен қойған тілектерімізге жергілікті орындар көңіл бөліп, назар аударған жоқ.

Кейінгі тексерілген материалдарға қарағанда, 100000 аса қазақстандықтар жауынгерлік ордендермен наградталған, 420 жауынгер Совет Союзының Батыры атағын алған екен. Кейінгілердің ерліктері туралы материалдар толығынан әлі де жиналған жоқ. Олардың туған жерлерінде мемориалдық белгілер қойылып, ердің есімін жерлестерінің арасында тарататын еңбектер істелмей келеді...

Естеліктерді жинау тек Академия мен Жазушылар одағының ғана міндеті емес, ол — жалпы көпшіліктің де міндеті. Россиянин жергілікті газеттері, мектеп мұғалімдері, жеке журналистері мен жазушылары, мектеп оқушылары өздерінің батыр жерлестері туралы естеліктер, деректер жинастыруды ұйымдастырғанын көзімізбен көрдік, құлағымызбен естідік. Ол былай тұрсын, Старая Русса қаласының орта мектебінің оқушылары, Выставка селосының бастауыш мектебінің оқытушылары мен оқушылары Төлегеннің зиратына барып, гүлдерге бөлеп, Төлеген туралы бірнеше деректер жинап, батырдың атын мақтанышпен атап, жасөспірімдерді тәрбиелеу ісіне пайдалануда. Ленинградта Әлияның есімі мектепте, пионер отрядында дәріптеле аталуда... Тағы басқа көп жерлерде батырларға ескерткіштер бар.

Естелік пен ескерткіштерді ұйымдастыруды қолға алу әлі де кеш емес. Осы мәселе жағынан бас қосып отырып, ақылдасып алғанымыз жөн болар еді.

XIX

Ол кісінің ұлы Отан Соғысы басталғанға дейінгі өмірбаянын үстірт жазып бітірдім. Биылғы жазды Москвадағы архивтерде өткізермін деген ойдамын.

Менің басымда қарыздарым көп пе, шашым көп пе — түсіне алмай-ақ қойдым. Меніңше, қарыздарым көпке ұқсайды.

Сол себепті асықпауға болмайды. Асығып-аптығып жүретінімнің себептері сол.

Басқалар туралы бір-екі ауыз сөз.

Әбдіжәмілдің романы — соғыс тақырыбындағы әдебиетіміздің қазынасындағы бір жамбы.

Ғабиттің «Қазақ солдаты», Тахауидің романы, Дм. Снегиннің, Мәліктің очерктері, Талғаттың естеліктері, Әди, Жұмағали, Қасым Қайсеновтердің партизандық жазбалары, тағы басқалар — топ алдында мақтана көрсетерлік құнды шығармалар деп ойлаймын...

Соғыс тақырыбында да біздің әдебиет кедей емес. Ол жағынан кеңіміз мол, бірақ та сол кеңдікті әлі күнге дейін кеміріп үлгере алмай жатырмыз. Күш бар — сол күшті ұйымдастыратын мықты қол жоқ. Жазушылар одағында біз секретарьларға қараймыз, секретарьлар біріншіге қарайды, бірінші айнаға қарап, өзіне өзі ғашық болады.

XXI

Еститін құлақ болса, менің айтар сөздерім осы. Ал, сендер не дейсіңдер жолдастар?

Б. Момышұлы

15-25. 02. 1944 ж.

Алматы.

Мұхамеджан Әбдіхалықовқа!

ҚАЗАҚ ТІЛІ ТУРАЛЫ ШКІР

Қазақстан астанасы Алматыға келіп, аз уақыт болғанымда, үстірт байқау мен болжаулар ауыр ойға салып, көп толғандты. Олардың біреуі ішіме сыяр емес. Сізге айтпай кетсем, өмір бойы көңілім тынар емес.

Ойдағыны айтып кетуді міндетім деп біліп, кеселханада жатқанда бос уақытымды пайдаланып, осы хатты сізге жазып отырмын.

Тіл маманы болмасам да, Алматыға келгелі орталық «Социалистік Қазақстан» газетін оқып, кейбір кейінгі кезде басылған қазақ тіліндегі кітаптарды желе-жорта қарап шығып, күннен-күнге ұлғайып бара жатқан шым-шытырық «тіл шұбарлығын» көзбен көре, құлақпен ести отырып, дәтім шыдамай жазайын деп отырғаным тіл мәселелері туралы.

Бұл мәселелер ойланып та, көтеріліп те, тиісті орындарда қойылып та жүрген болар, сөйтсе де біз сияқты жолаушы қонақтың сөзін тыңдауға уақытыңызды бөлерсіз деп сенгендігімнен жазып отырмын.

Менің көзқарас, ұғымдарымның бәрі бірдей дұрыс бола бермес деген қауіп, бұл хатты сенімді «түймедей нәрсені түйедей көрмейтін» саналы Сіз сықылды Партия, үкімет қайраткерлеріне сыр ретінде айтуды тілегендіктен, қолыңыздың тимейтінін біле отырып, Сіздің атыңызға жолдап отырмын.

Ежелден, атам заманнан тіл — елдің мәдениеті, әдебиеті өсіп-өніп, отбасындағы үй тіршілігінен бастап, қоғам, халық, ел-жұрттың, жалпы мәдениеттің арнаулы құралы — ғылымның атаулы саласы екендігі даусыз. Сұлтанмахмұт айтқандай:

Сүйемін туған тілді — анам тілін,

Бесікте жатқанымда-ақ берген білім.

Шыр етіп жерге түскен минутымнан
Құлағыма сіңірген таныс үнім.
Сол тілмен шешем мені әлдилеген,
Еркелеткен, құлыным, жаным деген.
Сол тілменен бірінші білгізілген
«Апа» деген сүйгендік сөз һәм менен.
Қылжақтап алып қашып құрбы бөркін,
Сол тілменен ойнадым далада еркін.
Сол тілменен бірінші сыртқа шыққан
Өмірден, ен даладан ұққан көркім.
Сол тілменен білгіздім тілегімді,
Бірінші сүйген жарға жүрегімді.
Маған қарай тығылып: «жаным» деген,
Мойнына апарғанда білегімді.
Сол тілменен үйрендім нәрсе аттарын,
Сол тілменен ұғымды, әдетті мен жаттадым.
Ең бірінші сол тілмен сыртқа шықты,
Сүйгенім, жек көргенім, ұнатқаным.

Тілсізді айуан дейді. Тілі кедей елді мәдениетсіз, анайы, надан халық деп санайды.

Тіл — адам баласының негізгі қасиеті болғандықтан, тіл байлығы елдің елдігін, жұртшылығын, ғылыми-әдебиетін, өнеркәсібін, мәдениетін, қоғамдық құрылысын, салт-санасының, жауынгерлік дәстүрінің — бай мұрасының қай дәрежеде екенін көрсететін сөзсіз дәлелді мөлшері (мерило).

Тілдің көмегімен өнер-білімге, мәдениет-ғылымға жетіп, өткен-кеткенмен әлемді танып, өзімізді жұртқа, әлемге танытамыз, сөйлейміз, оқимыз, жазамыз, өз басымызды, үй-ішімізді, қоғам-халықты, ел-жұртты, мемлекетті меңгереміз, сондықтан «Өнер алды — қызыл тіл» дегендейін, адам баласының байлығында тілден артық не бар?

Ана тілінен бірнеше жағдайлар себеп болып ажыраған ел «азғын» ел атанып, кейіннен аты өшіп, ұрпақтары бұршақша бытырап, қардай еріп, құмға сіңген судай дерексіз жоғалып кеткенін тарихтан кездестіруге болады. Ондай сормандай ел бұрынғы кезде аз болмағандығына тарихта дәлелдер аз емес.

«Таяқ еттен, сөз сүйектен етеді», «Ат жүйрігі айырады», «Сөз-жүйесін табады, мал иесін табады», «Қиыстырып қаласаң, отын жанар, қисындырып айтсаң, халық нанар», «Зекетсіздің — малы арам, тілсіздің — дауы арам» дегендейін, қазақ тілі өзінің таза

түрінде бірнеше ғасыр біздің заманымызға дейін өткірлігімен бой балқытып, тамыр шымырлатып, жан жүйенді жандырып, құлақ құрышын қандырып, ұғымына қонымды, жүрегіне тиімді, көңіл көтеріп, керегінде жанға тиіп, ашындырып, өтін сыртқа шығарып, қысылтаяң қатал жағдайда қайрап, егеп, «сөз тапқанға — қолқа жоқ» дегендейін, ерге, елге медет болып, ер намысын, ел намысын, адамгершілік арын қан майданда, қырғын соғыста қасиетті тудай жоғары көтеріп, текті сезім оятып, туғызып, адам түгіл жағдайдың көмейіне құм құйып, аузын аштырмай, үнін шығармай қоятын тіл болған жоқ па еді?

Қазақ тілінің еш уақытта өзімен көршілес халықтың тілдерінен сорлы болып, қатардан қалып өмір сүрмегендігі, өз сыбағасын ешкімге жегізбегендігі мыңдаған жыл тарихында айқындалған емес пе еді?

Барлық өткен заманның, халық тәжірибе-қасиеттерін, ғылыми мәдениетін, өнеркәсібін бойымызға тарата сіңіріп, жағдайға толық түсіндіріп, ұғындыра ел қатарына қосып, бізді бұл дәрежеге жеткізіп отырған алдымен тіл емес пе?

Тіл байлығы, тіл тазалығы — ұлт қасиетінің, салт-санасының негізгі өнеге, нағыз белгісі емес пе?

Жоғарыдағы ылажсыздан айтылған өте ұзын сөз бастамасы негізінде даусыз дұрыс болса, осы кездегі тіл жөніндегі кемістіктерге төменде біраз, қысқаша үстірт тоқтағым келеді:

1. Февральдың 15 күні кеселханаға түсе салысымен, көңілімді сұрағалы көптен көріспеген бір таныс орыс әйелі Сахарова дейтін келіп отырып, қазақша жазылған бір парақ қағазыма көзі түсіп:

— Бауыржан, почему Вы пишете по казахски? — деп таңғала сұрақ қойды.

— Вы меня удивляете, Нина Александровна, почему я не должен писать по казахски на родном языке? — дедім мен.

— Ведь многие казахи не пишут и не разговаривают, потому что не выразишь свои мысли — то что хочешь сказать не скажешь... До того говорят Ваш язык бедный,... — деп түйеден түскендей ұялмай-қызармай айтып отыр...

Не дерсің, сөзі өңменімнен өтіп кетті. Ол кісіге, әлімнің келгенінше, теріс ұғымын дұрыстап түсіндірдім. Кейіннен білдім, Сахарова осындағы бір халық комиссарының бірінші орынбасары екен. Қазақстанға келгеніне он жылдан асқанын бұрыннан білуші едім. Жай орыстың шүйкебас қыздары емес, көзқарасы, ұғымы қазақ тілі туралы осындайлығына ішімнен қапаланып «жарыған екен бізді» қалай айтпассың, қалай ойламассың?...

Осы қағаздағыларды жазуыма қамшы болғанның біреуі сол он жыл тұрып, Қазақстанның нанына семіргеннен басқадан хабарсыз, ел басқарушылардың қатарына кіріп қалған (не арқылы екенін Құдай білсін), надан, хабарсыз «замнаркомша» елдің сорына біткен кейбіреулердің уәкілі болған соң, оларға сондай ұғым тудыруға алдымен өзіміз жазықты екенімізді мойынға ала отырып, бүгіп қалуды қажетсіз деп тауып мысалға келтіріп отырмын.

2. Осы таңда қазақ тілін «дөрекі, икемсіз, топас, кедей тіл... Онымен айтайын деген ойыңды, пікіріңді еркін айта алмайсың...» деп дұрыс бағаламай, жала жауып, теріс зиянды жағдайдың құлдығында жүрген ұғымсыз, жалқау, «дүмше молда дін бұзардың» кебінін киіп, сәлдесін орап, тіл бұзушы азамат, азаматшалар да жүгенсіз, арсыз топастар да қазақ арасында молайып келе жатқанға ұқсайды (дәлелді Алматының әр көшесінен табуға болады).

Қазақ тілінің байлығы жетпегендіктен деген дәлелсіз былжыр өзінің ана тілінің үдесіне жете алмай құры қалған, оған көңіл бөлмеген сор маңдайлардың, ұлт мақтанышы сезімінен, ұлт намысынан ажырап, «шөре-шөре» болып, артта қалған қарабеттердің надандықтан туған сылтауы ғана болуы керек.

«Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді» дегендейін, тілді ірітіп, шірітіп жүргендер де сол «шірік жетілгендер» екендігі айдан айқын емес пе?

Абай, Ыбырай, Шоқан, Сұлтанмахмұт, олардан бұрынғы өткен және осы күндегі елінен, ана тілінен безбеген, қазақ халқының адал, ақ ниет ұлдары, қыздары өз ана тілімен сөйлеп, жаза да білген. Олар тіл шеберлігінен кейінгі ұрпаққа өнеге-үлгі, мысал, асыл мұра да қалдырған. Олар мыналардан орысшаны кем білген жоқ. Қазіргі дүмшелер сияқты ата безер, ене безер болмаған, олар Европаның атақты данышпан ақын-жазушыларын бұлжытпай көркем түрінде, мүлтіксіз қазақ тілімен өзінің нұсқасынан артық болмаса, кем етіп аударған жоқ. Сол аудармаларға барлық шеберліктерімен, қазақ тілінің байлығын, икемділігін түгел пайдалана жұмсай біліп, оларды ақынның көмейіне, домбырасының пернесіне салып, ауыз әдебиеті қатарында халықтың сезіміне жеткізіп, ұрпақтан-ұрпаққа жатқа айтылып келіп, біздің заманға жеткізгені, қазақ тілінің байлығы екендігі — ақсақ-тоқсақ, қисық-қыңырлардың айыбын ашып, масқаралап, жүзіқара етуге сөзсіз дәлел де, мықты құрал да бола алады.

3. Осы кезде аздап орысша білгеніне мәз болып, төбесі көкке жеткен, ана тіліне көңіл бөлмей, оны әліне қарамай менсінбей, не орысшаны, не Қазақшаны дұрыс сөйлей алмай, балдыр-батпаққа бөленіп жүрген келбетсіз тіл азғынын, масқараларды Алматының жауапты деген қазақ қызметкерлерінің арасынан да кездестіруге болады.

Ауырып жатқан бір халық комиссарының орынбасары Мәнсейітов деген кісіге:

— Халыңыз қалай? — дегенімде:

— Дұрыс, самочувствием, общее состоянием не плохо,— деп жауап берді.

Бір артист:

— Сіз пошему кешегі бешірге не прихадыл, - деді.

Бір жазушы:

— Мен Сізге званил еткен едім, но почему то Вас не оказалась в кабинет,— деді.

Бір газет қызметкері:

— Сіздің статьяңызды просмотреть етіп болған соң, малыңки ғана редакционная изменение жасап, печатет етеміз, — деді телефонмен.

Бір ана тілінің мұғалимасы қоштасып тұрып:

— Оған (күйеуіне) обязательно пламенный прибет передайтъ етіңіз,— деді. Радионың бір қызметкер әйелі:

— Передаче береміз... Сіздің тыңдағандарыңыз Б-ның виступлениесі... деген сияқтыларды күнде қаңқылдайтынын өзіңіз де есітіп жүрген шығарсыз.

Бір үй тіршілігіндегі әйел:

— Мен ошен удевлятся етем, менің дошкам өте странно бидет,— деді.

Жаңадан тілі шығып келе жатқан бір бала:

— Мама я кошу клѣб масю — деп жылады.

Серғали Толыбековтың жаңа жылдағы айналдырған екі-үш жүз сөздік мақаласында 60-70-тей сырт сөздердің барын оқып көрген боларсыз.

Кейбір жас жазушыларымыздың кейінгі кезде жазғандарының ішінде, сөйлемдерінде бастауыш, баяндауыштардың қайда екенін іздеп табу үлкен еңбек, жатқан қиыншылық екенін оқып, кездестіріп те жүрген боларсыз. Сөйтсе де мысал үшін Ғабиттің «Жеңілген сырапыл» («Тарту» жинағы) бір жүз сексен екінші бетінен өзі тіленіп тұрған мысалды айтпай кетуге болмас: «...Темір күрек қант сияқты қатты қарға қарш кіріп, қоң етінен сандықтай ғып ойып алып, жанар таудың төбесінен атқан тастай-ақ кесекті атып жатыр.

Боран да ішін тарта түсіп, ойдан-қырдан айдап әкеп ойып жатыр қайтадан. Өшіккен жау алай-түлей осы араға төгіп жатыр бар күшін. Борай соғып, орай сілтеп қалғанда, бір үнгірдің барлық қарын бір-ақ әкеп тастайды».

Бұл — жазушының соңғы дәуірдегі ізденіп, қазақ тіліне кіргізген «жаңалығы», «тілді», «сөйлем құрылысын» дамытқаны. Даланың, боранның сипатын елестетіп отырған сыйқы сияқты. Жаңалықтары ма, жоқ, әйтпесе бейғам салақтығының салдары ма, оған әділ билікті өзіңіз айтарсыз.

4. Осында бір тіл маманымын деп жүрген жігіт менімен сөйлескенде, сөйлемінің 40-50 проценті орысша болып, мынандай қисынсыз қисынды айтты:

— Қазақ сөйлемі «простое предложение», орысшаны араластыра сөйлеген сөйлем — «сложное предложение». Кейінгісін ол ғылым кісісі қазақ тілінің баюы, дамуы, өсуі деп біледі екен. Тілдің бұзылуына салдары тиіп жүрген ондай «ғалымпазға» «сенгендегім сен болсаң...» дегенді ылажсыздан тәртіп сақтап, ішіңнен айтпасаң, сыртқа шығарып айтуға болмайды ғой. Айтылған «теорияның» ықпалынан қазақтың бас жазушысымын дегендер мен ғылым адамымын деген азаматтарымыздың кейбіреулері сауға ұқсамайды. Мысалы, Сәбиттің атакты «Жұмбақ жалау» романының 457-бетін оқып қарасаңыз, былай дейді: «Осындай физически де, моральни де (латынша басылуында физишески, морални) қалжыраған Қалшақ әскері тәртіпті, қарулы қызыл әскер түгіл, партизан отрядының өзіне де үлкен қару көрсете алмады... Партизандар соғысында ерекше көзге түскен дружинаның біреуі Асандікі... Қарулы адамдарды көргенсің беженцылардың керуеніндегі екі грузовик мылтық атқанға қарамай қаша жөнелді. Грузовиктегі қашқындар ешқайда бара алмайтынына күмән келтірмеген Асан ат жеккен арбаларды тоқтатып тексерсе, беженцалардың көбі орыс пен татарлар екен — ішінде төрт-бес қазақ семьясы да бар». Көркемдеп «суреттегендегі» түрі, жазушының «өскендігі», елге түсініктілігі осы болып танылса, не айтарсың?

Екінші мысал, 1938-42 жылдан бері жыл сайын басылып келе жатқан Қажым Жұмалиевтің орта мектепке оқу құралы есебінде халық-ағарту комиссарының ұсынып отырған «Әдебиет теориясы» деген кітабында Махамбеттің өлеңін келтіріп былай дейді: «Исатай образы — положительный (латыншасында положительни) образ. Ендеше оның портретін де оқушы сүйсініп оқығандай. Портрет деген термин әдебиеттегі портрет пен живописистегі портретті салыстыруды керек етеді» (36-бет).

Сол кітаптың 18-бетінде әдебиет не дегенге былай жауап береді: «Жазушы шындық болмыстың характерлі жақтарын іріктеп алады да, оны типичный образдарға жыйналыстыру арқылы өмірдің бір бөлшегін таптық тұрғы, таптық көзқараспен көрсетеді... Әдебиет суреттейтін шындық болмысқа типичный нәрселерді қорытып

көрсетеді. Қысқаша айтқанда, көркем әдебиет шындық болмысты таптық образ арқылы танытатын құрал»,— депті. Сол кітапта «пейзаж, эпилог, ситуация, кульминация, юмор, сатира, сарказм...», тағы осы сияқты сөздер толып жатыр. Не екенін түсіндіру, әрине, жоқ. Әсіресе, жанға батар сорақылық жатқан «сложное предложениелерді» аудармадан көп кездестіруге болады.

Мысалдар Важник, Бәйішов, Ақынжанов сияқты «тіл шеберлерінің» басқаруымен аударылған кітаптарда басынан аяғына дейін кездеседі.

«Буржуазияшылдық—демократиялық февраль революциясының жеңуі, самодержавияның құлауы — билікті буржуазия — помещик уақытша үкіметінің қолына алуы Қазақстанның қалың еңбекшілерінің жәй-жағдайын өзгерте қойған жоқ» {«Қазақ ССР 20 жылдығы» кітабының 45-бетінен).

Сол кітаптың 49-бетінде Ленин сөзін аударуы: «Бонапартист Керенский мен оның компаниясының Ресейдің тең праволы емес ұлттары жөнінде ұстап отырған аннексияшылдық және өрескел зорлықшылдық саясаты өзінің жемісін беріп отырды», — деп жазды Ленин.

Қазақтың ескі ауылының бейнесін былай сипаттайды: «Феодалданған қазақ қоғамының екінші бір эксплуататор жоғары қабаты сұлтандарға қарағанда көбірек община — руды билеп — төстеген билер тобы патриархтық общинадан бөлініп шығып, сол общинаға үстемдік етті» (6-бет).

«XVII ғасырда қазақтың патриархтық общинасы өз дербестігін едәуір дәрежеде сақтап келген еді, қазақ еңбекшілерінің жеке басы бостандықта болып қала берді. Жоғарыда айтылып өткен праваның нормасы бойынша айыпкерді қоғамның (общинаның) советінсіз жазалауға сұлтан мен хандардың және старшиналардың правосы жоқ» (7-бет.)

Жоғарыдағы мысалдар қазақтың кіміне түсінікті, кімінің бойына сіңімді. Не деген жауапсыздық, не деген қоянжүрек қорқақтық, не деген ұятсыздық, адамгершілік арынан шыққандық дегенді қалай ойлап, қалай айтпассың басқарып жазған адамдардың атына.

Аталған «көсемдердің» немере-шөбересі (әрине, тіл жөнінде) қазақ тілін ана тілім деп танымай, қазақша дұрыс сөйлеп, жазып, оқып өсуді міндетім деп білмейтін, оны әуес көрмейтіндерді осы кезде табан астынан кездестіруге мүмкіншілік аз көрінбейді. Оларды естіп, көре тұра қиналып кеткенінде, Сұлтанмахмұттың мына өлеңі еріксізден еске түседі:

Қаланың соты құрысын шүлдірлеген,

Түсіне алмай құлағым дүңгірлеген.

Ақ-қараңды тексеріп білмек тұрсын,

Қазақша жалғыз ауыз тіл білмеген.

Соған елігіп жақын арада осы кездегі бір қазақ былай дейді:

Көшеде бояу ерін сылқылдаған,

Былдырап, орысшылап жырқылдаған.

Ұмытып ана тілін, салт-санасын,

Не қалды тілімізде жыртылмаған.

Отбасы түсініксіз жатқан былдыр,
Газетте қазақ сөзі аз шылдыр-мылдыр.
Оқысаң алып кітап — шым-шытырық,
Апырым-ау, сандырақ па, бұл не былжыр.

Ержеткендер сөйлейді орысшалап,
Кім отыр сөз құрылысын қынап-сынап.
«Мамасы» мен «папасы» шүршіт болып,
Күйдірді-ау, шүршітшілеп бала жылап.

5. Газет пен радио елге ең жақын, барлық жаңалықтарды елге түр-түрлерімен қоғамдық әр алуан арнасынан күнделікті жеткізіп тұратын арнаулы үгіт-насихат құралдары деп саналады.

Біздің радионың айқайын тыңдағанда, құлаққа суық тиіп, денеңді түршіктіретін, тілі түрпідей, добалдап аударған құрғақ жатқан «сложное предложение» болғандықтан, тыңдаушыларды зеріктіріп, бездіріп, «мынау не оттап тұр» деп тыңдамастан, үйіндегі радио шеңберінің тығынын жұлып алып, үнін өшіріп қойғандарды көзіммен бірнеше рет көрдім.

Газетті оқығанда сөз, сөйлем құрылыстарына тілі күрмеліп, булығып, маңызына, айтайын дегеніне жуығырақта түсіне алмайтын болғандықтан, оқудан елдің көбі қашатын болыпты. Бір нәрсе орауға қағаз керек болса: «ана қазақша газетті бере тұршы, ақыры оқылмайды ғой»,— деп қазақ газетін мысқылдай, қадірін кетірген жайды бірнеше рет көзіммен көріп, құлағыммен есіттім.

Бұның барлығын туғызған — түбін, ақырын толғана ойламай, «ауырдың үстімен, жеңілдің астымен» кеткен жанаярлығы мол, ұятсыз, жауапсыз «шығармаларының» қазақша ана тілінде жазылып, жалпыға түсінікті болу жағымен ісі жоқ, ол жағын тиындық ойлап, қабырғаларына батпаған, Фамусовтың «подписал — с рук долой» деген ережесінің жетегіндегі газет, радионың басты қызметкерлері.

Олардың іс нәтижесіне қарағанда, ішінде қазақ ана тілін қадірлеп, өте жақсы біліп, қазақша ойлап, сөз құрылысы, сөйлемдерін үйлестіре сөйлеп, жазып тырыспағандықтарының сирағы сорайып көрініп-ақ тұр. Әсіресе, аударма жағында ондай сорақылықтардан бас көтеруге болмайды.

Солардың, әлде, сөз, сөйлем ырғағынан, икемдерінен хабарсыздығынан ба? Әлде ... Ілияс Жансүгіровтың «СҚ» газетінде бұрын редактор болып, Бәйішевке тастап кеткен жасқаншақтық жауапкершіліктен қашып, «мазмұнын бұзып алмайын» деп қорқып, іздеп тауып түсінікті етіп жазудың орнына «өлмесең тұрма» деп орысша айта салуды оңай, қауіпсіз көргендігі, олардың аударма зиянды әдістері мұра болып қалғандықтан ба? Әйтеуір орысшадан аударғанда, соның орысшасындағы негізін бұзбай, құрылысын бұлжытпай, сөзін санап отырып, тыныс белгілерін толық сақтап, сонымен қазақ тілінің беделін түсіріп, қасиетін кетіріп, жалпыға түсініксіз қазақша орысшылағандықтың салдарымен ел кітап оқуға әуес болмай, осы кезде кітап дүкендерінде өтпей жатқан қазақ

тіліндегі икемсіз, әрсіз, миға қонбайтын, жоғарыдағы айтылған мысалдай солардың ішінде, әсіресе, жанға батарлық нәрсе Маркс, Ленин еңбектерінің «мазмұнын бұзбаймын» деген жасқаншақтық, қорқақтық кесірінен қазақ оқушыларына ұғымсыз «сложное предложениеменен» аударылып, бүкіл жұртшылыққа сіңімді болып жетпей отырғандығы өзіңізге де мәлім.

Көркем әдебиет, өлеңдер аудармаларында бірнеше сорақы мысалдарды кездестіруге болады: Лермонтовтың 1836 жылы «Еврейская мелодиясының» (из Байрона) негізінен Абайдың 1893 жылғы аударуын, Әбу Сәрсенбаевтың 1939 жылғы аударуымен салыстырып дәлелдейін:

Душа моя мрачна. Скорей, певец, скорей,

Вот арфа золотая:

Пускай персты твои, промчавшись по ней,

Пробудят в струнах звуки рая.

Абай аудармасы:

Көңілім менің қараңғы, бол-бол, ақын,

Алтынды домбыраңмен келші жақын.

Ішек бойлап он саусақ жорғаласа,

Пейіштің үні шығар қоңыр салқын.

Әбудің аудармасы:

Жаным менің жәбірленді тез-тез, жыршым,

Жырлатшы,

Міне, саған алтын арпа.

Безілдетіп ішектерін, саусағыңды ойнатшы.

Тәтті нәзік «ұжмақ» күйін ішегінен шерлетсін.

Кейінгісін оқығанда атам заманда өткен Соломонның «И при смехе болит сердце» деген сөзі Ә.Сәрсембаевтың осысына арналып жазылған ба дерсің?

6. Қазақтың тілін орысшамен байытамыз деген «талабы таудай» жігіттерге қазақша іркілмей айтатын сөздердің орнына, жан қиналмай орысшаны жаңбырдай төгіп-төгіп жіберу көбіне әдет болып кетіпті.

Олар сықылды қоянжүрек, қорқақ дегбірісідер қазақшалап айтсақ, толық мазмұнын бермейді деп, болар-болмас нәрсені желеу етіп, сыныққа сылтау таба қоюға әбден дағдыланып, ұста болып алыпты. Жалпыға түсініксіздігімен олардың шаруасы аз көрінеді.

Мысалы:

Район, — дейді аудан деудің орнына,

Село — Қыстақ

Плен — Тұтқын

Дезертир — Қашқын

Доклад — Баяндама

Кампания — Науқан

Пропаганда — Насихат

Дисциплина — Тәртіп

Герой — Батыр

Наступление — Шабуыл

Грамматика — Тіл құралы

Хрестоматия — Оқу құралы

Тағы осылар сияқты мысалдар толып жатыр. Келтірілген мысалдарды орысша айтылуынша жазып, сөйлеу — тілдің қасиетін кетіріп, тамырына зақым келтіріп, сиқын бұзғандықтан, басқа пайдалы тиындық нәрсе көрінбегендіктен, есі дұрыс кісінің оны тілдің өсуі, дамуы, жандануы деп танып, айтуға аузы да бармас. Сондықтан мұндай бүлдіріс, бұрмалау туралы кейіннен тарихқа, ғылымға, ұрпаққа не бетімізбен айтпақпыз?!

Әрине, шеттен сөз ауыспай тіл байымайды, бірақ та «Бояушы, бояушы десе, сақалын бояптының» кері келгенді байлық деп санау теріс, зиянды пікір, тілді байытам деген ақ адал ниеттің негізі ана тілін толығынан сақтап, жаңалықтарды үстіне қосып дамыту, таныту — әбден айқын, әр халықтың тарихында бар арналы жол-нұсқа.

7. Өткен жылдың декабрь айының аяғында Жуалы ауданындағы Ошақбай, Қыстаубай деген орта жасқа келген колхозшылар әңгіменің аяғында: «Шырағым, біз уәкілдер мен оқымысты балалардың сөзіне түсінбейміз... тіліміз не болып бара жатыр?»,— деді. Бұған қарағанда жоғарыдағы айтылғандар аудандарда да аз емес көрінеді.

Кейбір аудандық орындар қазақ ауылдарына орыс тілінде қағаздар жазып жібере салуды күнделікті қызметтерінде әдетке айналдырған көрінеді. Олар былай тұрсын, 1942 жылы Жазушылар одағы ауылдағы халық ақындарына орыс тілінде анкета жолдап, орысша өмірбаянын жазып жіберу туралы ұялмай-қызармай жібергені осы кезде елдің аузында күлкі әңгіме қатарында айтылып жүрген көрінеді.

8. Орыс, украин және басқа Европа халықтарының тілін, негізін таза сақтап өсіріп, дамытқан солардың оқымыстылары (интеллигенция), әйтпесе, олар деревняларындағы, әр аудан мен өлкелерінің бұрмалауына, бұзуына, жаргонына жол беріп, тізгінсіз жіберіп

(стихияға), өз бетімен қоя берсе, шым-шытырық болып, осы уақытқа дейін әдебиет тілінен айырылып шыққан болар еді...

Қазақ мектебінде оқымағаннан кейін, қазақ балалары көшеде ойнап жүргенде де орысша сөйлеп, үй-ішінде де ата-анасымен орысша былдырласып, осы кезде ана тілінен мүлде құр қалған жастар тұрсын, менің майданда қайтыс болған жолдасым Рахимовтың 22-дегі інісі үйіме келіп отырып: «Я по вашему не умею разговаривать»,— деп орысша сөйлесті.

Бір жігіттің үйленген тойында бес-алты 20 жастан асқан қазақ қызы жалпы қазақтың ішінде өне бойы орысша сөйлесіп отырысты.

— Қыздар, қазақша сөйлемесеңдер мен «орысшаларыңа түсінбеймін»,— деген соң, жым-жырт үндемей отырысты. Себебі қазақша сөйлей білмейді екен. Біреуіне сөз бергенде (Жоғары Советтің қызметкері екен) жолдастар, конечно мен қазақша хорошо не говорю, сондықтан извините меня, я по-русски буду говорить,— деп орысша сөйлегенде қайран орыс тілін тағы да әбден былықтырды.

Сәбит Мұқанұлы сияқты бас жазушымыздың үлкен баласы — қазақ тілінен құры қалған жанның бірі. Өз басымызды алып қарағанда да жоғары айтылғандардан біздің үй де, Сіздің үй де сауға ұқсамайды. Осы кезде қазақша тілі шыққан жас балалар кездесе, таң калып қарайтын болыпты.

* * *

Кеңестер Одағының алдыңғы бір мемлекеті бола отырып, оған соғыс кезінде Қазақстанның майданда еңбек ерлері қазақ даңқын әлемге танытып, мынадай киын соғыс жағдайында өндірісте, ауыл шаруашылығында, қиын соғыстарда қатардан қалмай, сыбағасын ешкімге жегізбей, абыройлы табысқа ие болып, нығая өсіп келе жатқанда, жоғарыдағы айтылған кемістіктерді — Ленин партиясы жолына Сәйкес ғылымды бұрмалап бұзу, асыра сілтеу, халықтың жұртшылығына зиянды, ұлт саясатына қарсы деп доғарсам, ешқандай шеңберден шыға қоймаспын. Сондықтан тарихи, ғылыми, саяси әділеттілік, меніңше, мынадай ұсыныстарды тілейді:

1. 1935—36 жылдан бастап қазақтың ана тілі бұрмалана, бұлдіріле, бұзыла бастағанын сөзсіз айқын дәлелдей отырып, оған айыпкер, кінәлі — басты газет, радио, жазушы, кеңсе қызметкерлеріне тарихи қарғыс айтылып, беттеріне қара күйе жағылып айыпталғаны жөн.

2. Қазақстанда қазақ тілі заңның әділдігі бойынша мемлекет тілі болып саналып, өз орнына, төрге шығарып отырғызылып, бұрынғы қалпына кешікпей келтіру шаралары тездеп қолға алынып, тіл бұрмалау ежелден келе жатқан ескі ауруға айналып бара жатқанын ескере отырып, іс жүзіне қатал төңкеріс түрінде асырылуы жөн.

3. Аяқ асты елеусіз болып кеткен қазақыландыру мәселесін алдымен қазақтардың өздерін тіл жөнінен тәртіптеуден бастап, барлық үкімет, кеңсе, ғылым, оқу, өндіріс, өнеркәсіп орындарында қайтадан әділдікпен көтеріліп, қолға алынуы жөн.

4. Тілді азғындырып құрту, я жандырып өсіру, дамыту құралының алдыңғысы газет пен радио болғандықтан, орталық «Социалистік Қазақстан» газетінің барлық мақалалары қазақтың еркін, анық таза тілімен көсіле жазылып, «Правда» газетіне ұқсап тіл тазалығы жағынан басқаларға үлгі болуы жөн.

Алматы радиосына саналы, салмақты, жауапты қазақтың ана тілінің тазалығын қабырғасы қайыса ойлайтұғын адамдар дайындалып, осы кездегі қоқыр-соқырлар қуылып, құлақ құрышын қандырарлық тілі дәмденіп елге сүйкімді, түсінікті айтылатын орынға айналуы керек.

5. Барлық оқу орындарында қазақ тілі, қазақ әдебиеті, қазақ тарихы міндетті сабақ болуы керек.

6. Осы кезде қаладағы қазақ ұл-қыздарының төрттен үшін ең көбі орыс мектептерінде оқығандықтан, ана тілден хабарсыз жастар өсуі молайып келе жатыр. Олардың ата-аналары орыс мектебінде оқытуға мүлде әуес-ақ. Қазақ мектебін менсінбейтіндер де екеудің бірі болғандықтан, барлық қазақ ұл-қыздары әкімшілік ретінде қазақ мектептеріне көшіріліп, алдымен ана тілінде ғылым алатын болуы қажет. Он шақты жылдан кейін жас қазақтарға қазақтармен сөйлесуге тілмаш керек болуы тарихи масқаралық болар.

Өзіміз орысшаны қазақ мектебінде жүріп-ақ үйренгенбіз, ондай шара қолдануда орысшадан құры қаларлық ешқандай қауіп жоқ.

7. Барлық қазақ тіліндегі әдебиет, оқу құралдары қайта қаралып, шұршіттіктен тазаланып, елгезермен елегендей қоңсық құрымнан мүлде арылуы керек.

Қазақ тілінің беделін түсіріп, бұрмалап, бүлдіріп, халықтың халық болуына, ұлттың ұлттық қасиетіне, салт-санасына өте қауіпті зиянды болғандықтан, барлық орыннан тіл құзғындары мен тіл сұңғыттары, шұршіт болып кеткендер бетің бар, жүзің бар демей мейірімсіз түрде масқаралана қуылып, қолдарына таяқ ұстатып, қой бақтырған көп олжа болар еді.

8. Тіл мәселесі бұдан былай да аяқ асты болып, «дүмше молдалардың» құрбандығы болып кетпес үшін:

а) Барлық сырттан алынған «есіктен кіріп, төр менікі» деген сөздер теріліп, жиналып, әділ билік айтылып, сол мағынадағы «даусы жойылған» қазақтың ана тіліндегі сөздерге өз еркі өзіне қайта беріліп, қазақ тілі бұқаралық қатарына қосылып, бұдан былай да ел аузында, жазушының қалам ұшында болуы керек.

б) Өзіміздің тіл байлығымызда жоқ, бұрын халқымыздың өмірінде кездеспеген жаңа заттардың аты, сөздер теріліп, жиналып, сөз азаматтығына қабылданып, заңды жүйеге салынуы керек.

в) Дальдің «Толковый словариның» үлгісімен атам заманнан бергі қазақ сөздері жиналып, дұрыс талқыланып түсіндірілетін, ғылыми аумақты кітапты жақында шығару шаралары қолданылуы қажет.

г) Профессор Ушаковтың «Орфографический словариның» үлгісімен қазақ сөздерін дұрыс жазуға көмекші құрал болатын кітапша кешікпей жазылып шығарылуы қажет. Кейінгі екеуі тіл жағынан өмірлік нұсқау, құрал және тіл жағынан қорған болар еді.

9. Алдағы басқа халықтардың тарихында осы кезге дейін ана тілімен таза сөйлеп, шешендік шеберлікпен ойындағысын айта, ұғындыра білу — ел басқарған халық азаматтарының салты, санасы, ақыл мөлшері болып келген. Ол жағынан біздің халықтың тарихында да мысалдар көп-ақ. «Қисындыра қаласаң, отын жанар, қиыстыра сөйлесең, халық нанар», — деп айтқандай, елге шешендікпен мысал мұра болып, тарихта атын қалдырған қазақтың атаулы ұлдары да аз емес.

Тапқыштық, шешендікпен кім алса атақ,

Халық соны кетіпті «би» деп атап, —

демеп пе еді ақын.

Осы кезде үкімет қызметіндегі азаматтардың арасында ылғи орысша сөйлеп, жазып, баяндама істеу әдет болып, әуеске айналып кетуіне тыйым салынып, қазақша шешендік, сұлу шебер сөйлеу салт-сана, ердің сәні болуға айналса, жұртшылығымызға үлкен абырой болар еді. Өсудің, дамудың барлық жағынан да бір кілтіне еге болған болар едік.

Қазақ тілі туралы үкімет — партия қаулысы шығып, қазақ тілін республикамызда мемлекет тілі ету заңды қажет екені даусыз болғандықтан, осы күнге дейінгі бұрмалап, бұзып келген мінезге, беталысқа бұдан былай жол беру — қазақ тілін архивке тапсыру болып шықпай ма?

Мен әскери адаммын, тіл мәселесі туралы араласарлық жөнім жоқ сияқты, бірақ та айтылған мәселелер халқымыздың жауынгерлік мінез-құлқын тәрбиелеу, салт-сана, ел намысы, ер намысы, адамгершілік арына, жауынгерлік мұра дәстүріне ерекше байланысты болғандықтан, көріп, біліп, сезіп тұра, айтпағанымды өзіме үлкен ар, кешпес күнә деп түсінгендігімнен жазып отырмын.

Б. Момышұлы

18.04.1943 г.

Председателю СНК КазССР

товарищу Ундасынову

Являясь участником, руководителем и наблюдателем более ста боев, я пережил горечи неудач и радости побед, радости боевого подвига своих лично и солдат наших.

Еще в феврале 1942 года я попытался обобщить результаты личных переживаний, наблюдений за действиями отдельного солдата и боевого коллектива в целом по родам оружия, но видам боев и другим психологическим особенностям в общую тему «Мысли о воспитании боевых качеств»; мне тогда удалось изложить свои соображения на бумаге, но за неимением времени до сих пор не представляется возможным закончить начатое, и эти мысли неотступно преследуют меня, как только освобожусь на несколько минут от непосредственной работы.

Я убедился на своем опыте, что в воспитании боевых качеств бойца имеет колоссальное значение военное прошлое народа и национальные традиции.

Одну из ненаписанных глав своей рукописи (в плане) я назвал «Благородные традиции казахского народа, воспитывающие боевые качества в джигите». В этом личном письме к Вам как со старшим братом хочу поделиться с Вами набросками этой главы.

1) Әдет пен әдеп

«Ұяда нені көрсе, ұшканда соны алады».

«Ұлың өссе ұлы жақсымен, қызың өссе қызы жақсымен ауылдас болғын».

«Тексізден тезек артық».

«Арсыздан айуан артық».

«Жаным — арымнан садаға».

«Өлімнен ұят күшті».

«Қоянды қамыс, ерді намыс өлтіреді».

Хочу изложить корень и значение этих поговорок. В выводах сказать, что воспитанность (әдеп) должна быть внедрена в сознание и привита в привычку (әдет) вместе с молоком матери. Когда уважение к старшим, сознание долга и чести, безукоризненное соблюдение общественного порядка, безмолвная покорность законам, человек ставит превыше всего, они воспитывают положительные качества, которые носят название как благородство, любовь к родине, народу, семье, человеку, жизни. Человек, получивший благородное воспитание, владеет основой боевых качеств — преданностью, честностью, дисциплинированностью.

2) Игра в альчики (асық), чилики {кости}, жасырынбақ (прятки), жарыс (бег) воспитывает в юноше сноровку, ловкость, увертливость, меткость, упорство и прочие военные (боевые) качества, необходимые солдату в бою, как воздух.

Опыт убедил меня, что әдіссіздік — әлсіздік, ептілікте — ерлік.

3) «Сөз тапқанға қолқа жоқ». Бәдік айтыс — есть состязание быстрого мышления и остроумия. Нигде как в айтысах не застают человека врасплох многогранные неожиданности. Бәдік айтыс вырабатывал у юношей и девушек импровизаторские способности, любовь к устной литературе и музыке, расширял их кругозор: они приобретали остроумие и смекалку.

Бой полон неожиданностей. Смекалка и сообразительность — постоянный спутник солдата — обеспечивают победу в условиях, кажущихся иногда безнадежными, в безвыходных ситуациях.

4) Көкпар, байға, аударыспақ, сайыс — традиционные национальные спортивные игры, вырабатывающие смелость, ловкость, физическую закалку, азарт, способность к риску с расчетом, даже способность к самопожертвованию ради чести и славы своей. В благородстве этих игр не может быть никаких сомнений. Эти игры воспитывают благороднейшие, рыцарские качества в джигите, столь необходимые для солдата Красной Армии.

Вот краткий перечень этой не написанной еще главы.

Нашими «шокынганами» (буквально — крещенные; иносказательно — предавшие веру, народ и свою историю) пренебрегались эти благородные традиции воспитания боевых качеств нашего народа, как «отжившие», даже преследовались до сих пор людьми негосударственного ума, сидящими за председательскими столами: здесь будет кстати старая казахская поговорка «Шала молда дін бұзар» (невежественный проповедник портит веру).

Вследствие такой оплошности в воспитании некоторая часть молодежи растет неузнаваемо развязной, легкомысленной, хилой, мешковатой, попадают даже трусишки, малодушные, шкурники. Некоторые не умеют ездить верхом, боятся лошади — просто стыдно называть таких казахами, лепечут какую-то ерунду по-казахски, что похоже на неотработанный язык какого-то иностранца.

Я только перечисляю кажущиеся мне недостатки в воспитании молодежи, убежденно преклоняясь до сырой земли перед положительной стороной воспитательной работы

благородных качеств джигита, системой воспитания нашего времени. Все хорошее в прошлом казахского народа должно восторжествовать в настоящее время, и золотая казна народной мудрости должна стать нашим достоянием, обогатить знания и опыт и оказать услуги делам нашим.

Подвиги славных казахских джигитов Едиге, Кобланды, Бекета, Исатая, Махамбета, Амангельды, Алпамыса и других должны стать традицией современных джигитов — ах, как жаль, что молодежь их мало знает!

Долг службы и совесть воспитателя джигитов-солдат обязывают меня обратиться к Вам с этим личным письмом, так как, по моему личному мнению, возрождение благородных традиций нашего народа, обогащающих кладом своим систему воспитания молодежи, немислимо без вмешательства таких государственных мужей, как Вы.

Извините, что отнял у Вас столько времени этим письмом.

Гвардии полковник Б. Момыш-улы

20.09.1943 г.

**Глубокоуважаемый
товарищ Момыш-улы!**

Позволю себе обратиться к Вам в связи с трилогией товарища А. Бека «Волоколамское шоссе», которая начала печататься у нас в «Знамени». Хочется выразить Вам глубокую благодарность за ту помощь, которую Вы оказали А. А. Беку и в результате которой важнейшие проблемы войны получили свое отражение в советской литературе. Первая часть трилогии — «Панфиловцы на первом рубеже» — встречена читателем и писательской средой с самым живым интересом и сочувствием. Редакция все время получает читательские отзывы о повести Бека, ставящие ее очень высоко. С некоторыми из этих писем Вас, очевидно, ознакомит А. А. Бек.

Несколько слов о II части трилогии: она очень интересна по тем возможностям, которые заключены в ее жизненном материале, временами неплохо написана, но, конечно, для печати еще не готова. Она не собрана, рыхловата, зачастую повторяет первую повесть. Главное, в ней не найден еще внутренний стержень, и потому в ней нет остроты, присущей первой повести. Полагаю, что таким стержнем должна стать проблема командирского решения, разума и воли командира, проявляющихся в ведении боя. Если же формулировать более широко, то это — искусство войны. Бледно показан во II повести и генерал Панфилов. Очень надеюсь, что Вы поможете товарищу Беку преодолеть недостатки его работы и сделать острую, углубленного значения вещь. Направляем Вам через Александра Альфредовича несколько экземпляров пятого и шестого номеров «Знамени», рассчитываем на отзыв как Ваш, так и Ваших бойцов и командиров, о повести Бека. Хорошо, если бы Вы дали такой отзыв, например, для газеты «Литература и искусство».

Примите горячий привет и пожелания боевых успехов и здоровья от всего нашего редакционного коллектива. Очень были бы рады видеть Вас в Москве и в «Знамени».

Извините за кляксы: виноваты отвратительные чернила.

Е. Михайлова

«Знамя». Литературно-художественный и
общественно-политический журнал
Редакция — Москва, Тверской бульвар, 25.

Тел. 3—57—76

5.04.1944 г.

г. Москва

Уважаемая Екатерина Николаевна!
(Рецензия на рукопись второй повести
Александра Бека «Бой».

Письмо редактору журнала «Знамя»)

Ввиду недоброкачества стенограммы от второго апреля 1944 года, мне приходится письменно изложить свои замечания по второй повести Александра Бека под названием «Бой».

28 марта 1944 года я имел честь доложить Вам, что книга Бека «Волоколамское шоссе» является частью цикла военно-просветительных произведений, которые мы намерены создать на тему войны, боя, воинского воспитания, обобщения опыта боев, благородных традиций, отражения великих чувств братства и содружества советских народов в благородном солдатском ремесле в этой Великой Отечественной войне.

Тема Бека — природа оборонительного боя и его психология. Задача его — изложить мышления в понятиях (которые из частного делают общее), мышления в образах, то есть общее переизложить в частные образы, эпизоды боев, психологические моменты, драматургию войны-боя и т.д. и т.п.

Задача Александра Бека весьма сложная и трудная, так как его произведение предполагает быть документом, прежде всего, политическим, литературным, историческим, военно-биографическим, с живым, мыслящим и пишущим героем на сегодняшний день — это обстоятельство налагает на автора большую ответственность, строго ограничивает его фантазию, стесняет стилистический маневр пера и выражение писателя и тому подобные трудности, которые приходится преодолевать Александру Альфредовичу в специфическом творческом самосознании, характере и самолюбии писателя.

Также характерны для данной книги затруднения, связанные с требованием времени, осознанные автором, что в бою находить правду нелегко, а обобщать ее еще труднее, и что проблема воинского воспитания от пеленки до штыковой атаки, разделяя доармейское воспитание на родительское, общественное, школьное, комсомольско-партийное, и

армейский период — на воспитание, обучение и проявление их результатов (конечно, не без теневых сторон) в бою, где испытывается и проверяется все.

Вы знаете, что я взял на себя роль поставщика материала в письменном и устном изложении с благим намерением совместно с Александром Беком осмыслить пережитое и помочь ему создать осмысленно серьезное произведение для будущих поколений о делах сотен тысяч верных своему долгу солдат и море пролитой крови, тем самым продолжить выполнять свой долг перед погибшими и пострадавшими честными солдатами моими, не считаясь с тем, что, по мнению некоторых моих начальников, «это непосредственно не относится к моему ремеслу на данном этапе и в обязанности не вменяется».

Как Вам известно, темой всей книги является: бой и его психология, человек в бою, разум, логика, совесть, честь. Командир — организатор боя, творец победы. Воюя — учишься, закаляешься и мужай. И так далее. Следовательно:

Первая повесть — воспитание боевых качеств до боя.

Вторая повесть — советский офицер и солдат в бою (огонь и тактика).

Третья повесть — генерал Иван Васильевич Панфилов (тактика и элементы оперативных вопросов боя).

Четвертая повесть — Москва (переломный, исторический момент хода войны — элементы стратегических вопросов).

Отдавая должное стараниям Александра Альфредовича по освоению материалов, в интересах дела ниже позволю обратить Ваше внимание на мои замечания по конкретной повести, заранее имея робость повиниться перед Вами за вольность изложения и за время, которое отнимаю у Вас этим письмом.

О достоинствах повести писать не стану.

1: К сожалению, не могу не отметить, что несмотря на четвертую переделку Александр Бек допустил ряд отступлений от наложенной мною программы предполагаемой книги в письме к редактору журнала «Знамя» от 27 сентября 1942 года и стенограммы моей речи в клубе московских писателей от 8 декабря 1943 года по ряду принципиальных вопросов и, самое главное, политические ошибки, что не только снижает достоинство, целостность и ценность книги, а является пагубным симптомом для начатого с такими благими намерениями дела.

Александр Бек — человек со слабым, беспринципным характером (возможно, что он достаточно просвещен в вопросах войны и ее психологии и на «хорошо» знает своих героев, не зная самого себя) непосредственно перестал доискиваться истины в этих вопросах и попал под влияние верхоглядов-советчиков из среды своих коллег, неосознанно уклоняясь от азимута взятого маршрута первой повести и программы трех будущих повестей, шатаясь на ветру мелкого, неблагородного самолюбия и обывательского эгоизма, якобы задетого сплетней в кругу некоторых журналистов, ставящих под сомнение его авторство, болезненно переживая отсутствие своего «я». Этот человек, потерявший творческую гордость истинного писателя, в некоторых вопросах докатился до низости неосознанного внутреннего шовинизма. Это выразилось в неправильной трактовке политических и военных вопросов, не говоря о литературно-художественном и лаконичном стиле изложения, осмысленном, продуманном, целеустремленном построении образов, расстановке акцентов с возрастающей ритмичностью; неправильной трактовке кульминационно-переломных моментов войны, образа мышления людей. А обошелся без драматургии войны-боя и психологических

моментов, ограничился эпизодично описательными изложениями, местами дубовым и казенным языком, со множеством фантазий, недостаточно целомудренно растянув лишними абзацами, частыми повторениями известных положений первой повести, что является безусловной недобросовестностью автора при освоении предоставленных ему материалов, и основой всех его погрешностей и низкого качества второй повести относительно первой, которая имела частный успех.

2. В отдельных местах образ советского офицера не только не удался, а вследствие неглубоко осмысленной продуманности и нарочитого, неестественного отступления автора от действительности, от конкретно взятого им образа и невежественной экзотикомании по всей повести нашел свое кривое отражение, в чем и заключается корень зла политических ошибок автора:

а) «Я не понимал внутреннее крепление нашего строя».

Я удивлен: ни у одного добропорядочного советского писателя не повернется язык так выразиться устами советского офицера, и это адресовано (как ни странно) человеку, которому было семь-восемь лет от роду в дни революции, который учился в советской школе, служил в советских учреждениях и восемь лет в Красной Армии, последовательно проходя службу от рядового до старшего офицера, и который за 26 лет существования Советской власти якобы не понял сущности советского строя, что не делает чести советскому гражданину.

б) Человек, который живет в Советском Союзе,— герой повести — только через 25 лет узнает и с удивлением приходит к заключению, что коммунисты — хорошие воины. Это не делает чести советскому офицеру, советскому воспитанию.

в) «Я стряпал тогда политработу»,— пишет Бек, якобы повторяя слова героя повести: на самом деле ему было дословно сказано и написано следующее:

«Сущность политической работы — это проникновение в душу человека, возбуждение благородных порывов. Поэтому на вооружении командира должно состоять боевое слово, задевающее за живое солдат своей правдивостью, задушевной простотой, без лирики сладкой мечты и хруста заплесневевшего сухаря... Я считаю существенно вредным недостатком, мешающим достижению цели, дающим обратный эффект, невежественную болтовню без толку, чиновничество, бюрократический формализм и прочие атрибуты, которые, к сожалению, проводятся некоторыми под видом политической работы...» Будьте сами праведным судьей: чего я отрицал, а что я утверждал.

По Беку получается прямое противоречие убеждений советского офицера основным государственным установкам о политической работе в армии, что не делает чести советскому писателю.

г) «Я черный казах, которого раньше называли грязным... Эх, что и говорить, Вы сами не понимаете»,— так пишет Бек. Какая невежественная внутренняя бестактность автора, которая не делает ему чести. И за него стыдно перед читателями.

д) В отдельных местах советский офицер у Бека получился не столько волевым, сколько упрямым. Видимо, у автора, несмотря на неоднократное толкование и пояснение, до сих пор остается не в порядке понятие, что такое воля и упрямство (первое, как я понимаю, — осмысленно целеустремленная гибкая твердость, убежденность в своей правоте).

е) На всей повести, как бельмо на разуме автора, лежит и давит национальная принадлежность офицера; он на каждом шагу напоминает читателю, прося «снисхождения», «учитывая», что он национал, тогда как на самом деле суровый и

справедливый закон войны-боя не знает никакой пощады, снисхождения и скидок ни солдату, ни офицеру, к какой бы нации тот не принадлежал. Бой знает и признает мужество и способность, и только способность выдвигает и возвышает солдата и офицера. Война не знает выдвиганий без деловых качеств.

ж) Из сказанного явствует, что Бек показывает советского офицера национально ограниченнее, глупее, невежественнее, безнравственнее, неблагороднее, нетактичнее, аполитичнее, чем есть на самом деле.

Что было бы, если в действительности под перо Бека попал бы человек офицерского звания как он сам?

Не следует забывать, что за спиной положительного образа советского офицера — его подразделение, его народ, родина и Красная Армия, офицером которой он является. Поэтому автор должен стократ прочувствовать ответственность, прежде чем представить его миру.

Не следует увлекаться экзотичностью фигур, акцентировать все внимание на цвет кожи и другие неевропейские особенности.

Образ советского офицера не может привязать писателя к его национальной принадлежности — офицер должен быть советским вне зависимости от национальности, он должен быть обезличенно отклоненным образом в этом смысле.

Советский офицер должен быть показан только волевым, глубоко проникающим в смысл войны, ход событий на уровне своего положения и звания, учащимся, осмысливающим, разрывающимся в ходе боевой жизни и борьбы.

Я" командовал многонациональной частью. Я обезличивал себя из-за желания быть одинаково равным для всех моих солдат; мой гнев и мое сердце для всех были одинаковыми, иначе все солдаты разных национальностей не смотрели бы на меня как на своего командира, и украинский солдат не называл бы меня «батько», как и казахи «аксакал» (надеюсь, что эту сущую правду не примете за нескромное хвастовство, так как правда вообще не хвастовство). В этом сущность политического лица советского офицера, и в этом особенность содружества и братства Красной Армии. В этом политическая погрешность Бека, продиктованная его внутренним шовинизмом. Поэтому иной раз вспыхивает раздражение автором, и создается впечатление, будто бы он постоянно заывает: «Смотрите на этого азиата в офицерском звании, он 26 лет не понимал советский строй, не понимал, что коммунисты — хорошие воины, отрицал политработу, упрям, как бык, узок, невежествен, аполитичен, но смелый воин».

3. Дивизия показана только лишь растянутой, а не сражающейся, поэтому образ Панфилова получился пассивным и скучным. Краткое описание боев в районе совхоза Булычево, Осташево, Спас-Рюховского считаю как обязательный минимум для того, чтобы дивизию показывать сражающейся.

4. Диалог Панфилов — Ползунов хуже и не лаконичнее, чем в его заготовке - в моих рукописях.

5. Атака описана формальной отпиской и очень неудачно.

Не удалось передать:

Природу атаки.

Что такое атака?

Страх и психология атаки.

Портрет атакующих.

Роль командира.

Подготовка атаки огнем.

Атака — не митинг.

6. Портрет Исламкулова бледноват — читатель его не запомнит: он будет в третьей и четвертой повестях как один из основных героев.

7. Женщина в Новлянском, за несколько часов успевшая сожительствовать с немцем,— неуместная выдумка.

Образ Валентины Владимировой не соответствует действительности, которая гораздо красочнее вымысла автора. Отношение к ней в действительности было гораздо человечнее, тактичнее и нравственнее, чем описание Бека: без всякого выражения чувств самца. Эту внутреннюю порнографию нужно вычеркнуть.

8. Батальон капитана Шилова был батальоном сражающимся...

Капитан Шилов был благородно страдающим офицером — так и нужно было описать.

9. Неудачно описан Волоколамск накануне оккупации: нет драматических и психологических моментов в городе, над которым нависла грозная туча опасности.

10. Не сделан вывод. Надо сделать его устами Панфилова:

а) Бой под Москвой — бой за время.

б) Бой под Москвой — бой за дороги (отказ от линейной тактики, спираль Панфилова, узлы сопротивления, опорные пункты).

в) Отступление — не бегство, а тактика.

г) Значение боев дивизии от р. Рузы до Волоколамска — статистика потерь противника.

11. Нет возрождающего ритма — кривая от первой повести незаконно пошла вниз: текст страдает отсутствием ясной, лаконичной, отшлифованной формулировки.

12. Многие мои замечания по частным вопросам мною написаны на полях рукописи и подробно доложены Беку лично и частично второго апреля 1944 года, в присутствии представителя журнала «Знамя».

Мои замечания не относятся целиком и полностью ко всей повести, которая, в основном, удалась, а к конкретным ее недостаткам, которые при желании автор в недалеком будущем исправит, тем самым придаст желаемую целостность и качество. Но все же при наличии указанных выше недостатков считаю вторую повесть не готовой к печати и требующей коренной переделки по отдельным принципиальным вопросам.

С текстом этого письма Бек знаком и выразил свое согласие.

Гвардии полковник Бауыржан Момыш-улы

07.03.1944 ж.

Қаныш аға!

Қазақ халқында соғыс майданы туралы көз ашып, танытарлық көркем әдебиет жоқ.

Ондай көркем әдебиет біздің халыққа осы кезде өте керек-ті екендігі айдан айқын, имея в виду, что проблема воинского воспитания — есть проблема воспитания от пеленки до штыковой атаки.

Отан соғысынан алған тәжірибеміз, ата-бабамыздан қалған халқымыздың дәстүр-мұралары, ондай әдебиетті жазуға ауқымды, көлемді, сіңімді қорек бола алады. Бірақ та ол зерттеп, қыр соңына түсіп, кебегінен дәнін елгезермен елеп алатын нысаналы ұғымды, әсіресе, соғыс армиясы, әскери дәстүр-мұралары мен психология жағынан толық, зеректілік ғылыми тәжірибесі барлықты керек ететінінде екені даусыз.

«Талабы таудай болса да», жүз мың қырлы соғыс темасын жалғыз жазушы үлгеруі мүмкін емес болғандықтан, құлашы жетпесе, құшағын жаю болып шығатындығын еске ала отырып, әр жазушымыз сол үлкен әдебиет минаретіне «... Сен де бір кірпіш дүниеге, тетігін тап та, бар, қалан» деп Абай айтпақшы, қолдарынан келгенінше, шеберліктері жеткенінше, кірпіш болып қалануы көбіне — сүндет, азына ғана — парыз, міндетті борыш болып отыр.

Менің ойымша, сондай өте керекті соғыс-майдан жөнінен халық ағартарлық көркем әдебиет (Военно-просветительная литература) қазірінше, төменгі салалармен жиналған материалдарға сүйене отырып жазылуы керек деген ұсыныс қатарында мына жоспарды қалдырып отырмын:

1. Стихия молодости	1. Жастықтың салдарынан
2. Стихия тайги	2. Түлейдің салдарынан
3. Стихия преступности	3. Қылмыстың салдары
4. Стихия нравов	4. Салт-сана, мінез-мерзім
5. Стихия Альпийская	5. Асқар таудың шың-құзында
6. Перед бурей у нас тихо	6. Ысырап алдындағы бейғамдық

Бұлар біздің жігіттердің, халықтың Отан соғысына дейінгі келбетін, мінез-құлқын, тәрбие-өнерін көрсетеді.

7. Личность воина	7. Жауынгердің тұлғасы
8. Боевая артель	8. Жауынгерлік тобында
9. Стихия разума и войны:	9. Соғыс опатының толғағында:

а) Страх (Бек)	а) Қорқыныш
б) Соғыс	б) Бой (Бек)
в) 2-й тур (Бек)	в) 2-екпін
г) Поворотный пункт (Бек)	г) Беті қайтты
е) Пика и наконечник	е) Жау додасын бұзғанда
д) Кобляки	д) Тартпа-шалшық
ж) Нудная тоска	ж) Мұңды күндер
з) На Псков	з) Псков беталысында

10. Мы потомки меча и стрелы   10. Біз батырлар ұрпағынанбыз

Барлық аты аталған кітаптарда Пушкиннің «Гордиться славой своих предков не только можно но и должно. Неуважать — постыдное малодушие» дегені ерекше еске алына отырып, қазақ жігіттерінің батырлығы — ел қасиеті, қазақтың қазақтығында екені айқындала, «менен бұрын жақсы қазақ тумапты» дейтіндердің аузына күм құйыла дәлелдене жазылса».

Айтылған темалардың дәнектері — нұсқасын, мен өзімше менің қазақ тіліндегі қолжазбаларымда қалдырдым.

Мәліктің және басқа ойлап, жазып жүрген қазақ жігіттерінің жазбаларында да көбі табылады.

Біздің жазбаларымыз көбінесе, «Мышления в понятиях», сондықтан оларды «Мышления в образе» етіп елге жеткізіп, көптің ортасына салу — жазушылардың міндеті.

Бауыржан

Председателю Президиума Казахского

филиала Академии наук СССР

товарищу Сатпаеву

1. Для создания осмысленного, фундаментального труда на тему «Казахстан в Великой Отечественной войне» считал бы необходимым сосредоточить в Казахском филиале Академии наук материалы — первоисточники, состоящие из следующих отделов:

- а) рукописи мыслящих офицеров и солдат — обобщение опыта войны-боя, лично ими пережитого, виденного;
- б) карты и схемы мыслящих солдат и офицеров;
- в) стенограммы бесед, лекций, докладов на тему Отечественной войны;
- г) художественные произведения мыслящих писателей, журналистов;
- д) статьи, заметки в текущей печати о подвигах подразделений, частей, соединений, отдельных солдат и офицеров в Отечественной войне;

е) фото - и кинодокументы;

ж) письма фронтовиков;

з) сбор фронтового народного творчества — песни, рассказы, музыка, сочиняемые солдатами и офицерами — участниками Отечественной войны.

Оставляемые мною материалы не могут служить единственным источником для создания произведения не только на тему Отечественной войны, но и даже на тему «История X-й гвардейской дивизии»; этим вызывается необходимость сбора и изучения вышеперечисленных мною материалов.

В интересах дела и с целью обеспечения сохранности всех первоисточников необходимо изъять из личного пользования и личных архивов отдельных лиц, невзирая на их чин, звание и общественное положение, и сосредоточить их в Казахском филиале Академии наук СССР как научном, культурном центре нашей республики.

2. Рукописи, стенограммы бесед, карты боевых действий, согласно прилагаемой описи, оставляю в распоряжении Председателя Президиума Казахского филиала Академии наук СССР Каныша Сатпаева. Оставляемые материалы являются достоянием только Казахского филиала Академии наук.

3. Оставляемые материалы должны храниться в Казахском филиале Академии наук СССР на правах отдельных заметок и набросков, требующих впоследствии многих поправок и исправлений самим автором (если судьбе будет угодно сделать возможным его возвращение в Казахстан после войны), так как они написаны в виде жорға жоқтан — жорғалық, молда жоқтан — молдалық. Но с ведома и разрешения Председателя Президиума Казахского филиала Академии наук ими могут пользоваться интересующиеся лица, т.е. исследователи, писатели, деятели искусства и представители науки, присутствовавшие на беседах-лекциях с 19 по 26 января 1944 года, после представления ими тематического плана работы, над чем намереваются работать.

4. Категорически запрещается снимать копии с оставляемых материалов без разрешения на то автора.

5. При освоении оставляемых мною материалов не крохоборничать, не составлять винегретов, осваивать последовательно, осмысленно изучая по периодам и по другим источникам, так как цель всякого произведения — это просвещать. Автор должен быть сам просвещенным человеком по данной теме, если он желает оставить серьезно-осмысленное произведение для поколения о делах сотен тысяч верных своему долгу солдат и море пролитой крови. Военная тема — тема войны, тема боя, воинского воспитания нации, военной культуры нации, обобщение военного прошлого и опыта войн, благородных традиций народов, воспитывающих лучшие боевые качества в джигите, с учетом национальных и этнографических особенностей и национального момента в военной психологии, отражение великого чувства братства и содружества народов и благородного солдатского ремесла. Следовательно, оставляемые материалы могут быть использованы только как один из строительных материалов для создания произведения военно-просветительного характера, (понимать в широком смысле этого слова, а не в смысле наставлений для солдат в серой шинели с винтовкой в руках), где красной нитью должны быть подчеркнуты национальный военный характер со всеми благородными деталями и особенностями прошлого, настоящего и предвидения будущего, строго разграничивая и различая понятия национальный дух (как благородного качества личности в нации) и национализм (как пороке личности), «воспринимать и воспроизводить»: тогда веками накопленные все лучшие и благородные качества,

традиции, мудрость нашего народа станут достоянием не только нашего народа, но и всего человечества.

6. Права ведущих соавторов весьма желательно оставлять за авторами-казахами, не из-за желания дележа портфеля, а для пользы и высокого качества произведения, так как автор-неказах при всей своей добросовестности и богатырском таланте не может знать все детали и тонкости национального характера, быта, нрава, гордости, совести, чести, психологии и других особенностей наших. Екі жарты — бір бүтін, то есть из двух половинок состоит одно целое — цельное и ценное в творческом содружестве двух авторов.

Т. Ввиду недоброкачества стенограммы и за неимением времени на исправление ее — пропуски исторических моментов и тактического анализа боев — стенограмму запрещается читать лицам, не присутствовавшим на беседе-лекции.

Лицам, пользующимся стенограммой, рекомендуется, прежде всего, прочесть рукописи, оставляемые мною на русском и казахском языках, иначе к пользованию стенограммой не допускать.

8. Оставляемые — неосвоенные рукописи и блокноты — черновики являются достоянием узкого круга лиц: Каныша Сатпаева, Мұхтара Ауэзова, Габита Мусрепова, разумеется, с ведома и разрешения первого.

9. Для полноты стенограммы, так как стенографистки из-за своей неопытности в стенографировании речей на военные темы допустили грубейшие искажения и множество пропусков (они составляют 30—40%) и не следили за мыслью, весьма желательно и необходимо отпечатать записи присутствующих в их первоначальном варианте, которые являются ценными материалами не только с точки зрения корректуры стенограммы, но и как основные материалы оформления мысли и содержания лекции-беседы по существу, так как присутствующие внимательнее следили за мыслью и записывали их, чем стенографистки — как неисправный телефонный аппарат, который делает множество пропусков во время передачи.

10. Рекомендую иметь связь и пользоваться материалами:

- а) четыре повести Бека под общим названием «Волоколамское шоссе»;
- б) рукописи и стихотворения Дмитрия Снегина (Поцелуева);
- в) рукописи и письма Малика Габдуллина;
- г) рукописи и письма Курманбека Сагындыкова.

Гвардии полковник Бауыржан Момыш-улы

6.12.1955 ж

Қадірлі Қаныш аға!

Ең әуелі Таисия Алексеевнаға және балаларыңызға зор сәлем! Сізбен бұдан бес жыл бұрын соңғы кездескен жолы жылы жүзді әңгімелескеніміз бар еді. Одан бергі жерде жолығыса алмай кеттік.

Сізге өз өмірімдегі кейбір жаңалықтарды мәлімдегім келеді. Олар мыналар:

Соңғы 5—6 жылда менің денсаулық жайым үдей нашарлаңқырап жүр, тек биылғы жылдың өзінде төрт айға жуық госпитальда өткіздім. Осыған байланысты мен жуырда Орталық Әскери дәрігерлік комиссияда тексеруден өттім, ол мені сырқат деп тауып, «денсаулық жайына сәйкес бейбіт уақытта әскери қызметке жарамсыз, соғыс уақытында II дәрежеде ішінара жарамды» дейтін ұйғарым шығарды. Бүгін мен Қорғаныс министрінің атына мені Совет Армиясы қатарынан босату жөнінде рапорт тапсырдым. Сіз менің ішкі жай-күйімді терең түсінер деп сенемін (сондықтан да Сізге жазып отырмын), Сізге ешбір жалған қымсынбай, шынымды айтсам, патриот әрі маман ретінде маған бүкіл жастығымды және денсаулығымды сарп еткен армия қатарынан кету — өте-мөте жайсыз. Сондағы менің көңіліме медеу болар жалғыз ғана нәрсе — мен халқымның игілігі үшін адал еңбек ету, майдандасу мүмкіндігінен өзге ештеңе де іздеп көрген пенде емеспін. Уақытша запасқа шығып бара жатқанымда да, мен өз өмірімнің осы принципіне адал болып қалғым келеді.

Жаңа жылға дейін әскер қатарынан оралармын деп ойлаймын. Алдағы жоспарым қандай? Кейінге ысырып жатпай, бірден-ақ Подольск қаласына аттанып кетпекпін, 2—3 ай Орталық Әскери архивте жұмыс істесем, яғни біздің адамдарымыздың соғыс жылдарындағы жауынгерлік жолы жайында қажетті нақты материалдарды қарап шықсам деймін; содан соң 3—4 ай өз денсаулық жайыммен айналысып көрмекпін; оның ар жағында тұрақты мекен-жай іздеу керек болады. Орнығып алғаннан кейін барып, жиған-терген материалдарды екшеп толғау, жинақтаумен шұғылданармын, яғни жазамын. Менің жоспарым осындай, менің ой-ниетім осындай. Ал әлдеқалай қайтадан оң бұрқай қалса — онда өз Отаныма, өз халқыма жауынгер ретінде қайтадан қызмет етуге әзірмін.

Өзіңізге тағы да құрметпен сәлем жолдаймын. Сізге творчестволық және басқа табыстар тілеймін.

Бауыржан

12.06.1951 ж.

Қадірлі жолдас Жұмабай Шаяхметов!

I

Сізді мен сабырлы, салалы қайраткеріміздің бірі деп санаймын, «Сабырлыға сыр айтсаң, сыр түбіне жете тыңдайды» деген сөз есімде.

Мен сыртта жүрген адаммын. Елдің сырының түбіне жетіп, анық біліп жатқан мен жоқ. Оның себебі саяқ жүргеннің салдары болу керек. Бірақ та сырттан келген адамның көзіне ауыл арасындағылардың көзі үйреніп, бойларына сіңіп кеткен, күнделікті ошақ басындағыдай дағдыланған нәрселердің тезден көзге түсіп, кейбірі жуырда байқалмайтындарының орасандығы сезіле қояды екен.

Мен Алматыда бес-алты күн болып, қайтадан жол жүргелі отырмын. Жүрердің алдында мен Сізге осы хатты жазып отырмын. 1944 жылдан бері Сіздің есігіңіз менің алдымда берік жабық (әйтеуір алдыңыздағылар мені сізге жолатпайды).

Сізге ешқандай өкпем жоқ. Алдыңыздағылар Сізді қызметтен бөліп, уақытыңызды ыдыратпау ниетімен мені жолатпаған шығар деп түсіндім де қойдым.

Әрине, кездесіп отырып, ауызба-ауыз айтатынды қағаз бен қалам қайдан жеткізсін, сөйтсе де, қалам, қағаздың жәрдемімен пайдаланғым келіп отыр. Сталин жолдас, Маленков жолдас жазған хаттарға жауап қайтарады, жауап беруді адамдық, коммунистік парыздары көреді екен. Сіз, Оңдасынов жолдас, Әбдіхалықов жолдас (тағында отырған кезінде), Омаров жолдастар хатқа жауап жазуға уақыттары болмағанға менің көзім бірнеше рет жеткен. Менің мына хатым көп жауапсыз жатқан хаттардың біреуі болатынын біле тұрсам да, коммунистік сезімім түртіп, жаздырып отыр.

II

Қысқа болу үшін мен әңгімені ұзартпай, өзімше қорытынды пікірлерімді ғана Сізге айтайын. Олар төмендегілер:

1. Кенесары мәселесіндегі біздің қатеміз ірі қате екені рас, ол даусыз, сары жамбас болып келген 30 жылдық өмірі бар қате. Ол қате, меніңше, жалпы қателіктердің бірі. Одан саумын деген қазақ интеллигенттеріне мен сенбеймін. Тек «өтірікшілер мен қорқақтар» ғана сау болуы мүмкін.

2. Осы қате, шынында, большевикше ашық айтқанда, біздің Қазақстан Қазақстан болғалы бері, алдымен Қазақстан партия ұйымының қатесі және ескі, сұр болып, ұсталынған қатеміздің бірі. Одан бас тартып, мойынға алмау қайсымызға болса да ерлікке жатпас деймін. Ендеше сол қатенің маңдай алды айыпкері — біздің Қазақстан партия ұйымының басшы орындары, сонда әр уақытта қызмет істеген басшы азаматтар. Неге десеңіз — олардың рұхсатынсыз бір де жиналыс өткен жоқ, олардың рұхсатынсыз бір кітап шыққан жоқ, олардың рұхсатынсыз бір тарихи-ғылыми мәселелер жарыққа шыққан жоқ. Солай болса, жалпы жұрттың қаталасуына себепкер болған солар деген ой дәлелді көрінеді.

3. Сіз, жолдас Оңдасынов басшы қызметке кеше келген жоқсыздар. Жолдас Скворцов, жолдас Круглов, тағы басқалары да Қазақстанда «шаруашылық» қызметіндегі коммунистер емес еді (олардың мына қатеден сыртта қалар моральдық праволары жоқ). Бұдан 5-10-15-20 жыл бұрын көрер қатені бүгін көріп, еш нәрсе білмегендей болып, басқаларға айбындану да батырлыққа жатпайды.

Қорытып айтқанда, қате — жалпы, ескі қате, одан сау азаматтар аз (жоқ). Қателесуге жәрдемдескен барлық басшы азаматтардың мойындарындағы айып. Ендігі мақсат — сол қатені дұрыс талқыға салып, түсініп, сезініп, ынтымақпен жұмыла тездеп түзетуге кірісу. Қатені түзетуге партия ұйымы, басшы қызметтегі азаматтар белсене кірісіп, елдің алдында, авангардтық ролде болу — зор міндет.

2. Біздің кейбір жолдастар кейбір қателерді пайдаланып, айтыс, сын мәселесін қабырғасы қайысып, шын дұрыс жолға қоюдың орнына — басқа тақырыпта пайдаланып «шабармандық» істеп жүр екен. Олардың мақсаты — қатені қолжаулық етіп, жек көрген адамын табалап, содан осы жағдайда өшін алып қалу ниетімен, кектене, қызына қимылдайтын көрінеді. Сондай өзімшіл, кекшіл, ұсақ мінездерге жол берілгені бүгінгі күнгі ірі қатенің бірі ғой деймін. Оның арты жақсылыққа соқпауы күмәнсіз. Сондай кісілер қате туралы айтысты жамылып, «ағайын арасындағы көже өкпені» көкке көтеріп, «ойран төбелеске» ерік беріпті.

Ондай төбелестің кесірі көпке тиіп, қызмет істеуден қалған азаматтарымыз да аз көрінбейді. Әйтеуір, менің көргенім айтыс пен тартыстың «өзіндік дұшпанның» қыр соңында өзін әурелеп, басқаларды да әурелеп жүрген «шабармандар». Айтыстан кейін мұндай бағыт, меніңше, дұрыс бағыт емес. Біреуде өшің болса, кегінді жеке төбелеспен алғын. Ал марксизмнің ережелерімен өткен қатені «ту» етіп әуреленбе, әсіресе, біріншісін қор етпегін деген пікірімді бір «шабарманға» айтпақпын.

Қорытып айтқанда, ірі мәселені өзіншілдік, өшіккеннен кек алу сияқты ұсақ бағытқа айналдырып жіберу тағы бір ірі қатеге апарып соғады. Сол себепті есерсоқ «шабармандарға» тезден тыйым салынбаса, олардың кесірі азға тимейтін жағдайы барға ұқсайды.

Кенесары туралы қатемізді айтыс кезінде бірнеше дұрыс пікірлер айтылған екен. Дұрыс қорытындыларға да келген екенбіз. Бірақ аяғында сол айтыстың бағыты дұрыс бағыт алудың орнына Кенесарының нәмін «ту» етіп көтеріп, айқай жаңғырыққа айналдырылыпты. Кенесарыны соншама көтермелеп, барлық елдің аузына салудың не қажеті бар?

Зачем и к чему популизировать Кенесары? Зачем и к чему создавать вокруг его имени столько шуму, деген сауалдарды қою орынды шығар.

Жолдас Сталин бір еңбегінде: ...Репрессия — неизбежный спутник наступления, но не главное... (мазмұнын ғана айтып отырмын, қолымда Сталин жолдастың еңбегі жоқ, неге цитат етпеді деп айып етпеңіз).

Мұны айтып отырғаным — қудалау, қыр соңына түсіп қудалау айтыстан кейін ірі әдіске айналып кетіпті. «Жығылған үстіне — жұдырық» біздің партияның жолы емес қой. Қателескендерді сынау керек, мінеу керек, жазалау керек. Бірақ оның барлығы соған жәрдемдесіп, істеген қатесін түзеп, тез теріс жолдан бас тартысып, қатесін түсініп, айығып кетуіне жәрдемдесу үшін істелмей ме? Құрту оңай, ол әркімнің қолынан келуі мүмкін. Жәрдемдесіп түзеу, тәрбиелеу қиын. Қателескендердің көбі бізге жау адамдар емес қой. Сондықтан біздің басшы азаматтар «ауырдың үстімен, жеңілдің астымен»-ге неге жол береді? Жоғарыдағы айтқаным — «сын түзелмей, мін түзелмейді» дегендейін, бізде сынның жоғары дәрежеде болмағандығынан туып отырған мәселелер болғандықтан шығар деген оймен жоғарыда айтылған пікірлерімді әлім келгенше қысқарта сізге жазып отырмын.

III

4. «Бүйректен сирақ шығарады» дегендей, не болса соны жікшілдікке айналдырып жіберу — біз — қазақ азаматтарына ежелден ата-бабамыздан қалған «мұра» сияқты «дәулет» көрінеді. Әрине, бұған ұялмасақ, мақтанарлық ешқандай правомыз жоқ. Неге десеніз — біздің жігіттердегі сол мінез ескіліктен қалған біздің бойымыздағы бір қара таңба деп ойлаймын. Бірақ та ол эмоционалдық тамырсыз емеске ұқсайды. Соның тамырын осы уақытқа дейін тауып, кезінде, орынды жерінде қырқа алмай келе жатқанымыз барлығымыздың мойнымыздағы жалпы айыптың бірі ғой деп түсінемін.

5. Қай еңбегінде екені есімде жоқ, Сталин бір жерінде сондай мінезді «...Наследие феодализма... Феодальная группировщина... «Наши киргизские» товарищи страдают группировщиной...» деген пікірді бұрыннан айтса да, біздің кейбір жігіттер содан осы уақытқа дейін арылмағанына қызара ұялуға тура келеді.

Сондай мінезге жол беруді мақтаншылық ете ала алмайтындығымыз айқын ғой. Соған қашан тыйым салынар екен деген сұрақ менің ойыма келеді де тұрады. Ондай сары аурудан арылатын уақыт жетті ғой деймін.

6. Тағы бір айтайын дегенім — Кенесарыдан кейінгі кейбір азаматтардың нысана ұстап, садақ тартамыз деген бір «мишені» жолдас М.Әуезовтің «Ақын аға» деп аталатын, бітпеген еңбегіне ұқсайды. Жалпы айтқанда, ендігі айтыстың тақырыбы Абаяведение деген мәселе болуы керек. Соған бірнеше жолдастарымыздың тісін қайрап, «алғырт» ойдың соңында жүргенін сездім.

Мен Мұхтардың «Ақын ағасын» оқығаным жоқ (елден сырт жүргендіктен болу керек). Сондықтан жолдас Әуезовтің жаңа еңбегінде қателердің бар-жоғын мен білмеймін. Бірақ та, менің ойымша, егерде Абайдың төңірегі, оның шәкірттері ылғи мінсіз, жақсы болып жазылса, онда Мұхтарды қатесіз деп айтуға болмайды. Егерде Абайдың төңірегі, оның шәкірттерінің барлығының тек жамандықтарын көрсетіп жазса, жолдас Әуезов ірі қатеден бос емес деп болжау да дұрыс болар деймін.

Егерде жақсылық-жамандықты әділеттік таразыға салып отырып, дәуіріне жарасарлық өмір қырларына дұрыс, тарихи анализ беріп жазған болса, онда жолдас Әуезовтің бет алысы дұрыс. Оған Әуезовтің күші жетпей жатса, оған жәрдемдесу біздің барлық, жалпы әлеуметтік міндетіміз.

«Ақын аға», Мұхтардың «Ақын ағасы» осы күнгі атағы шыққан біздің елдің мәдениет, тарихи мақтанышы болып отырған «Абайдан» артық шықпаса, кем шықпауына тілектес болу — әрқайсымыздың мойнымыздағы парызымыз.

Қысқарта айтқанда, жолдас Әуезовтің бітпеген еңбегі «Ақын ағаны» тезден талқылап, сынға қоюдың керектігі дәл бүгінгі таңда бар ма, жоқ па?

Бар болса, сол нені бүлдіріп бара жатыр, жоқ болса, асығудың қажеті не? Абаяведение туралы болашақ айтысқа Мұхтар да, Сәбит те және басқалары да дайындалып жатқанға ұқсайды. Мен ешқайсысымен сырласқаным жоқ. Бірақ та сол мәселе әлі пісіп жетпеген, бүгінгі күні керектігі шамалы, асығыстықты керек етпейтін мәселе шығар деген ой, қауіп менің ойымда.

Сондықтан соны жұрт алдына салудан бұрын, алдымен, Орталық Комитетте Әуезов, Мұқанов, тағы басқа баяндамашы жолдастардың пікірін алдымен өз алдыңызға талқылап, Орталық Комитеттің атынан әділ билік айтылып, дұрыс нұсқау беріліп, одан кейін ғана асықтастан көп алдына шығаратын мәселе ғой деп ойлаймын.

Бұлай жазып отырған себебім — айтыс жиналысын осы айдың 13—14-не белгілеп қойыпты деген хабар бар. Уақыт жағынан асығыстық, шикілік болып кетпес пе екен деген ой жазғызып отыр маған осы жолдарды.

Айыпқа бұйырмаңыз, коммунистік Сәлеммен, Бауыржан Момышұлы.

Омаров жолдасқа жолықтым, хатымда жетпей жатқан жерін сол кісі айтар деп сенемін. Омаров жолдастың мені қабылдап, тындағанына алғыс айтып, аттанып барам.

08.05.1955 г.

г. Калинин

Областная коммунальная поликлиника
военной академии,
полковнику медицинской службы Сычикову

Требуется медицинская характеристика с указанием длительности амбулаторного и стационарного лечения, выводами лечащего врача на основании длительного наблюдения о течении, развитии болезни, диагнозе и примерном прогнозе заболевания. Официальный запрос послан почтой. Б. Момыш-улы

Москва, Е — 229, главный военный
госпиталь 19-е отд. 7-я палата

*****

Начальник отделения полковник медицинской службы

Волчков Борис Петрович

Ординатор-терапевт Брагин Георгий Васильевич

Невропатолог полковник Уткин

Психиатр полковник Власов

*****

Вывод — все это признак крайнего нервного истощения; из функционального расстройства начинает переходить в органическое расстройство.

Причины — заболевание, в основном, связано с ситуационными факторами, которые в течение многих лет являлись и являются постоянно травмирующими факторами:

- неудовлетворенность своим служебным положением; болезненное переживание несправедливого отношения;
- бытовое неустройство и одиночество;
- неблагоприятные климатические условия и внешняя среда;
- неразрешенные конфликты.

**ЦК КПК (Центральный Комитет
Компартии Казахстана) товарищу Кабдолову З.
Главлито товарищу Шалабаеву А.
Казгослитиздат товарищу Каратаеву М.
Копия: Союз писателей товарищу Мусрепову Г.**

Не все можно написать, что приходит в голову, не все можно напечатать из того, что написано. Первое — право авторского контроля, а второе — право целых цепей институтов: редакторов, рецензентов, цензуры.

Мой сборник «За нами Москва» главлитом временно задержан к распространению по той причине, что на его 363 странице, в конце второго абзаца, напечатано: «наша «маневренная оборона» и немецкая «эластичная оборона» — высший класс военного вранья...». Как мне стало известно, цензуру смущают последние три слова.

Можно было бы эти слова не писать, но они оказались написанными по моему недосмотру, и они оказались напечатанными по недосмотру редактора и цензора.

Признаться, я не нахожу в этих словах ничего предосудительного, но согласен с товарищами, которые меня упрекают в резкости и в несвоевременности этих выражений. Конечно, лучше было бы обойтись без них. Коль главлито настаивает на изъятии этих выражений, ниже предлагаю вашему вниманию новую редакцию этого абзаца в целом.

Вариант первый

Как говорят, «язык без костей»,
и он может выражать любую
формулировку в оправдание
себя, особенно в военное время,
не называя вещи своими именами
Информационные бюро воюющих
сторон не всегда опубликовывали
правду о своих неудачах,
а собственные успехи иногда
возводили почти в квадрат.
Прав тот, кто сказал: «На войне врут
больше, чем на охоте».
«Я не сдавал, у меня отобрали!» —

это правда. «Я оставил», «Я эвакуировал» — завуалированное «меня выгнали». Никто никогда добровольно не оставляет, не сдает и не эвакуирует. Наша «маневренная оборона» и немецкая «эластичная оборона» в свое время были действиями крайне вынужденными...

Вариант второй

Как говорят, «язык без костей», и он может выражать любую формулировку в оправдание себя, особенно в военное время, не называя вещи своими именами.

В суматохе боев весьма трудно обсудить и объективно оценить действия сторон. По военным соображениям не всегда возможно «играть в открытую».

Прав тот, кто сказал: «На войне врут больше, чем на охоте».

«Я не сдавал, у меня отобрали!» — это правда. «Я оставил», «Я эвакуировал» — это завуалированное «меня выгнали». Никто никогда добровольно не оставляет, не сдает и не эвакуирует. Всякая оборона, тем более всякое отступление, есть, как правило,

действие вынужденное...

Разумеется, главное в сборнике не этот абзац, вокруг последних полутора строк которого разгорелись споры; я не возражаю даже выбросить весь этот абзац, от этого сборник ничего не потеряет. Выше предлагаю варианты редакции этого абзаца, исходя лишь из технических соображений осуществления «вырезки» и «вклейки».

Автор полковник Б. Момыш-улы

20.10.1948

г. Москва

Ж.Успанову

Памятная записка

1

Великая Отечественная война явилась огромным испытанием моральных сил всех народов Советского Союза, в том числе и казахского народа.

Она явилась переломным и поворотным пунктом и в истории казахского народа, оставив неизгладимый след в сердцах миллионов наших соотечественников.

Она оказала и будет еще долго оказывать свое влияние на культурное развитие не только наших современников, но и последующих поколений, то есть на весь народ в целом.

В этой исторической битве за будущее человечества казахи как воины и как народ впервые в своей истории принимали участие в войне, которая потрясла мир своим размахом, и цели которой вышли далеко за любые национальные рамки.

Война была великой школой интернационализма, братства наших народов в борьбе за судьбу страны, за жизнь народов Советского Союза.

На полях Отечественной войны, в рядах регулярной армии, в народной войне — в рядах советских партизан и в тылу — в труде и на фронте казахи, сражаясь, учились и мужали.

Как нигде раньше, яркое проявление в Отечественной войне нашли все положительные качества и благородные традиции нашего народа, его народность, его патриотический дух, его искренняя преданность советской отчизне.

Казахский народ в годы войны выдержал суровый экзамен и показал выросшее за четверть века творческого советского периода и своего свободного существования лицо Советского Казахстана.

Подвиги казахстанских воинов на фронте и тружеников в годы войны в тылу получили достойное и высокое признание всех братских народов Советского Союза и неоднократно отмечались партией и правительством.

Казахский воин стал популярным как сын отважного народа, народа большого боевого, трудового и духовного подъема.

Советский Казахстан наравне с другими братскими народами с честью пришел к финишу войны через тернистые пути, скользкие дороги, теснины и ухабы военных лет и гордо поднял Знамя Победы.

Слово «казах» стало заслуженно популярным не только среди дружественных, братских народов Советского Союза, но и за его пределами.

Война не только окончательно оформила то, что мы имели как народ, но и прибавила мысли мыслям, думы — думам нашим, язык — языку нашему. Нас она обогатила. Мы и наш народ творчески и идейно выросли.

2

«Казахстан в Великой Отечественной войне» — тема остается благородной и волнующей не только в наше время, но и для будущего.

Эту тему никто и никакие обстоятельства или обстановка с повестки дня истории, с повестки дня будущего снять не смогут, ибо она глубоко и кровно народная тема.

Постановка и разработка этой темы в науке, литературе и искусстве являются неотложной задачей и священным долгом нашим перед совестью, историей и будущими поколениями.

Но и по сей день эта тема только затронута, но не решена.

Ссылка якобы на отсутствие материалов никогда не сможет служить основанием для оправдания, так как, по существу, не соответствует действительности и беспочвенна.

Неумение собирать материалы, обобщать их и реализовать в виде научных трудов и литературных произведений — то, чем мы страдаем до сих пор — является свидетельством лишь нашей неорганизованности, творческого бессилия и беспомощности.

Но кто же может решить эту задачу кроме нас самих, современников этих великих событий?

3

Несмотря на то, что со дня начала Великой Отечественной войны прошло уже семь лет, а со дня победы — три года, до сих пор в Казахстане не создан организующий и обобщающий центр богатейших материалов о Казахстане в Великой Отечественной войне. Мы и поныне находимся во власти самотека и случайностей.

На сегодняшний день в Казахстане материалы о Великой Отечественной войне не только не обобщены, но и не собраны.

Фактически имеющиеся материалы из-за нашей неорганизованности, безразличия и высокогладства, в одних случаях, калечатся и общипываются неудачными обработками, в других случаях, тают и испаряются в геометрической прогрессии из памяти участников, в-третьих, находятся под замком пренебрежения.

К стыду нашему, и по сей день подвиги сотен тысяч верных своему долгу сынов нашего народа, совершенные ценою жизни и крови, не нашли должного освещения, изучения и обобщения.

Мы стоим перед фактом, что на тему «Казахстан в Великой Отечественной войне» не появилось ни одного солидного труда ни в науке, ни в литературе, ни в искусстве, за

исключением отдельных попыток, недостаточно весомых, большей частью узкого и частного характера, а некоторые не лишены даже элементов халтуры.

Мы не можем похвастаться также какой-либо порядочной научной статьей на эту тему, большей частью они отличаются общими, ни к чему не обязывающими и безответственными фразами или дифирамбами, переходящими всякие пределы наива и приличия.

4

В чем же причина всех этих бед и неполадок?

Одной из главных и объективных причин отсутствия у нас ценнейших материалов явилась особенность нашего положения при участии в этой войне:

1. Воины-казахстанцы были разбросаны мелкими группами по всему фронту, от Белого до Черного моря, от Тихого океана до Эльбы.
2. На фронтах Отечественной войны организованных войсковых частей и соединений из казахстанцев не было, за исключением 8-й гвардейской дивизии, совершившей свой боевой путь от начала до конца войны.
3. Собственных корреспондентов на фронтах казахстанские газеты не имели.
4. Число записывающих воинов и офицеров (имея в виду военнограмотных и мыслящих) было незначительно.
5. Отсутствовал деловой контакт фронта с научной и литературной общественностью Казахстана.
6. Собирающего и обобщающего центра в Казахстане не было.
7. В архивах штабов частей и соединений действующих армий почти отсутствует, хотя бы скудный, материал о боевых делах казахстанцев, за исключением единичных реляций, донесений и газетных статей о подвигах отдельных бойцов и командиров-казахстанцев, что далеко недостаточно.

5

Таким образом, почти единственным и реальным источником — материалом для составления какого-либо весомого труда или произведения на тему «Казахстан в Великой Отечественной войне» — является память участников, живых современников этих великих исторических событий.

Но одни из этих свидетелей умирают, другие уезжают за пределы Казахстана, третьи постепенно начинают забывать.

Я считаю, что перед нами возникает угроза, реальная опасность через 10 лет очутиться перед фактом полного исчезновения или отсутствия материалов по истории Казахстана в Великой Отечественной войне, за исключением, быть может, материалов тыла.

Положение весьма серьезное и больше медлить нельзя. Необходимо принять срочные меры.

Неотложной задачей ближайших лет является: немедленная организация ответственного научного центра в Казахстане, способного собирать факты и материалы на тему

«Казахстан в Великой Отечественной войне», изучать их, обобщать и реализовать их в научных трудах, литературно-художественных произведениях и искусстве.

Необходимо создать собственные архивные базы. Ценность собранного материала никогда не будет снижаться, наоборот, чем дольше будет сохраняться материал, тем значение его будет возрастать.

Превалирование материалов мемуарного характера нас не должно смущать, ибо показания живых свидетелей — ценнейший фактический документ. (Разумеется, сбор материалов не должен быть «поголовным» — от всех участников войны. Прежде всего, должны быть тщательно отобраны способные и мыслящие участники, имеющие данные к объективному и здравому анализу и обобщению пережитого, свободные от всяких элементов узости, склонности к преувеличениям и выпячиванию себя на первый план).

Сборщик не должен быть формалистом — он должен обладать истинным чутьем на материал, быть человеком подлинного желания и внутреннего огня, «Затаевичем» своей темы.

Безусловно, сбор материалов — дело не одного года и не двух лет, а может быть, и не трех. Требуется кропотливая, терпеливая и систематическая работа на многие годы, потому что помимо записей и воспоминаний должны быть собраны всевозможные фотоматериалы, периодические издания, материалы военных архивов, все киноматериалы, появившиеся на экранах, и те, которые имеются в архивах студий хроники (летопись войны), должны быть установлены и взяты на учет могилы погибших воинов-казахов как на территории Союза, так и за пределами нашей страны (Будапешт, Прага, Берлин). Надо также иметь в виду, что много других задач возникнут в процессе работы.

Конкретно работа над темой «Казахстан в Великой Отечественной войне» должна идти по следующим трем разделам:

1. Казахстанцы в народной освободительной войне (сбор воспоминаний воинов-партизан, здравствующих ныне).
2. Казахстанцы на полях Великой Отечественной войны в регулярной армии (военные записи и воспоминания участников, а также материалы архивов штабов частей и соединений, выписки из обобщенных трудов исторических отделов и военно-исторических кафедр).
3. Тыл Казахстана в годы Великой Отечественной войны:

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО

Правда, для научных работников-историков при освоении материалов придется в последующем сочетать их и обосновывать по имеющимся архивным материалам генерального штаба, изучая которые, они должны будут выяснить:

- а) общую обстановку в стране и на фронте;
- б) частную обстановку на участке;
- в) положение сторон;

- г) соотношение сил сторон;
- д) замысел решения сторон;
- е) ход боевых действий;
- ж) результаты боевых действий;
- з) выводы...

Без глубокого анализа и понимания событий со всех этих точек зрения вряд ли какой-либо труд будет представлять научно-историческую ценность.

Обобщение собранных материалов и тем более их реализация в научно-литературной форме также потребуют предварительного ответа на следующие вопросы:

— Тіліміз бар ма? — Имеет ли казахский народ в своей лексике военную терминологию, то есть свой военный язык?

— Ой-пікіріміз бар ма? — Имеет ли казахский народ свою военную мысль и думы?

— Соғыс не тудырды, не берді? — Что нового породила война в языке и мышлении казахского народа?

Ответы на эти вопросы должны быть решены и даны параллельно со сбором материалов.

Лишь имея в своем распоряжении солидный материал, можно будет составить реальный тематический план, а до этого все планы, как бы они ни были хороши, останутся лишь благими намерениями, в лучшем случае, перспективными планами, не имеющими под собой базы.

7

Не следует более обманывать себя и гоняться за вечным «завтра все сделается». Время не имеет объема, мечты — предела, а обещания — срока.

Мы должны приступить к работе немедленно и взять на себя обязательство закончить ее к определенному сроку. Таковым является на первом рубеже предстоящее десятилетие начала Великой Отечественной войны (1951 год), на втором — десятилетие Дня Победы (1955 год).

К 1951 году должна быть закончена, если не вся, то большая половина работ по сбору материалов и создана база — собственный архив «Казахстан в дни Великой Отечественной войны». Должны быть подготовлены и частично изданы: Казахский военный толковый словарь, сборник военных поговорок, пословиц, афоризмов и народных песен и т.д., отдельные труды и произведения, которые к этому времени будут готовы.

Период от 1951 года по 1955 год должен быть нами использован на завершение сбора материалов, на их изучение, обобщение и реализацию в виде научных трудов и произведений литературы и искусства.

Вот те сроки, которые могут стать реальными, если мы в эти годы будем работать добросовестно и систематически.

Если эта Памятная записка найдет принципиальный отклик с Вашей стороны, я не поленюсь доработать и представить на Ваше рассмотрение свои соображения уже в деталях этих вопросов.

Бауыржан Момыш-улы

г. Алма-Ата.

Канышу Сатпаеву и Ильясу Омарову послана через Бутина — 21.10.1948 года.

20.11.1948 года имел личную беседу с президентом Канышем Сатпаевым.

26.11.1948 года имел личную беседу с Ильясом Омаровым.

Они оба одобрительно отнеслись к содержанию записки, задали мне несколько вопросов и сообщили, что они подготовили и на днях будут проводить совещание по этому вопросу.

Как Каныш, так и Ильяс сказали, что было бы желательным, по возможности, мое личное участие в осуществлении замысла записки.

Б. Момыш-улы

04.04.1957 г.

Алма-Ата

В ДОПОЛНЕНИЕ К ПАМЯТНОЙ ЗАПИСКЕ

ОТ 20 ОКТЯБРЯ 1948 г

Считаю необходимым добавить следующее:

1. Надо создать при республиканском комитете ДОСААФ (Добровольное общество содействия армии, авиации, флоту) отдел ветеранов войны, который занимался бы вопросами, предусмотренными уставом организации советских ветеранов войны.

Ветераны войны могли бы принимать активное участие в работе ДОСААФ как люди, имеющие большой опыт в оборонной работе, одновременно выполняя поставленные Советским комитетом ветеранов войны задачи.

2. При Союзе советских писателей Казахстана нужно создать военную комиссию, которая объединила бы и руководила писателями, журналистами, пишущими на военную тематику, путем организации квалифицированных консультаций, семинаров, обсуждений произведений, проведения читательских конференций. Актив из членов ССП и журналистов — ветеранов войны, пишущих на военную тематику, способствовал бы сбору, систематизации и публикации имеющихся материалов и сведений из архивов, записей и воспоминаний участников войны о борьбе народа в годы гражданской войны, в годы Великой Отечественной войны против врагов нашей родины, о военных и трудовых подвигах советских людей.

3. При Институте истории АН (академия наук) следует организовать военный отдел, который занимался бы сбором, систематизацией, обобщением и публикацией исторических документов на тему «Гражданская война в Казахстане» и «Казахстан в Великой Отечественной войне».
4. При министерстве культуры, Союзе композиторов и художников необходимо создать секции, которые занимались бы сбором, систематизацией и публикацией материалов о жизни и творчестве работников искусства — ветеранов гражданской войны и Великой Отечественной войны.
5. В газетах, журналах, на радио необходимо подготовить лучшие произведения писателей, композиторов и журналистов на военную тематику, воспоминания фронтовиков (из рядов регулярной армии и партизан) и тружеников тыла о подвигах советских людей в годы войны, что будет иметь большое значение в воспитании патриотизма у наших граждан, в особенности молодежи.
6. При Доме офицеров Алма-Атинского гарнизона или в центральном клубе ДОСААФ, при областных музеях необходимо организовать комнаты со стендами, фотовитринами и другими экспонатами, отражающими подвиги советских людей в гражданскую и Великую Отечественную войны как на фронтах, так и в тылу.
7. Необходимо упорядочить переводческое дело военной и военно-художественной литературы. Для чего следует обязать издательства не поручать переводы этой литературы случайным людям и выпускать переводную литературу при обязательном спецредактировании квалифицированными людьми.
8. Обязать Институт языка и литературы при АН выпустить в свет толковый русско-казахский военный терминологический словарь.
9. Необходимо практиковать через общество по распространению научных и политических знаний подготовку квалифицированных докладов и выступления (вечера встреч, вечера вопросов и ответов) ветеранов войны — гражданской и Отечественной.
10. К декаде казахского искусства и литературы в Москве выпустить сборник избранных произведений казахских писателей, поэтов и композиторов, написанных в годы гражданской и Великой Отечественной войн. Сборник должен быть не жанровым и изданным на казахском и русском языках.
11. Общее руководство взаимодействием и взаимосвязью вышеуказанных отделов и секций должно быть возложено на один из отделов ЦК КПК.
12. По всем затронутым выше вопросам необходимо просить ЦК КПК принять развернутое решение. Бауыржан Момыш-улы

Экз. №1 — в личный архив.

Экз. №2 — члену СКВВ товарищу Абылгожину.

**Экз. №3 — заместителю заведующего отделом
пропаганды и агитации ЦК КПК товарищу Жандосову.**

Уважаемый товарищ Петишев А. А.

В Союзе писателей Казахстана мне вчера вручили ваше письмо от 13 марта сего года. Отвечаю на ваши вопросы:

1. А. Бек — человек невоенный. Он — талантливый писатель-стенограф. Его доменчики — это стенограмма рассказов Курако, его записки металлурга — стенограмма академика Павлова, его жизнь Бережкова — стенограмма академика Никулина, его Тимофей, открытое сердце,— стенограмма инженера. Его «Волоколамское шоссе» (первые две части) написано по моим материалам и при моем непосредственном участии. По этому вопросу между нами имеется официальный договор...

2. А. Бек, удачно закончив первые две повести (1942— 1943 г.г.), «вышел в люди» и решил самостоятельно продолжать, но... из этого у него ничего не вышло в течение 17 лет.

3. Выйдя в отставку, я в 1956 году опубликовал первую часть «За нами Москва», затем вторую и третью части на русском и на казахском языках. Играя на провинциальности Казахстана и на огромной тиражной дистанции, А. Бек бесцеремонно за три месяца переписал «За нами Москва» под названием «Несколько дней» и «Резерв Панфилова», при покровительстве московских дельцов опубликовал их в центральных журналах и организовал целую травлю на страницах центральной печати по адресу «За нами Москва» (читайте статьи И. Козлова, А. Кривицкого и ряд анонимных откликов на них).

4. Переписывая «За нами Москва», А. Бек перешел всякие границы чувства меры — отошел от достоверной документальности повествования, начал менять фамилии действующих лиц, искажил достоверные факты — из своего арсенала вывел всяких Звягинцевых, Заевых...

5. «За нами Москва» является тематическим продолжением «Волоколамского шоссе» в документальном плане. Там нет вымышленных героев и вымышленных событий...

6. Моя задача — рассказать правду подрастающему поколению о ратных делах их отцов и матерей. Других целей я не имею.

7. А. Бек не оказался человеком чести, и я ему «отрубил руки», опубликовав «За нами Москва», «Облик воина»,

«Наша семья», «История одной ночи», «Генерал Панфилов», «Жауынгердің тұлғасы» и другие произведения.

Есть архив!

8. Если вас интересует их множество, разыщите и пользуйтесь ими.

9. Я очень сожалею, что А. Бек, по вашему письму,— «умственно» больной человек. Я этому не верю. Он просто симулирует как калека совести.

В случае необходимости все пункты данного письма могут быть подтверждены документами.

С уважением Б. Момыш-улы

Уважаемый Момыш-улы!

Редакция литературы по истории советского общества издает серию брошюр «Герои и подвиги». В план изданий на 1963 год мы включили биографический очерк о герое Отечественной войны И. В. Панфилове. Нам известно, что Вы хорошо знали Ивана Васильевича. Не согласитесь ли Вы написать этот очерк? По жанру своему это должен быть именно очерк — живой, яркий, впечатлительный. При этом факты биографии должны присутствовать.

Объем рукописи — четыре авторских листа, желательный срок представления — август-сентябрь 1962 года.

Если Вы согласны, пришлите нам, пожалуйста, небольшой (на 2—3 стр.) проспект брошюры и заполненную авторскую карточку.

Заведующий редакцией литературы по истории советского общества А. Котеленец

15.05.1962г.

**Заведующему редакцией литературы по истории
советского общества госполитиздата товарищу**

А.Котеленцу

Благодарю Вас за письмо, помеченное Вами 28 апреля 1962 года, за № 14.

Отвечаю на Ваши вопросы: Ивану Васильевичу Панфилову первого января 1963 года исполняется семьдесят лет.

Я являюсь одним из учеников И.В.Панфилова, а не его соратником. Все мои военные произведения по существу посвящаются И. В. Панфилову и панфиловцам...

Я действительно изучаю биографию И.В.Панфилова. Всегда старался и стараюсь писать так, чтобы, выражаясь Вашими словами, «по жанру своему это должен быть именно очерк: живой, яркий, впечатлительный. При этом факты биографии должны, разумеется, строго соответствовать действительности». Я с Вами согласен. Впрочем, мы — панфиловцы — всегда избегали вымысла по отношению к И. В. Панфилову.

На основе архивных документов и личных впечатлений я решил написать документальную биографию И. В. Панфилова без претензии на исчерпывающие обобщения (повторяю, я — не соратник, а лишь один из его учеников). Насколько мне это удалось, не мне судить.

Коль скоро Вас интересует «проспект», докладываю Вам план этой работы:

Глава первая — Детство и юношество.

Глава вторая — И. В. Панфилов в годы Первой мировой войны.

Глава третья — И. В. Панфилов в годы гражданской войны.

Глава четвертая — И. В. Панфилов в годы мирного строительства.

Глава пятая — Формирование 316-й стрелковой дивизии.

Глава шестая — Отправка на фронт.

Глава седьмая — На Северо-Западном фронте.

(Все эти главы написаны вчерне).

Глава восьмая — На Волоколамском направлении.

Глава девятая — 8-я гвардейская стрелковая дивизия.

Глава десятая — Истринско-Крюковская операция.

Глава одиннадцатая — Боевые традиции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (выводы)

Должен признаться, что при написании биографического очерка я испытываю затруднения по ряду причин. Нуждаюсь в консультации, в редактировании. Выполнить Ваше задание могу обещать твердо лишь тогда, когда работа будет завершена, а она пока не завершена. Вашему вниманию могу пока предложить лишь рабочий материал.

В начале июня намерен быть в Москве — зайду к Вам, поговорим.

С приветом Бауыржан Момыш-улы

Алма-Ата, Дзержинского, 76, кв. 5 Тел: 9-98-59

Анатолий Иванович Котеленец

Михаил Давидович Гильумин

Д. 6—64—84—служ. И—3—75—72—дом.

Директору киностудии «Казахфильм»

товарищу Смаилову К.

Копия: секретарю ЦК КПК товарищу Имашеву С.

Главное политическое управление

Советской Армии и Военно Морского Флота

генералу товарищу Востокову Е.И.

Писателю А.Беку

9.09.1966 г.

г. Алма-Ата

I

Я никакого отношения к кинематографии не имею, я только лишь зритель.

II

По просьбе некоторых глубокоуважаемых мною знакомых я прочел два варианта сценария будущего фильма под названием «Волоколамское шоссе».

III

Когда мне предлагали читать и предлагали быть главным консультантом этого фильма, при предварительном предложении я категорически отказался читать и быть в какой-то степени консультантом этого фильма, исходя из тех соображений, что:

- а) я являюсь фактически соавтором (на что у меня есть официальные документы);
- б) я являюсь, по замыслу режиссера-постановщика, прототипом одного главного действующего лица в этом фильме.

Мне как гражданину и воину чувство самокритичности и скромности тогда подсказывали: «Ты, Бауыржан, на это не имеешь никакого морального права!»

Об этом в свое время мною лично было доложено как знакомым посредникам, так и режиссеру-постановщику Мажиту Бегалину.

IV

15 ноября 1965 года я тяжело заболел и попал в больницу Совета Министров Казахстана. Несмотря на мое тяжелое состояние, М. Бегалин через своих знакомых врачей все-таки подsunул мне сценарий в 200 машинописных страниц. Я вынужден был читать этот анонимный сценарий (отсутствовали первые три страницы, где обычно указываются название фильма, материалы, фамилии авторов сценария и постановщика фильма — вот почему я называю представленный мне экземпляр сценария анонимным).

Об этом я заявил при встрече самому М. Бегалину.

V

18 ноября 1965 года М. Бегалин самым бестактным образом через своих знакомых врачей ворвался ко мне в палату... Я ему сделал следующие замечания:

1. Для создания большого полотна, художественного фильма «Волоколамское шоссе» книга А. Бека не может служить основанием, как и для серьезных исследовательских работ вообще.

А. Бек как автор страдает отсутствием глубины, у него превалирует военно-увлеченческая сторона, и то с точки зрения гражданского человека.

Кроме книги А. Бека на эту тему в Советском Союзе существует ряд других серьезных работ...

Разрабатывая эту серьезную тему, не считаться с ними нельзя. Не считаться с другими трудами на эту тему — это значит безответственно избегать изучения их и обобщения этой серьезной темы.

2. Говоря конкретно о данном сценарии, я лично считаю: в нем отсутствуют самые главные следующие вопросы:

- а) тема «За нами Москва»;
- б) воплощение дружбы народов;

- в) стойкость, мужество, выдержка, искренние патриотические чувства советских людей;
- г) массовый героизм советских воинов в самые критические моменты в сражениях под столицей нашей великой родины — Москвы;
- д) раскрытие внутреннего мира советского человека, прежде всего, как интеллектуального образа;
- ж) не раскрыт истинно советский характер нового гражданина СССР.

— Как вы могли, не читая, не изучая материалы, взяться за такую большую историческую тему? — спросил я у Бегалина.

М. Бегалин сдержанно возмутился моим этим замечанием и деланно-уверенно ответил мне обратное. Тогда я ему сказал: «Если так, то я в вас не нахожу ни честности, ни таланта».

М. Бегалин, покраснев, признался, что не читал, не изучал материалы, поручил каким-то двум сценаристам, и они его подвели.

— Не они вас подвели, вы сами себя подвели! — кричал я на М. Бегалина.

Он смущенно согласился со мною. Успокоившись, он просил сделать частные замечания. Я сделал ему некоторые частные замечания:

1) Ваш старший лейтенант, все время скачущий на коне с постоянной угрозой расстрелять, разрубить всех; унижающий любого оскорбительными окриками, репликами; управляющий боем только по телефону,— не может быть обобщающим образом советского офицера. Такой старший лейтенант в бою погиб бы не от пули врагов, а от пули своих же товарищей. К вашему сожалению, этот старший лейтенант до сих пор жив. Его теперь именуют бывшим комдивом, бывшим старшим преподавателем военной академии по оперативному искусству, одним из современных военных писателей — полковником Бауыржаном Момыш-улы.

2) Стрелковый батальон не может обобщить действия всех родов войск в общевойсковом бою, а у вас получается: если не было бы этого батальона, мы не одержали бы победу в сражениях под Москвою. Это невероятная нелепость. Это невероятная клевета на другие подразделения, части, соединения, объединения нашей армии, которые сражались не менее отважно, чем Панфиловская дивизия...

3) Генерал Панфилов у вас получился инертным и глупым, он получился, с вашего творческого размышления, носовым платком какого-то выдуманного А. Беком генерала Звягина. Вашу такую трактовку генерала Панфилова я лично считаю самым невероятным кощунством над памятью легендарного Ивана Васильевича Панфилова.

4) Советские солдаты, по-вашему,— забитая, безмолвная толпа. Я это категорически отрицаю и протестую...

Враги на наших солдат смотрели с более глубоким уважением, чем вы. Если будет необходимость, я могу сослаться на Черчилля, на Геринга, на Рузвельта, на Маршалла и на других государственных, политических и военных деятелей, которые отдавали должное советскому воинству. На каком основании вы клевете на советских солдат? Ведь именно советский солдат на полях сражений вооруженной борьбы творил победу рабочему, по-черновому. На каком основании вы оглушаете простых, честных и отважных солдат? Я как гражданин, как воин протестую против вашей такой трактовки.

Так состоялась моя первая беседа с М. Бегалиным.

Я с женой в феврале поехал в Москву с намерением поработать в Доме творчества Союза писателей СССР им. Серафимовича над темой «Последний день войны. Последний день солдата». До нашего отъезда в Малеевку М. Бегалин был у нас несколько раз в гостинице, и мы были у них.

За дружеским столом я и моя жена искренне консультировали его в конкретной работе, дали справки о некоторых людях и о некоторых материалах, которые могли бы быть полезными в его работе, не претендуя ни на какие материальные вознаграждения.

К сожалению, моя супруга тяжело заболела, и я вынужден был отказаться от путевок и бросить работу.

Надо признать, при нашем несчастье Бегалин и его супруга к нам были очень внимательны.

Моя супруга пролежала в больнице 96 дней, я пролежал 56 дней, потом с разрешения жены я снова поехал на два срока в Малеевку продолжать начатую работу.

VI

После завершения первого срока моей путевки я заболел азиатским гриппом. Лежал я в своей комнате.

Первого июля сего года, во время вечерней прогулки, А. Бек доложил мне следующее:

— Бауыржан, вы знаете, у меня 29 июня были М. Бегалин и какой-то заместитель директора «Казахфильма» (его фамилию я не запомнил).

— По какому поводу? — спросил я.

— Они специально приехали, чтобы получить мое разрешение на экранизацию «Волоколамского шоссе», — ответил мне Бек.

— Что такое экранизация?

— Это очень просто: от автора требуется право на разрешение экранизировать его произведение.

— И вы разрешили?

— Как же, они обратились ко мне от имени ЦК Компартии Казахстана. Я же не мог отказать ЦК.

— Сколько вам заплатили?

— Две тысячи пятьсот рублей.

— Вы получили эту сумму?

— Ну, как же, раз мне дали, я получил.

— Вы читали сценарий?

— Я не читал.

— Вы подлец после этого. Как можно порядочному человеку, не читая сценария, продать свое авторское право за какие-то две тысячи пятьсот рублей?

— Не понимаю, разъясните?

— Вы подлец, ведь по «Волоколамскому шоссе» делается художественный фильм. Как же вы могли согласиться, не читая сценария, не разобравшись, как трактуется «Волоколамское шоссе» этими людьми?

— Ведь тема «Волоколамского шоссе» — тема от имени ЦК КПК.

— ЦК КП Казахстана не до того глуп, чтобы уполномочить этих двух идиотов преклоняться перед беспартийным Александром Беком.

— Но они мне так говорили.

— И вы поверили им?

— Да, я поверил.

— После этого вы круглый дурак. Я ведь здесь. Могли же посоветоваться со мной. Вы мните себя великим писателем — в этом ваша главная ошибка. Я вас создал как писателя. Простите, пожалуйста, что у вас было до «Волоколамского шоссе»? Что у вас было после «Волоколамского шоссе»?

— У меня кое-что было до «Волоколамского шоссе» и кое-что после.

— То, что «кое-что» было, я не отрицаю, но задаю еще один вопрос: чем вы популярны из всех ваших произведений?

— Ну, пожалуй, «Волоколамским шоссе».

— Спасибо за признание. Вот почему я вас называю дураком и подлецом.

— Бауыржан, я могу вернуть деньги «Казахфильму».

— Не возвращайте! «Казахфильм» — дойная корова для таких подлецов, как вы. Дальнейшие диалоги с Беком разрешите не докладывать.

VII

Я честно, со стенографической точностью, доложил вам все без редактирования.

VIII

Исходя из вышеизложенного, у меня есть к вам следующие предложения:

1. Прошу в присутствии Бегалина прочесть нашему художественному совету мою настоящую записку
2. Высказать объективное мнение худсовета о том, кто из нас прав, кто из нас неправ.
3. Прошу доложить худсовету о том, что я не нуждаюсь в экранизации «Волоколамского шоссе», но если худсовет найдет возможным утвердить мною не прочитанный третий

вариант сценария и пустить в производство данный фильм, я не имею морального права возражать. В последнем случае худсовет берет на себя моральную и художественную ответственность, а «Казахфильм», как дойная корова, материальную ответственность.

Если вопрос будет решен в последнем варианте, я рекомендую главным консультантом этого фильма панфиловца- гвардейца, бывшего командира артиллерийского полка, ученого-агронома, писателя Дмитрия Федоровича Снегина.

Если будет какое-нибудь затруднение в рабочем процессе, я готов неофициально помочь главному консультанту в вопросах, в решении которых он будет затрудняться. Я на это иду, исходя из чисто гражданских позиций, руководствуясь правилом «я вам желаю не зла, а добра».

Гвардии полковник,
писатель Бауыржан Момыш-улы

23.02.1967

г. Алма-Ата

Камалу Смаилову

(Для худсовета)

Памятная записка

1. Прежние мои письменные замечания остаются в силе.
2. Я не отрицаю вклад А. Бека как писателя-стенографиста и репортера (он писал, по выражению Субоцкого, «по словам», по выражению И. Козлова — «со слов»).

Документы:

- а) Личные записки, рассказы, дневники, стихи, статьи и другие материалы;
- б) Личная редакция с дополнениями и изменениями;
- в) Личная консультация

3. А. Бека просим также не пренебрегать и вкладами других авторов на эту общенародную тему: А. Кривицкого, А. Суханова, А. Лобачева, Дм. Снегина, М. Габдуллина, Феофанова и произведениями других авторов на эту тему (до 25).

4. На каком основании А. Бек претендует на исключительное, монопольное право разрешать или запрещать экранизацию этой темы?

5. Сценарист и режиссер имеют право изучить все имеющиеся произведения и материалы на эту тему, создать в пределах своих возможностей обобщающее новое произведение — кинофильм, ибо фильм не может в этой большой теме объять необъятное.

6. Право утверждать или отвергать принадлежит исключительно «Казахфильму», ибо «Казахфильм» несет материальную, художественную, юридическую ответственность за фильм.

Беря на себя такую ответственность, «Казахфильм» и его худсовет с уважением будут считаться с замечаниями рецензентов и критиков... Право принимать (учитывать) или не принимать те или другие замечания и пожелания во всех отношениях — это исключительное право «Казахфильма», предоставленное ему государством и партией. «Казахфильм» будет прислушиваться к мнению товарищей, но не позволит никому в частном порядке командовать и распоряжаться им.

7. Принципиальная позиция «Казахфильма» (установка) заключается в следующем:

а). И. В. Панфилов должен быть показан как всеобщий аксакал, то есть представителем 36-ти национальностей в сражениях под Москвою...

б) Бауыржан Момыш-улы должен быть показан (и другие офицеры) как солдатские аға под умелым командованием И. В. Панфилова;

в) В солдатах должны быть выражены, прежде всего, интеллектуальный, внутренний мир, патриотизм советского гражданина-воина.

8. Как финал (насколько это удастся), на первом плане должен быть показан рядовой советский человек как творец всех наших побед как в труде, так и в бою...

9. Все это должно без эстрадного легкомыслия рассчитано на интеллектуальный мир советского зрителя, на его патриотические чувства, на революционно-социалистическую романтику.

10. Главное во всем, по нашему мнению, заключается:

а) Москва — столица нашей родины; «За нами Москва!»;

б) Воплощение дружбы народов;

в) Массовый героизм советских патриотов в сражениях под Москвою, где истинные советские патриоты — представители всех народов СССР — с гражданской готовностью отдавали свою жизнь на алтарь отечества, орошали свою кровью священную землю Подмосковья...

10) Мы понимаем всю глубину исторического значения победы в сражениях под Москвою, положившей победное начало не только в Великой Отечественной войне.

Мы просим Вас помочь нам. Мы нуждаемся в Вашей братской помощи, в Ваших советах...

Б. Момыш-улы

**В ПРЕЗИДИУМ ПРАВЛЕНИЯ
СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ КАЗАХСТАНА
Копия: директору КАЗГОСЛИТИЗДАТА**

товарищу Еркишеву Д.

Секретарю ЦК КП Казахстана

товарищу Джанд и льдину

В настоящее время существует решение, согласно которому все произведения, выпускаемые Казгослитиздатом, должны быть обязательно рекомендованы секциями Союза писателей. Бюро русской секции и комиссия по военной литературе Союза писателей считают, что это решение не способствует повышению качества произведений литературы, а лишь усложняет дело, порождает безответственность и волокиту, тормозит производство и наносит материальный ущерб издательству и типографиям.

Издательство — это самостоятельное государственное учреждение, наделенное определенными правами и полномочиями. У него есть квалифицированный аппарат редакторов, главная редакция, дирекция и художественные советы, способные самостоятельно решать любые творческие вопросы. Опыт показывает, что рекомендации секций Союза писателей часто дезориентируют работников издательства. Вот несколько примеров.

Русская секция настойчиво рекомендовала к изданию повесть А. Ананьева «Танки идут ромбом» и даже направила в издательство решение за подписью секретаря Союза писателей Д. Снегина о том, что повесть следует публиковать. В результате всестороннего обсуждения ее в издательстве, на основании заключений, данных квалифицированными рецензентами и редакторами, повесть была отвергнута.

Без всяких оговорок и указаний на недостатки русская секция рекомендовала к изданию сборник стихов Ф. Моргуна «Вишня в лесу». После ознакомления с этим сборником русская редакция издательства обнаружила в нем серьезные художественные недостатки и вернула рукопись автору на капитальную доработку.

Еще пример. Русская секция единодушно (в кавычках) одобрила сборник повестей И. Абрамова «Пробный стык», составленный из малохудожественного сырого материала. Русская редакция издательства указала И.Абрамову на серьезные недостатки сборника и возвратила на доработку.

В порядке самокритики надо признать, что рекомендации русской секции до сих пор носили формальный, а то и просто безответственный характер. Если они нужны руководству издательства, то лишь для перестраховки, для того, чтобы избежать прямой ответственности за качество выпускаемых книг. Больше того, они являются источником бюрократизма и волокиты. Но, в конечном счете, за идейно-художественные качества книг отвечает издательство. Поэтому мы считаем неуместной и необдуманной мелкую опеку деятельности издательства со стороны Союза писателей, опеку, к которой примешивается беспринципность.

Русская секция — это не конфликтная комиссия, она не обязана разбирать конфликтные дела и дублировать функции профсоюзной и партийной организаций, подменять функции издательских редакторов. Секция — это творческая организация, объединяющая 57 русских членов Союза писателей и литературную молодежь. В ее задачи входят:

1. Творческая консультация.
2. Рекомендация платных квалифицированных рецензентов по просьбе издательства с последующим обсуждением качества рецензии на бюро секции.
3. Разбор (в качестве общественного арбитра) недоразумений или разногласий, возникающих между автором и издательством.

Цель — товарищеская помощь тому и другому. Решение секции не является обязательным ни для автора, ни для издательства.

4. Распределение общественных обязанностей между писателями (выступления, товарищеское рецензирование, консультации молодых авторов, читательские конференции). При этом каждый писатель не должен иметь больше двух-трех общественных нагрузок в год.
5. Помощь начинающим писателям и литобъединениям.
6. Обсуждение творческих планов писателей и ходатайство о предоставлении творческих командировок.
7. Организация учета и отчетности о творчестве писателей.

Руководству русской секции необходимы определенные административные права и полномочия с решающим голосом. Мы считаем (независимо от того, кто сейчас избран руководителем секции), что председатель бюро русской секции должен быть одновременно членом президиума правления, а также секретарем (штатным или нештатным) Союза писателей. Заместителями его должны быть консультант русской секции, главный редактор журнала «Простор» и заведующий русской редакцией издательства. Все они назначаются и освобождаются от работы соответствующими административными органами по рекомендации бюро русской секции.

Существующую систему шестимесячного «дежурства» литературных консультантов, введенную т. Мусреповым, мы считаем порочной, так как она дает возможность протаскивать на работу в Союз писателей людей творчески несостоятельных. Консультант должен назначаться по деловым качествам и быть постоянным, отвечающим за свое дело, работником.

Мы считаем, что эти меры помогут наладить и укрепить работу русской секции, как организации творческой, призванной бороться за высокий идейно-художественный уровень русской литературы Казахстана.

По поручению бюро русской секции и комиссии по военной литературе, председатель секции Б. Момыш-улы.

1.04.1953 г.

**Директору и главному редактору
Калининиздата товарищу Соболеву.
На ваш №183 от 21.3.53г.**

Я получил копию рецензии товарища Х. на рукопись моего очерка-рассказа «История одной ночи».

Вы имеете две рецензии: в одном случае вы писали, что «по мнению Калининиздата, повесть вполне пригодна к изданию», а в другом случае пишете, «Калининиздат полностью согласен с замечаниями рецензента». Из этого я понял, что Калининиздат вообще не имеет своего собственного мнения. Конечно, это очень жаль.

Теперь несколько слов о рецензии товарища Х. Рецензия написана грубо, с пристрастием и утрированием некоторых положений. Поэтому я не могу считать рецензию товарища Х. серьезной и справедливой. Но тем не менее также считаю, что рецензент сделал для меня ряд полезных замечаний, которые мною будут учтены при переработке «Истории одной ночи».

В связи с тем, что я в настоящее время нахожусь на излечении в госпитале, к сожалению, не могу вам сообщить какой-либо срок завершения переработки «Истории одной ночи».

Бауыржан Момыш-улы

13.04.1955 г.

**Главному редактору Калининского
областного издательства товарищу Парфенову А. В.
Уважаемый Александр Васильевич!**

Я внимательно прочел «отредактированный» вариант «Воспоминаний». Очень благодарен редактору, что он внес ряд существенных стилистических поправок. Но не могу согласиться с некоторыми сокращениями, сделанными «росчеркам пера» редактора, так как они противоречат моему основному замыслу, стилю, моим думам и моей манере изложения. Особенно меня удивляет, почему товарищ редактор счел нужным похерить ряд художественных отступлений и последние полстраницы «Воспоминаний».

Отдельные детали в военных вопросах при поправках и стилистических исправлениях товарища редактора, к сожалению, обедняют материал и выглядят неграмотно в военном отношении. Поэтому я как военный не могу с этим согласиться.

Прошу Вас, Александр Васильевич, внимательно просмотреть мои поправки в представляемом мною экземпляре и учесть то, что я внес. В иной редакции я не могу согласиться печататься в вашем Альманахе.

Очень сожалею, что не имею возможности поговорить с вами лично по этому поводу.

Бауыржан Момыш-улы

Дорогой Бауыржан!

Я недавно был в Москве и вдруг вижу творение А. Бека. Прочитал и удивился: ведь это плохой пересказ книги «За нами Москва». Как ты думаешь? Книга твоя будет подписана к печати.

Желаю здоровья, творческих удач. Большой привет супруге.

С приветом А. Парфенов

г. Алма-Ата

Директору Калининиздата

Дорогой Александр Васильевич!

Прежде всего, Ниночку и тебя поздравляю с младенцем — вашим первенцем и выражаю самые наилучшие пожелания от всего сердца.

Во-вторых, от меня большой привет Нине Ивановне и другим товарищам вашего коллектива и литобъединения. Я многих из тверских товарищей вспоминаю с теплотой как хороших людей.

Теперь несколько слов о себе.

Тебе известно, что я в течение двух-трех месяцев путешествовал по Казахстану, Узбекистану и Киргизии. Впечатления не только богатые, но и весьма приятные. В основном, я имею в виду жизненный уровень и культурный рост народа в тех районах, где я побывал. Можно смело и без всякой иронии сказать, что действительно стало жить лучше, стало жить веселей.

В этих районах книжный рынок соревнуется с продмагами — книги для народа стали такой же необходимостью, как и продукты пищевого прома, то есть, выражаясь высоким штилем, «как солнце, воздух и вода». Это весьма отменно. Аульско-сельская интеллигенция (я имею в виду средних колхозников, звеньевых и бригадиров) выросла до уровня вполне порядочных, требовательных и взыскательных читателей, то есть наши колхозники и колхозницы стали массовыми потребителями не только легковесно-популярно-приключенческих произведений, но и классиков. Не радоваться такому явлению может только отпетый (законченный) идиот.

Соотношение женского и мужского населения почти выровнялось. Все относительно тяжелые работы выполняются молодыми мужчинами, а относительно второстепенные — девушками и женщинами. Старикам, мужчины от 60 лет и старше, женщины от 50 лет и старше вовсе освобождены от работы, если они сами добровольно не изъявляют желания работать. Впрочем, многие из стариков в «жаркие дни», в разгаре сезона, сами идут на работу, работают, помогают молодежи, учат и инструктируют — делятся своим опытом. Почти 50 процентов женщин-матерей тоже не работают, а заняты домашним очагом и воспитанием детей. Это свидетельствует о достатке рабочей силы в колхозах.

Характерно, что ученики школ и студенты во время каникул с удовольствием приезжают в отчий дом, добросовестно включаются в работу колхоза и за какие-нибудь полтора-два

месяца возвращаются к учебе, имея в кармане 1500-2500 рублей, честно заработанных на колхозных полях.

В моем родном районе строится ГЭС (гидроэлектростанция), но стройка буквально голодает от нехватки рабочей силы, несмотря на то, что там, учитывая разные условия, ставка 1,5 размера. Когда я спросил, почему туда люди не идут работать, мне ответили, что в колхозе они зарабатывают больше, чем на производстве.

Там нередко случаи, когда не из колхоза на производство бегут, а наоборот — с производства в колхоз.

Я встречал комбайнеров, трактористов, бригадиров со средним или незаконченным высшим образованием, которые работают по-стахановски, и их общая эрудиция достигает уровня среднего интеллигента города.

Это люди настоящей скромности, истинного трудолюбия, большого трудового масштаба,— творческого размаха. Мне сдается, что в их лице мы видим осуществление основного принципа коммунизма — стирание грани между умственным и физическим трудом.

Почти нет понукивания о выходе на работу — трудовая дисциплина, можно сказать, вполне сознательная и высокая.

Я жил 20 дней в ауле; это, конечно, не тот аул в прежнем представлении, а совсем другой, современный — люди живут в хороших домах, обуты, одеты и сыты, и в каждой семье растут с полдюжины чилдренят и киднят.

Очень отратно, что народ не только зажиточен, но и чистоплотен...

Конечно, имеются еще лодыри и проходимцы, но в общей массе благородных и порядочных людей эта сволочь до того малочисленна, что никто не придает им особого значения, так как они обречены на полное отмирание в скором будущем. Плохо то, что даже некоторыми хорошими людьми не оберегается народное добро — люди перестали считать копейки, то есть от тока до заготпункта, а от него до элеватора вместо песка дороги почти утрамбованы золотым зерном. Борьба с потерями — это самое слабое место во всех звеньях...

Таковы, в основном, мои впечатления.

Теперь несколько слов о себе.

Нахожусь в Алма-Ате, относительно не благоустроен в жилищно-бытовом отношении для того, чтобы сесть и работать, что, конечно, меня очень угнетает. Обещанную квартиру еще не получил.

Мне хотелось немедленно выехать из Алма-Аты в какой-нибудь тихий уголок, чтобы продолжать там свою работу, но твоя просьба в одном из последних писем «прошу тебя, Бауыржан, в начале сентября быть в Алма-Ате... вышлем гранки...» — сковала меня, и я сижу и жду. Сентябрь прошел. Неужели и в октябре ожидание будет служить помехой для других моих работ? Ох, неприятно...

Я работаю сейчас над сборником военных рассказов на русском и казахском языках, приблизительный объем каждого 10—12 печатных листов. Надеюсь, что при соответствующих условиях закончу их к Новому году, потом займусь упорядочением материалов второй части «Нашей семьи».

Просьба к тебе. Узнай и сообщи, пожалуйста, что стало с затеей Кривенко включить «Историю одной ночи» в сборник воениздата, включена ли?

Это письмо отправляю авиапочтой, ты его получишь через два-три дня. Телеграфируй, когда будут высланы гранки; если не будут высланы, то об этом тоже прошу сообщить немедленно, чтобы я напрасно не тратил время на ожидание.

Еще раз большой привет товарищам.

С наилучшими пожеланиями тебя приветствует и дружески обнимает Бауыржан I.

Экз №2

Экз №1-адресату

14.10.1956 г.

г. Алма-Ата

Уважаемый Александр Васильевич!

Верстку «Нашей семьи» получил 11-го октября. Старался внимательно прочесть и поправить замеченные мною ошибки и прочие погрешности типографии.

Казахские обычаи и обороты речи достоверны и точны. В этом сомнений быть не может, так как после Вашей просьбы я еще раз внимательно проверил. Насчет пояснительных текстов, как видите, тоже кое-что проделано. При этом я пользовался официальными словарями и справочниками, изданными академией наук, так что и в этом вопросе не должно быть сомнений.

Должен сообщить, что некоторые квалифицированные товарищи, имеющие отношение к издательским делам, обращают внимание на качество бумаги, считают шрифт мелковатым и выражают пожелания издать в хорошем, твердом переплете.

Считаться или не считаться с их мнением — дело Ваше. Верстка высылается авиапочтой.

Б. Момыш-улы

г. Калинин (обл)

Первомайская набережная, 74. кв.35.

Парфенову Александру Васильевичу

Александр Васильевич, здравствуй!

Привет Ниночке и вашим детям. Моя жена приветствует вас всех.

Спасибо за бандероли и письма. Благодарю.

Зная тебя как самокритичного и умного человека, пишу откровенно. Меня смущает тон твоего последнего письма, доходящий до хулиганства: «...Учти, Бауыржан, что я не ЛАКЕЙ и не буду до бесконечности исполнять твои прихоти». О каких моих прихотях идет речь?

Или: «Будешь человеком — Я ТЫСЯЧУ РАЗ ТЕБЕ ОТВЕЧУ человечностью». Позволительно спросить — какое ты имеешь основание ставить (упрекать) под сомнение мою человечность?

Если ты в первом случае имеешь в виду мою просьбу к тебе выслать мне (или попросить Фирсова) экземпляр, рукописи, то что же в этом зазорного. Ты мог на это ответить или благожелательно, или отказом, но без оскорбленности, не возводя себя до сана лакейства. (!) Я еще в Калининe говорил тебе (ты дал свое согласие) и писал тебе об этом как другу.

Если ты имеешь в виду мою просьбу к тебе выслать мне не перепечатанный экземпляр, а экземпляр о котором мы с тобой тоже договорились в Калининe (и ты обещал мне), так как мне легче как автору проверять твои редакционные корректуры по тому экземпляру, чем по перепечатанному, и высказать тебе же, как редактору, свои мнения. Я уважаю тебя как редактора, но ты в порядке добропорядочности должен был уважать и меня как автора, ибо ты понимаешь как литератор — все же книгу пишет не редактор, а автор. Ты, несмотря на свои обещания, выслал мне не тот экземпляр. Кто из нас порядочен — одному богу судить.

Во втором случае, то есть о «человечности» в твоём понятии, мне непонятно, что же ты имел в виду? Я никогда тебя не подводил и не собираюсь подводить никого. Почему я должен проявить к тебе лишь один раз «человечность», чтобы получить от тебя «тысячу человечностей»? Не берешь ли, Саша, на себя слишком много? Тебе ли разбрасываться тысячами «человечностей»? По твоему ли это «бюджету»?

Мне неприятно писать тебе это письмо, но ты сам вынуждаешь меня ответить на твои упреки. Признаться, твое последнее письмо омрачило мое искренне дружеское отношение к тебе. Друзья друг у друга не просят ОДОЛЖЕНИЯ, и я никогда не просил у тебя одолжения и не намерен просить ни у кого. Советы, споры, иногда ссора в пользу дела — вполне естественные явления между друзьями, но оскорбительные упреки не к лицу А. В. Парфенову.

Я тебя не просил прислать мне схему — я сам умею и чертить, и рисовать.

Меня удерживает от резкости одно: видимо, не ты, а «Сто-личная» писала это письмо.

Будь здоров и счастлив со своей семьей.

Желаю творческих успехов. Бауыржан.

4.05.1955 г.

Члену редколлегии альманаха

«Родной край» тов. Б.Момыш-улы

9 мая сего года в 6 часов вечера состоится заседание редколлегии альманаха «Родной край» по вопросу утверждения материалов для восьмой книги альманаха. Ваша явка обязательна.

Редактор альманаха «Родной край» А. Парфенов

16. 12. 1956 г.

Александр Васильевич!

Прежде всего, большой привет Ниночке и дочурке вашей.

Я нахожусь в госпитале — шалит сердце.

Сегодня (16.12.) принесли твое письмо от 8.12.56 г.

Читаю это письмо и удивляюсь.

Твоя обида основана на «одна баба на базаре сказала», притом сославшись на свою подругу, которая торгует на другой барахолке.

В следующем письме вышли адрес этих баб — я им вышлю наложенным платежом посылки по дюжине больших х...

То, что ты в каждом письме усердно подчеркиваешь свои личные заслуги по изданию «Нашей семьи», уже переходит всякие границы элементарной вежливости и весьма несолидно с твоей стороны. Книгу пишет писатель, а ему помогают издатель, рецензенты, редактор, корректор не в порядке вежливости, а по служебной обязанности — за плату из государственной кассы. Я понимаю, что эти товарищи помогли мне и взяли на себя ответственность выпустить книгу в свет. Подошли к делу с пониманием.

Если каждый издатель, редактор и корректор, приложившие к моим трудам свои руки по обязанности (служебной), будут очень часто напоминать мне об этом и угрожать порывом связи со мною, то таких товарищей я вынужден буду посылать туда, откуда они вышли вообще на свет, ибо я не могу в день по десять раз ломать перед ними шапку.

Теперь несколько слов в порядке дружеского отчета:

За время пребывания здесь опубликовал одну большую статью в журнале, пять статей в газетах, в девяти номерах одной газеты опубликовал рассказ под названием «Последние две встречи». В ноябрьские дни сделал доклад представителям общественности города, где присутствовали и руководители республики.

Должен был выступить с докладом на пленуме Союза советских писателей, но некстати заболел.

Работа над сборником «Облик войны» закончена; больше половины готово к печати, около семи-восьми печатных листов.

Думаю, что к маю завершу свои здешние дела и поеду в Россию. Непременно заеду в Калинин повидаться с тверскими друзьями и товарищами. Когда выйдет в свет «Наша

семья», вышли, пожалуйста, все авторские экземпляры почтой. На счет денег смотри по своим возможностям — частями получать я не хочу, если имеешь возможность, перечисли их до копейки. Лучше, конечно, перечислить после того, как только за них с тобой рассчитается книготорг. На всякий случай я прилагаю на твое имя заявление.

Я лично думаю, что мы с тобой расстались друзьями и в будущем встретимся как друзья. Надеюсь, что в будущем не будем портить друг другу настроение обывательскими сплетнями. Ты лучше напиши о своих творческих делах и о товарищах из литобъединения. Жму руку. Привет товарищам.

Бауыржан

13.02.1970 г.

Уважаемый Динмухаммед Ахмедович!

По состоянию здоровья я, к сожалению, не смог воспользоваться Вашей любезностью принять меня. У меня никаких личных просьб и других дел к Вам нет. Я хотел Вам доложить об одном обстоятельстве. «С тех пор прошло 25 лет», т.е. о подвиге Рахимжана Кошкарбаева и Григория Булатова, которые первыми подняли Красный флаг над рейхстагом.

В результате долгих поисков в архивных материалах я написал справку для Вас. Надеюсь, Вы найдете время прочесть ее. Я обратился к некоторым товарищам с просьбой подписать ее, но иные из них подписать отказались. Из каких соображений, для меня это неизвестно.

«Ерлік елеусіз қалмасын» (подвиг не должен остаться неотмеченным) — это мой афоризм. Кошкарбаев и Булатов живы. Их героическому подвигу исполнилось четверть века.

Я как гражданин и как воин обращаюсь к Вам с просьбой объективно разобраться в этом вопросе; мне 60 лет — у меня есть воинское самолюбие. Очень надеюсь, что Вы меня правильно поймете.

Гвардии полковник, писатель

Бауыржан Момыш-улы

г. Алма-Ата

Показательны рассказы об их подвигах, опубликованные на страницах армейской газеты «Воин родины»: «Они отличились в бою» (от 3 мая 1945 года); «Они водрузили флаг победы» (от 5 мая 1945 года); «Двое отважных» (от 16 сентября 1945 года).

Стоит внимания заметка «Незабываемые факты», опубликованная в этой же газете 16 сентября 1945 года. В ней рассказывается: «Первыми достигли рейхстага и водрузили флаг над ним лейтенант Кошкарбаев и красноармеец Булатов. Знамя Победы водрузили над рейхстагом Егоров и Кантария. Первыми в рейхстаг ворвались со своими войсками Сьянов, Грищенко, Неустроев, Давыдов, Логвиненко».

Восхищались героическим подвигом двух отважных известный писатель Борис Горбатов, в то время военный корреспондент, и известный кинооператор Р. Кармен.

Борис Горбатов в статье, помещенной в «Литературной газете» от 18 декабря 1948 года, пишет: «В самом деле, пора уже перестать сравнивать воинов нашей армии с орлами и беркутами. Какой беркут может сравниться с казахом Кошкарбаевым, который на моих глазах вместе с другими товарищами водрузил знамя победы над рейхстагом. Чтобы показать такого героя, нужен совсем иной поэтический строй, иные образы, иная поэзия — поэзия социалистического реализма».

Очень высокая оценка.

Р. Кармен в своей беседе с корреспондентом, которая была опубликована в газете «Казахстанская правда» 8 мая 1949 года, говорит: «Мы сейчас особо остановимся на трудовых делах бывших фронтовиков. С одним из них — с товарищем Кошкарбаевым — мне очень бы хотелось встретиться снова. Где он сейчас? У меня сохранились кадры, отображающие доблестного воина в тот момент, когда он прикреплял Красный флаг на крыше рейхстага. Это был памятный день 1945 года».

Василий Субботин — один из тех, кому был дорог подвиг Кошкарбаева и Булатова, будучи корреспондентом дивизионной газеты, в свое время неоднократно писал об их мужестве с большой симпатией. К этой теме товарищ Субботин возвращался не однажды и в послевоенные годы. Вот перечень его материалаов: «На руинах Королевской площади» (альманах «Крым», №2, 1948 год); «Знамя победы» (журнал «Дружные ребята», №5, 1948 год); «У стен рейхстага» (журнал «Советский воин», №9, 1949 год).

Товарищ Субботин — очевидец беспримерного героизма, проявленного нашими солдатами и офицерами в сражении за рейхстаг. В 1960 году в воспоминаниях «День тысяча четыреста десятый» («Новый мир», №5) писал: «Если бы газетчики, одни газетчики только, «расшифровали» свои фронтовые блокноты — сколько имен вернулось бы из небытия... О скольких таких мы могли бы рассказать как о героях». Дальше он подробно описывает, как Кошкарбаев и Булатов совершили свой неповторимый подвиг.

Василий Субботин в одном из поздних воспоминаний даже выражает такую озабоченность: «Эти пятнадцать лет я просто терзался, что тот подвиг, что был совершен молодым Рахимжаном и его мальчиком Булатовым, как бы забылся. Ничье имя, как бы ни было поднято, не должно затмевать других, проявивших столь же высокое мужество».

Это — переживание очевидца, непосредственного участника, в чью память врезалась каждая черточка великой битвы.

Другой очевидец, художник армейской газеты «Фронтовик» П. Кричевский в статье «Особое задание» («Комсомольская правда», 9 мая, 1962 г.) пишет: «1 мая 1945 года меня вызвали к редактору Поручили привезти материалы из рейхстага. Как художнику газеты мне часто приходилось бывать на передовой и рисовать лучших людей. Но это задание было особо почетным и важным.

Я сделал портреты героев штурма рейхстага — Зинченко, Неустроева, Самсонова, Кантария, Егорова, Кошкарбаева. И при этом я переживал особое чувство. Это были радость и гордость за нашу великую Советскую Родину, которая воспитывала таких замечательных людей».

Немаловажный интерес представляет статья полковника Дермана «Историческое сражение», опубликованная в газете «Красная звезда» 30 апреля 1946 года. Она написана по поводу научной конференции, организованной при штабе группы советских оккупационных войск в Германии. На конференции выступил с докладом Герой Советского Союза генерал-полковник Малинин. Среди воинов, особо отличившихся при

штурме рейхстага, вместе с именами генерала Переверткина, генерала Шатилова, сержанта Егорова и Кантария упоминаются в докладе и имена Кошкарбаева и Булатова.

В номере за 9 мая 1960 года в газете «Фрунзевец» опубликовано приветственное письмо Героев Советского Союза М. Кантария и М. Егорова к бывшим воинам. Среди тех, кто первыми ворвался в рейхстаг, они также с уважением признают и с гордостью называют Кошкарбаева и Булатова. Это письмо опубликовано под заголовком «Мы шлем вам привет!».

Кроме указанных материалов, на страницах республиканской печати Казахстана были опубликованы материалы казахского журналиста Какимжана Казыбаева, который, ссылаясь на достоверные исторические документы, подробно рассказывает о высоких подвигах Кошкарбаева и Булатона. Вот перечень его материалов: «Подвиг молодого казаха» (газета «Лениншил жас» от 21 февраля 1958г.); «Джигит, идрузивший флаг над рейхстагом» (газета «Социалистик Казахстан» от 21 сентября 1960г.); «Первый флаг над рейхстагом» (журнал «Жулдыз» №1, 1960 г.); «Знамя победы над рейхстагом» (Журнал «Простор», №5, 1960 г.).

Документы, события последних лет не только подтверждают, но и дают право еще с большей уверенностью и гордостью говорить об историческом подвиге Кошкарбаева и Булатова. Самым выдающимся среди них является выход в свет в прошлом году (1963) пятого тома «Истории Великой Отечественной войны 1941-1945гг.». В этом томе штурм рейхстага описан на основе тщательного изучения, анализа и сопоставления фактов, документов и личных воспоминаний. Теперь в «Историю» внесены неведомые имена участников исторического штурма, в том числе Кошкарбаева и Булатова.

После выхода пятого тома центральные газеты дали ряд материалов, посвященных историческому событию — взятию рейхстага («Правда» — «Как было водружено знамя победы», 9 мая 1963 года; «Литературная газета» — «Повесть огненных лет», 25 февраля 1964 года; «Комсомольская правда» — полоса «Знаменосцы», 30 апреля 1964 года). Во всех этих газетных статьях о Кошкарбаеве и Булатове пишется как о воинах, совершивших действительно героический подвиг, о котором никогда не забудет советский народ.

На совещании участников исторического штурма, созванном отделом истории Великой Отечественной войны Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС в декабре 1961 года, предшествовавшем выходу пятого тома, бывший командир 150-й штурмовой стрелковой дивизии, ныне генерал-лейтенант В.М. Шатилов внес такое предложение: «Прошу председателя редколлегии истории Великой Отечественной войны просить Президиум Верховного Совета СССР о награждении товарищей, которые были представлены, но остались ненагражденными. Считаю и прошу из 150-й дивизии присвоить звание Героя Советского Союза за штурм рейхстага:

1. Полковника запаса — Плехаданова Алексея Дмитриевича.
2. Лейтенанта — Рахимжана Кошкарбаева.
3. Рядового — Григория Булатова.
4. Старшего лейтенанта — Берсета Алексея Прокофьевича.
5. Старшего лейтенанта — Гусева Кузьму Владимировича.
6. Сержанта — Щербину Петра.

7. Сержанта — Пятницкого Петра (посмертно)».

К этому следует добавить, что Кошкарбаев и Булатов в свое время были представлены к званию Героя Советского Союза. Реляция об этом до сих пор лежит в архивах Генерального штаба Советской Армии. (По всей вероятности, ходатайство о присвоении звания Героя Советского Союза Р. Кошкарбаеву было отклонено по причине необоснованной репрессии его отца в 1937 году).

Таким образом, свыше 30 имеющихся достоверных документов свидетельствуют о том, что двадцать лет тому назад Р. Кошкарбаев и Г. Булатов действительно одними из первых совершили героический подвиг, водрузив Красный флаг над рейхстагом. И на мирном поприще они сейчас вносят свой скромный вклад в строительство коммунизма.

Мы поддерживаем ходатайство участников совещания штурма рейхстага. И в свою очередь ходатайствуем в связи с двадцатилетием победы советских Вооруженных сил во Второй мировой войне присвоить Р. Кошкарбаеву и Г. Булатову звание Героя Советского Союза.

Г. Мусрепов, Г. Мустафин, И. Шухов

ПЕРЕЧЕНЬ

документов о подвиге

Рахимжана Кошкарбаева и Григория Булатова

1	Борис Горбатов	«Литературная газета» от 18/XII-1948 г., статья «Проблемы казахской литературы»
2	Роман Кармен	Интервью с корреспондентом «Казахстанская правда» от 8/V-1949 г.
3		Газета «Воин родины», статья «Они отличились в бою», 3/V — 1945 г
4		Газета «Воин родины», статья В. Субботина и Н. Шатилова «Они водрузили флаг победы» 5/V. 1945 г.
5		Газета «Воин родины», «Незабываемые факты», 16/IX - 1945 г.
6		Газета «Воин родины» статья сержанта В. Васильева «Двое отважных», 16/IX — 1945 г
7	Василий Субботин	«На руинах королевской площади». Журнал «Уральский современник», №10, 1947 т.
8	Василий Субботин	«У стен рейхстага». Журнал-альманах «Крым», №2, 1948 г.

9	Василий Субботин	«Знамя Победы». Журнал «Дружные ребята», №5, 1948 г.
10	Василий Субботин	«У стен рейхстага». Журнал «Советский воин», №9, 1949 г.
11	Василий Субботин	«День тысяча четыреста десятый». Журнал «Новый мир», №5, 1960 г
12		Газета «Красная звезда». Статья полковника Дермана «Историческое сражение», 30/IV-1946 г.
13		«Штурм Берлина». Сборник. Статья И. Зенкина «На заседаниях парт, комиссии». Издание 1948 г.
14		Газета «Фрунзевец». Приветственное письмо Героя Советского Союза М. Егорова под названием «Мы шлем вам привет!», 9 мая 1960 г.
15		«Иллюстрированная газета» — орган Главного политуправления Министерства обороны Союза ССР, №8, апрель 1946 г. На снимке М. Егоров, М. Кантария, Р. Кошкарбаев, С. Неустроев
16		Газета «Комсомольская правда». Статья бывшего сотрудника армейской газеты «Фронтовик» П. Кричевского «Особое задание», 9 мая 1962 г.
17		Сборник «Люди этого не забудут». Издательство «Правда», Москва, 1961 г., статья Н. Шатилова «До рейхстага — триста метров».
18	Какимжан Казыбаев	Статья «Подвиг молодого казаха», газета «Лениншіл жас», от 21/11 — 1958 г., №119
19	Какимжан Казыбаев	«Джигит, водрузивший флаг над рейхстагом». Газета «Социалистік Қазақстан» от 21/IX. 1960 г.
20	Какимжан Казыбаев	«Флаг, поднявший на решающий штурм». Журнал «Жұлдыз», №1, 1960 г.
21	Какимжан Казыбаев	«Знамя Победы над рейхстагом». Журнал «Простор», № 5, 1961 г.
22		Телепередача «История подвига», организованная Алма-Атинской телестудией 9 мая 1964 г. в 22 ч. 30 мин.

23		Выступление генерал-лейтенанта В. М. Шатилова (стенографическая запись) на совещании участников штурма рейхстага, созванном отделом истории Великой Отечественной войны Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС 15—16 декабря 1961 г.
24		Газета «Правда». Редакционная статья «Как было водружено Знамя Победы» 9.05.1963 г.
26		«Литературная газета». Статья Н. Мара «Повесть огненных лет», 25.02.1964 г.
27		Газета «Комсомольская правда». Специальная полоса под названием «Знаменосцы», 30.04.1964 г.
28		Реляция о подвиге Кошкарбаева Р. В архивах Генштаба Министерства обороны СССР
29		Ходатайство Президиума Верховного Совета КазССР о присвоении звания Героя Советского Союза Р. Кошкарбаеву
30		Материалы административного отдела ЦК КП Казахстана, подготовленные в сентябре 1960 г. на бюро ЦК

А. Тажибаев

10.09.1960 г.

**Председателю Совета Министров
Казахской Советской Социалистической Республики
товарищу Ташенову Ж.**

Уважаемый товарищ Председатель!

В январе 1958 года Вы имели со мной личную беседу по поводу подвига лейтенанта Рахимжана Кошкарбаева. Наша эта беседа послужила поводом для моих поисков. Мне удалось найти некоторые документы, подтверждающие достоверность совершенного подвига лейтенантом Рахимжаном Кошкарбаевым при штурме рейхстага.

В порядке справки считаю нужным Вам доложить следующее:

То, что лейтенант 150-й стрелковой дивизии Рахимжан Кошкарбаев действительно первым ворвался в рейхстаг и вместе с красноармейцем Григорием Булатовым подняли Красный флаг над цитаделью фашизма,— является неоспоримым фактом.

В армейской газете «Воин родины» от 3 мая 1945 года была опубликована информация: «Они отличились в бою. Родина с глубоким уважением произносит имена героев. Советские богатыри, лучшие сыновья народа. Об их выдающемся подвиге напишут книги, сложат песни. Над цитаделью гитлеризма они водрузили Знамя Победы.

Запомни имена храбрецов:

Лейтенант Рахимжан Кошкарбаев, красноармеец Григорий Булатов...»

5 мая 1945 г. в этой же газете была напечатана зарисовка под заголовком: «Они подняли стяг победы».

Командованием лейтенант Р. Кошкарбаев был представлен к присвоению звания Героя Советского Союза. Реляция хранится в архиве ГУК МО (Главное управление кадров Министерства обороны).

16 сентября 1945 г. в газете «Воин родины» была напечатана заметка сержанта Б. Васильева «Двое отважных»; в подборке «Памятные факты» писалось: «Первыми достигли здания рейхстага и установили на нем красный флаг лейтенант Кошкарбаев и красноармеец Булатов...»

В иллюстрированной газете № 8 Главного политического управления МО в апреле 1946 г. был опубликован фотодокумент, где Кошкарбаев заснят на фоне рейхстага рядом с М. Кантария, М. Егоровым, С. Неустровым. Под фотографией текст с заголовком: «На страже завоеванного мира».

В газете «Красная звезда» (28 апреля 1946 г.) опубликована статья генерала В. Шатилова (бывшего командира 150-й стрелковой дивизии). 30 апреля того же года в этой же газете была опубликована статья полковника В. Дермана «Историческое сражение». В этих статьях писалось о подвиге Р. Кошкарбаева.

В журнале «Дружные ребята» (№ 5, 1948 г.) был опубликован очерк «У стен рейхстага», в журнале «Советский воин» (№9, 1949 г.) была опубликована статья о подвигах Кошкарбаева и Булатова.

Покойный писатель Борис Горбатов в «Литературной газете» от 18 декабря 1948 г. писал: «...В самом деле, пора уже перестать сравнивать воинов нашей армии с орлами и беркутами. Какой беркут может сравниться с казаком Кошкарбаевым, который на моих глазах вместе с другими товарищами водружал Знамя Победы над рейхстагом? Чтобы показать такого героя, нужен совсем иной поэтический строй, иные образы, иная поэзия — поэзия социалистического реализма...»

Известный советский кинооператор Р. Кармен в газете «Казахстанская правда» от 8 мая 1949 г. писал: «...Мы особо остановимся на трудовых делах бывших фронтовиков. С одним из них — товарищем Кошкарбаевым — мне очень бы хотелось встретиться снова. Где он сейчас?»

У меня сохранились кадры, изображающие доблестного воина в тот момент, когда он прикреплял Красный флаг на крыше рейхстага. Это было в памятный день 1945 г.»

На странице 421 книги «Штурм Берлина» (издание военного издательства) рассказывается о подвиге Кошкарбаева.

В газете «Лениншил жас» от 20 февраля 1958 г. был опубликован очерк К. Казыбаева под названием «Рейхстагқа ту тіккен қазақ».

В журнале «Новый мир» (№5, 1960 г.) в воспоминаниях В. Субботина под названием «День тысяча четыреста десятый» глава «С флагом» целиком посвящается подвигам Кошкарбаева.

В газете «Фрунзевец» (орган ТуркВО) от 9 мая 1960 г. участники штурма рейхстага, Герои Советского Союза М. Кантария и М. Егоров в статье «Мы шлем вам привет» пишут: «...Первыми в рейхстаг ворвались роты, которыми командовали старший сержант Сьянов и лейтенант Кошкарбаев. Отважные советские воины завязали рукопашный бой с противником. Среди фашистов наступило минутное замешательство. Воспользовавшись этим, основные силы двух батальонов бросились в рейхстаг и развили успех рот Сьянова и Кошкарбаева».

Таков, товарищ Председатель Совета Министров, перечень документов, обнаруженных мною в архивах.

Я с Р. Кошкарбаевым лично не знаком. Как воин испытываю к нему чувство гражданской гордости за его подвиги.

Повторяю, что эту записку я пишу как справку лично для Вас, ибо я не вправе давать какие-либо советы или делать какое-либо предложение, так как Вы сами лучше меня понимаете — Ерлік елеусіз қалмауы керек (Подвиг не должен остаться неотмеченным).

С уважением Бауыржан Момыш-улы, полковник запаса, в годы Великой Отечественной войны — командир 19 гвардейского полка, командир 9 гвардейской дивизии.

2.11.1969 жыл

Алматы

Қазақ совет энциклопедиясының бас редакторы

профессор Қаратаевқа

Кеше мен Қазақ Совет энциклопедиясының Бас редакциясынан пакет алдым. Ашып қарасам, жолдамасы мынадай екен: «Құрметті Момышұлы Бауыржан жолдас. Осы хатпен Сізге Қазақ Совет энциклопедиясының тақырыптық сөзтізбе жобасын жолдап отырмыз. Сөзтізбе жөнінде пікіріңіз бен ұсынысыңызды 1969 жылғы декабрьден қалдырмай жіберуіңізді сұраймыз». ҚСЭ партия тарихы редакциясының меңгерушісі Бейсекеев.

Маған екі сөзтізбе жобасын жіберіпті. Біреуі әскери іс тақырыбында, екіншісі, баспасөз тақырыбында. Екеуін де оқып шықтым. Істеп отырған қызметімнен шығып қалдым. Сол себепті төмендегіні жазуға мәжбүр болып отырмын. Бұл сөзді айтып отырған себебім — мен алған екі сөзтізбе жобасын басқарушылар шынайы мамандар емес, өңкей жолбикелер болуы керек. Жамандықпен санасу керек. Біз маманбыз деп мақтанып, маңғазданушылар арамызда аз емес. Соны ескермеген энциклопедияның бас редакциясы кінәлі деп ойлаймын. Көп дәлел айтуға уақытым жоқ, бірнеше ғана дәлел айтайын. Энциклопедия деген сөз — қазақша айтқанда, саналы ойдың сырын тізбелеп, түкпіріне жетіп, байқай,

терең түсіне білу. Орысша айтқанда, энциклопедическая всеобъемлющая эрудиция деген сөз.

Энциклопедияның, менің түсінігімше, маңдай алды мақсаты — осы. «Необъятного не обнимешь» дейтін орыстың мақалы бар. Бұл — дұрыс мақал. Адамзат тарихында бір энциклопедия адамзаттың генийлығын осы уақытқа дейін саралап, етек жеңін қамтып ала алмаған. Сол себепті жалпылай емес, бірнеше энциклопедиялар бар. Мысалы, медицинская энциклопедия, историческая энциклопедия, энциклопедия государства и права, литературная энциклопедия, т.б. тараулары толып жатыр. Әр халықтың өзінің тілі бар, ұғымы бар, дәстүрі мен салт-санасы бар, айрықша тарихы бар. Бұларды жалпы энциклопедияға сыйдыруға болмайды. Аты әлемге әйгілі доктор Дюа Негр Африкалық энциклопедия жаза алмай кетіп барамын деп арманда өтіп кеткен. Сондағы мақсаты басқа энциклопедияларға енбеген Африка тарихын, сөздерін, ұғымдарын, қайраткерлерін танытып кетсем деген, ол кісіде арман болған.

Бізде советтік энциклопедиялар аз емес, ал қазақ энциклопедиясы олардың көшірмесі болмауы керек. Бұл энциклопедияның маңдай алды мақсаты — оларды қайталамастан, «Қазақ энциклопедиясы» дегенді барлық жағынан да ақтай білу керек. Менің жеке түсінігім осылай.

*****

«Талқылауға арналған сөзтізбе жобасы. Әскери іс» туралы бірнеше пікір:

1. Саяси қызметкерлер мен интенданттар әскери ғылым жағынан шынайы мамандар емес. Бас редакцияның бірінші қатесі — әскери сөзтізбені соларға тапсыруы. Олардан жолма-жол көшіруден басқа нәрсе күтуге болмайды.

2. Әскери ғылым адамзат тарихында үш кезеңге бөлінеді:

а) Мануфактурный период ведения войны.

б) Машинный период ведения войны.

в) Термоядерный период ведения войны.

Үшеуінің үш түрлі ұғымы бар, үшеуінің үш түрлі қару-жарағы бар. Үшеуінің үш түрлі тактикасы мен стратегиясы бар. Үшеуінің үш түрлі тілі бар. Бір-біріне ұқсамайды. Ол — тарихи нәрсе. Бәрінің басын соғыс деген сөзге қосамын деген — болмайтын әңгіме. Сондықтан маған ұсынған сөзтізбе жобасынан мен солардың айырмасын көре алмадым. Қазақ тілінде мануфактурный период ведения войныда тілдер де, түсініктер де, ұғымдар да бар. Оған дәлелдер — ертегілер мен батырлық эпостар. Шынымды айтсам, ол жағынан мен өзімді өзім тексердім. Мануфактурный период ведения войны деген нәрсе өз заманында сойыл, шоқпар, найза, садақ, айбалта, т.б. қолмен ұсталатын қарулармен өткізілген екен (кәдімгі қып-қызыл төбелес). Одан менің хабарым өте шамалы екен. Я воин машинного периода ведения войны. Одан хабарым мол. Егер Сізге бір мәселеден консультанттар керек болатын болса, мен оған жарамайтынымды мойныма аламын. Неге десеніз, білмейді екенмін. Білмегенді білем деп айта алмаймын. Менен жақсы білетін кісілер, меніңше, С. Бегалин, С. Мұқанов, Ғ. Мүсірепов деп ойлаймын. Қазақ тілінде «Машинный период ведения войны», «Термоядерный период ведения войны» туралы ұғымдар жоқ деп айтсақ, қателеспейміз. Неге десеніз, сол екі период тағы әскер құрамдарын, қару-жарақ аспаптарын, тактика, оперативное искусство ұғымдарын қазақ

халқы естімеген. Сондықтан атын қоя алмаған. Жоқ нәрсенің аты да жоқ болады. Бар нәрсеге ат қоймай тұра алмайды. Сондықтан оларды бар деп арамтер болудың қажеті жоқ.

Әрине, түсінік ретінде тексті де синонимдер арқылы Қазақша беруге болады.

«Артиллериялық шабуыл» — бұған мен түсінбеймін, ондай орыста ұғым жоқ. Орыста «артиллерическая подготовка» дейтін ұғым бар. «Қарсы атака», «қарсы барлау», «қарсы соққы», «қарсы шабуыл», «қауырт соғыс», «таныма белгілер», «ұшқынсыз авиация», «шалғайлық авиация», «космос кеңістігін бақылау», «стратегиялық мақсат тағы ракеталық әскер», «сүңгуір қайық», «теңіз қарақшысы», т.б. мен түсінбеймін.

«Есімнамаларда» жатқан басқа энциклопедиялардан көшірме. Ондай далиған үлкен тізімнің қазақ оқырмандарына қанша керегі бар? Оларды қысқарту керек. Өйткені қазақ энциклопедиясына қатысы жоқтар да енгізілген.

*****

«Талқылауға арналған сөзтізбе жобасы. БАСПАСӨЗ туралы»

Баспасөздің атасы — журналистика. Орысша айтқанда, публицистика — есть политика. Оған атсалыспаған бірде-бір жазушымыз жоқ. Біздің қазақ жазушылары, менің түсінігімше, журналистік пен жазушылықты қатар ұстап келе жатыр. Ал қазақ жазушыларының көпшілігі журналистикадан бастап жазушылыққа дейін көтерілген. Оған бүгінгі таңға дейінгі дәлелдер көп. Олай емес деп айтуға ешкімнің аузы бармайды.

Мен екінші «Баспасөз» деген тізбекті де оқып шықтым. Мен ол жағынан маман емеспін. Бірақ та менің бұл мәселеден жалпы хабарым бар. Шынымды айтсам, бұл «Баспасөз» сөзтізбе жобасына қарыным тойған жоқ. Талдап екшеуге шамам жоқ, білімім жоқ. Бірақ айтар ескертпем — журналистердің тізімдері шұбыртылмаған. Есімнамасында байқауымша, қазақтан бір журналист те шықпаған екен. Олардың атын талқылауға арналған сөзтізбе жоба — баспасөзден көре алмадым. Есімнамадағы аттары аталған «Совет баспасөз қайраткерлері» дегендердің кейбіреуін мен білемін, кейбіреуін мен білмеймін. Мысалы: Татьяна Тэс, Елена Конененко, т.б. Қазақстанға қаншалықты қатысы бар? Өзімізді жасырып, басқаларды неге көрсетеміз? Оқырмандарға олардың керегі қанша? Олардың керегі бола қойса, ғалымдар олардың атын басқа энциклопедиялардан тауып алады ғой.

Гвардия полковнигі, жазушы Бауыржан Момышұлы

27.09.1972 г.

Алма-Ата

Генерал-лейтенанту товарищу Копытину

Уважаемый директор издательства

«Московский работник».

Копия: Воениздат.

Я недавно был в Москве, присутствовал на Всесоюзном совещании по вопросам военно-художественной литературы.

Начальник военного издательства генерал-лейтенант Копытин и главный редактор полковник Филиппов меня очень просили разрешить им переиздать мою книгу «За нами Москва».

Я отказался, заявив, что это тема издательства «Московский рабочий», я сначала предложу им, и если они откажутся, тогда книга будет предложена вам. К сожалению, я заболел, вынужден был немедленно выехать домой.

Я посылаю вам один экземпляр книги под названием «За нами Москва». Прошу вас внимательно просмотреть эту книгу. Если посчитаете нужным, то возможно будет переиздать ее в вашем издательстве. В противном случае прошу эту книгу передать в военное издательство полковнику Филиппову.

Надеюсь, черкнете несколько строк по адресу:

г. Алма-Ата, пр. Ленина, 30, кв. 35

Бауыржану Момыш-улы

С приветом, Б. Момыш-улы

Уважаемый товарищ Момыш-улы!

Благодарю Вас за письмо и за присланную рукопись. Засел за нее в первый же выходной день. Читаю и по мере чтения пишу Вам.

Первые страницы. Буран дан сильно, физически ощутимо. Чувствуется, вместе с тем, что Вы нащупываете стиль, манеру изложения. Кое-где некоторые неточности в языке, шероховатости, весьма малые, но я их подмечаю. Полагаю, что Вы хотите писать на абсолютно отточенном, ясном языке.

Конкретные примеры: «Все вокруг несется...» Неудачно сказано: значит, несутся дома, столбы, деревья и прочее? Придирка, но возможная. Местами Вы передвигаете слова: «Дальше идут» — лучше бы тут сказать: «Идут дальше». «Я поддаюсь вперед» — поддаваться, значит, сдаваться, слабнуть, уступать. Вы, видимо, имели в виду «Я подаюсь вперед»... Тяжела, плоха фраза о брови и глазах. Ее надо переписать целиком. Лес и сон даны слишком широко, живописно. Советую убрать «растроганный лес». Условимся, что природа равнодушна, даже к операциям Отечественной войны (вспомним философского Пушкина и «равнодушную природу»)...

Движение лыжников по залитой солнцем снежной равнине — отлично... «Мышиные шинели» — придирчивый критик обратит внимание. Лучше бы: «В шинелях зеленого мышиного цвета» — это было бы точнее. Суматоха боя дана. С появлением генерала определяется сюжет, повышается напряжение, и Ваш язык становится более точным. Сильнее, свободнее входит тема военного искусства. Диалог развивается свободно. Узнаешь — где разворачивается действие. Не советую писать «север». Новгородские места для русского не север. Север — это Архангельск, Карелия и прочее.

Задание генерала дано весьма точно, завязка рассказа сделана. Будем смотреть — как развернется рассказ.

Не совсем улавливаю, почему призывники «беспомощно-страдальческие по виду». Может быть, Вы поясните: почему? Люди эти знают морозы Азии. Может быть, они просто не втянулись в тяготы долгих походов? Я прошу обратить внимание на это, чтобы юноши Казахстана и Киргизии не выглядели мешковатыми, жалкими и прочее: найдите все черты, все детали.

Дальше Вы даете психологический анализ новобранцев. Это уместно. Но помните, что одна фраза, сказанная выше, врезается, как характеристика молодого пополнения. Далее Вы пишете: «Суровые и сознательные лица». Куда же делись страдальчество и беспомощность? Вот Вам конкретный пример. Внимательнее пишите.

Верно о полевых картах. Шестикратное Трошково — вот военная реальность. Сюжет, таким образом, получает новые изгибы, новое напряжение. Вряд ли нацист, сидящий в Бородино, может быть назван «партнером», нужно другое слово.

Может быть, психологический хаос: «видим, молчим, думаем, страдаем, предощушаем, фантазируем, храбримся, трусим, снова смелеем...» — несколько чрезмерно... Психоанализ, по-моему, должен быть сдержанным.

Враг «гипнотизирует»... Пожалуй, лишнее. Тактические размышления великолепны. Они вскрывают военную мысль советского офицера, придают нарастающий гуманизм. Уместно ли боевое задание генерала, или оно построено на старой карте, ошибочно? Как быть? Но приказ есть приказ. Языковая сторона тут у Вас безошибочна. Некоторый пережим об «ужасе мыслей».

Выше ужаса — старый боевой закал, ведущая идея коммунизма, родина! Вот что дает спокойствие, решимость.

Решение командира — новый сюжетный ход... Хорошо. Напряжение непрерывно возрастает. Хорошо казахское прощание перед боем. «Тьма, тьмище...». По-моему, «тьма-тьмища» (полезен Даль)... Ночные страхи забавны, верны. Может быть, можно чуть юмористичнее?

Описание начала боя хорошее. Очень «глухие выстрелы». Вообще тактическая сторона дается Вами анатомически точно. Вот этого и не хватает многим военным авторам.

Описание спальни немецкого офицера — точное, острое. Остро дана и женщина (я нечто подобное пережил при штурме Шлиссельбурга, прорыве блокады Ленинграда). Хорошо вырисован мороз. Хороша беседа с товарищами после боя. Верен переход к мыслям об обороне. Отлично — донесение. Корректное, со скрытым упреком. Победное... Верно описано ощущение молодых бойцов. Хороша контратака. Любопытен приезд генерала. Напряжение продолжается: что еще устроят немцы?..

Хорошо описана шестая атака немцев. Новая опасность: буран. «Меся снег валенками». Большой промах. Месить — это значит мять, тискать тесто. Снег не мокрый. А «месить» обычно «сухой» снег нельзя. Вы пишете о 30-градусном морозе, а не об оттепели. Поправьте.

Приключение с землянкой написано живо, с юмором. До слез даны ночные похороны Тулегена. Анализ обстановки создает новое напряжение... Хороша семья учительницы. Рассказ льется свободно, органично. Языковых погрешностей не ощущаю. Отрезанность, ночь, буран — все это очень точно, верно дает ощущение тягот войны, нервного напряжения. Звук одинокого пулемета еще более обостряет все это.

Сильно описана гибель Алешина: неожиданная, внезапная... Переключение на дальнейший ход рассказа несколько скачкообразно. Возникает некая новая новелла, связанная с первой темой. В ней много ценных деталей...

Считаю, что вещь удачна. Нужны небольшие поправки. Рекомендую Вам предложить вещь в «Новый мир». Опыт, по-моему, удачен. Надо продолжить. Крепко жму руку.

Вс. Вишневский

Ардақты Бауке!

Менен көп, жылы сәлем. Алпауыт ерлігіңді, асқаралы рухани жай-күйіңді кейде еске түсіріп сағынып отырамын. Өнеукүнгі жіберген қола затың Ғылым академиясының музейіне керекті зат екен деп, оны қабылдайтын бір қызға жіберген едім. Тегі апармаған сияқты. Өзім Сәл суық тиіп отырған соң бара алмадым, алып бармаса, тағы барсын. Анна Григорьевна деген әйелге тапсырсын. Ол болмаса Надежда Ивановна деген өнер зерттейтін келіншек бар, соған тапсырсын.

Өзіңе Тәңірі тауларының қияларын қызықтап, әдемі көркем шығармалар туғызып, көп заман оймен толғанып, қуанышта болуыңа тілек білдіремін.

Сәлеммен, Әлкей Марғұлан

19.06.1943 ж.

Сүйікті інім Бауыржан!

Бұл хатты қолыңа алып, хаттың аяғында менің атымды көргенде, мүмкін, «бұл қалай?» деп ойлап қалуың. Себебі, бұдан бұрын мен саған хат жазған жоқпын да, сен маған хат жазған жоқсың.

«Бауыржан Момышұлы» деген атты қазір бір мен ғана емес, барлық қазақ біледі және жай ғана емес, жақсы көріп біледі. Сені қазаққа да, маған да жақсы көрсеткен — сенің Отан соғысы майданындағы еліңді, жеріңді қорғауда көрсеткен ерліктерің. Сондықтан сырттан жақсы көре отыра мен кейде өзіме сұрау қоям: «Осы жігіттің кескінін мен көрдім бе екен, я жоқ па екен? Танимын ба екенмін, әлде жоқ па екен?».

Тегі, сенің кескініңді көрмеген сияқтымын. Егер көріп ұмытсам, аманшылық болып кездессек, ұялтарсың.

Мен сенің Алматыдағы бірнеше жолдастарыңа, солардың ішінде бірнеше жазушыларға жазған хатыңды көрдім. Қазақта «Амандық — ағадан» деген мақал бар. Сол мақал бойынша мен өзім-ақ саған ертерек хат жазсам керек еді. Жазбаған кінәмді мойныма аламын. Сөйте тұра, өзге жолдастарға хат жазғанда, маған неге жазбады деп аздап өкпелеймін де.

Менің саған сырттай риза болуым — сенің Отан соғысында көрсеткен ерліктерің ғана емес, оған қосымша, қан майданның ауыр міндеттерін атқарумен қатар, тылдағы халқыңның мәдениетін, әдебиетін ұмытпай, оған да көмектесуге ынталануың. Сенің өткен күз Скворцов жолдасқа, осы көктемде Оңдасынов жолдасқа жазған екі хатыңды оқыдым. Екеуінде де қазақ әдебиетінің хал-жайын ойлап, оның өткені, қазіргі халы және болашағы туралы біраз пікірлер айтқаның. Ол пікірлерің өз көкейіме қонды. Мен қазір Жазушылар Союзын басқарып отырмын. Мүмкін қадары сенің ойларыңды іске асыруға тырысам. Оңдасыновқа жазған хатыңда өзіңнің көрген-білгендеріңді жазуға талап етіп

жүргендеріңді айтқан екенсің. Қуанышты хабар. Ылайымда іске асыруыңды тілеймін! Осы хатпен бірге саған 3 кітап жіберіп отырмын: «Жұмбақ жалау», «Балуан Шолақ» және «Қазақ әдебиетінің тарихынан очерктер». Бұл кітаптарды бұрын оқыған да боларсың. Кітаптарды оқымады деп жіберіп отырған жоқпын, жазушының шығармасы — жан сыры. Жанымның сырындай болған шығармаларымды сені жақсы көретін жүрегімнің тартуы деп жіберіп отырмын. Тілегім — жауларды жойып, туған еліңе аман келіп, қатарта қосылуың.

Алыста жүрген адам болғандықтан, әдебиетіміздің қазіргі хал-жайын білуге де құмартатын шығарсың. Сондықтан ол туралы да біраз сөз жазуды қажет деп табамын.

Отан соғысы жалпы халқымыздың жігерін көтерумен қабат, жазушылардың да жігер қайратын дамытты. Соғыстың алғашқы күнінен бастап, ақын-жазушылар көптеген еңбектер шығарды. Бұл еңбектердің алғашқылары халықты майданға шақыру сияқты үгіт-насихаттық бағытпен басталды. Осылай болу заңды да еді. Халқымыздың майдандағы және тылдағы орасан ерліктер көрсетуі әдебиетіміздің өрісін кеңейтіп, тақырыбын байытты. Қазіргі күнде жазушыларымыз күнделікті үгіт-насихат жұмысына атсалысумен қатар, күрделі еңбектер жазуға кірісті.

1. Мұхтардың «Намыс гвардиясы» деген пьесасын сені көріпті деп естимін. Үгіттік жағынан біраз пайдасы бар пьеса болғанымен, көркемдік жағынан оншалық жоғары шығарма еместігін саған дәттеудің қажеті жоқ қой деймін. Мұхтардың қазіргі жазып жүргендері «Абай» романының II кітабы. Мұхтардың жазушылық күші, әзірге тарихи темада болып жүр ғой. Жаңа темаға жазғандары нашар шығады. Мүмкін бұл оның ескі темаға төселуіне байланысты болуы. Сондықтан жақсы жазатын тарихи темасына ерік беріп қойдық. Жақсы жазып берсе, әдебиетімізге ол да үлкен қазына ғой.

2. Тарихи темамен көбірек айналысып кеткен жігіттің бірі Ғабит еді ғой. Отан соғысы басталғаннан бері ол жаңа темаға ауыңқырап жүр. Соңғы жылдарда бірнеше көркем шығармалар, әңгімелер жазды. Қазір соғыс кезіндегі Қарағанды туралы роман жазамын деп сол жаққа кетті. Жаздай сонда болмақ та, романын да бітіріп қайтпақ.

3. Асқардың қолынан келетіні күнделікті тұрмыстың темасынан алған үгіттік қысқа өлеңдер мен фельетондар екенін білесің. Ол қазір де сонымен шұғылданып жүр.

4. Әбділдә ұзақ лирикалық өлеңдерден басқа Қарағанды туралы бір пьеса жазып бітірді. Пьесасын негізінде қабылдадық.

5. Ғабиден Мұстафин дейтін жазушымыз «От ішінде» деген астық темасына пьеса жазып бітірді. Пьесасы жақсы.

Бұлардан басқа ақын-жазушыларымыз шама-шарқынша өлеңдер, әңгімелер жазып жүр.

Мен өзім соғыстан бері ұсақ әңгімелер мен ұсақ өлеңдермен шұғылданып едім. Қазіргі кезде күрделі істеп жатқан еңбектерім — «Жайлау» атты киносценарий, «Сырдария» атты роман. Екеуі де Отан соғысы кезіндегі халқымыздың ерліктерін көрсетуге арналған.

Әдебиетімізге жанрлық жағынан қарағанда қазір үгіттік ұсақ өлеңдер мен пьесалар жағы басым сияқты. Бұлай болуы заңды да ғой деп ойлаймын. Себебі ұзақ романды, яки повесть, кітап етіп баса қоятын қағаз аз. Тез газетке басылатын шығарма — өлең. Ал жақсы жазыла қалса, пьесаларды көрсететін театрларымыз көп.

Бүкіл қазақ жазушылары болып тісіміз батыңқырамай жүрген бір тема — соғыс майданы. Бұған себеп — көбіміздің майданды жақсы білмеуімізден болу керек. Майданға барып

қайтқан бірнеше жігіттеріміздің күрделі шығарма беруге күші келмей ме, я жинап қайтқан материалдары аз ба, әлі жарытып еш нәрсе жаза алмай жүр.

Мен өзім әлі майдан бетін көрген кісі емеспін. Оныма сендерден ұялам да. Бірақ не қорыққандық, не барғым келмегендік емес, жағдай солай болды. Жазушылар Союзының жұмысын партия маған тапсырды да, соны басқару қолды тигізбеді. Оның үстіне тылдағы болып жатқан түрлі науқандарға араласу қосылды. Әрине, Отан соғысын осы көрмеген қалпымызда қалып қоюға тиіс емеспіз. Сондықтан алдағы июль айының ортасынан бастап майдан жакқа аттанғалы жиналып жүрмін. Егер аттана қалсам, сенің бөлімшене баруға тырысам. Мақтанғаным емес, 8-Гвардия сияқты ауыр теманы көтеруге жарайтын жазушының бірі мен болуға тиіспін және көтеремін ғой деп өзіме сенемін де.

Әдебиет туралы айтар жаңалықтарым осы.

Алматы өзің көргендей гүлденуде. Биылғы жаз жаңбыр аралас қоңыр салқын әдемі болып тұр. Театрларымыз жүріп жатыр. Қазіргі көпшіліктің сүйсіне қарайтын спектакльдері: Ғабиттің «Қозы Көрпеш — Баян Сұлуы» мен (драма) грузин тілінен аударылған опера «Даиси». Киностудия «Жамбыл», «Абай» дейтін екі картина даярлап жатыр.

Жақын арада орыс тілінде қазақ тарихы шықты. Қазақ тілінде де шыққалы жатыр. Шыққан кітапты Қаз.ОГИЗ саған жіберген көрінеді.

Хатымды осымен доғарамын.

Қайталап айтайын, жауларды жеңіп, елге аман қайтуыңды тілеп хат жазушы ағаң — Сәбит.

Сәбит Мұқанов

20.07.1943 ж.

Ардақты Сәбит аға!

Сізден хат келгені маған өте қуаныш, мәртебе. Әрине, мен жазушы емеспін. Жазушы болайын деген талаптан ежелден-ақ аулақ болатынымын. Бірақ та мен жазамын, жазып жүрмін. Себебі, менің қарамағымдағы бірнеше мың жігерлі батырлардың істеген, көрсеткен таңқаларлық ерліктерін, батырлықтарын, ғажайып соғыс оқиғасын жазатын ешкім жоқ болғандықтан ғана жазамын.

Ер ел үшін ерлік көрсетсе, батыр батылдык көрсетсе, қол таңқаларлық табандылық көрсетсе, намыс туын, ел намысын, ер намысын қан майданда қысым жер, тар жағдайда жан-тәнін аямай басқа көтеріп, халқымыздың арын сақтаған, ел-жұрт үшін қан төгіп, жан берген азаматтардың ісін қалайша ескерусіз тастарсың. Мүмкін құдірет мені солардың істеген істері ескерусіз қалмасын деп, мың ажалдан алып қалған шығар.

Мен солдатпын. Мен олардың жолдасы, туысқаны, оларды бастаған командирі, оларды әскер жөнінде тәрбиелеген ұстазы бола тұрып, майдандағы ер жүрек достарымның істеген істерін, сөзге кедей, қаламға шорқақ болсам да жазып, қағаз бетіне қалдыруымды — қасиетті міндетім деп біліп жазамын. Жазуым олақай-солақай болса да, тарихы шын, оған сенем. Басқалар бізді танысын деп орыс тілінде жазамын.

Мәскеу өлкесінде жүргенде жазылған үш-төрт дәптер қолжазбаларым соғыс жағдайында жоғалып кетті. Содан бастап, жазбаларымды аманат етіп тапсыратын адам іздедім. Көп іздедім. Табылмады. Үйге жіберуге цензор жол бермеді. Лажым құрып жүргенде,

Әлжаппар дейтін бір кішкене, қысқа аяқ қазақ жазушымын деп келе қойды. «Таптым» деген ой түсе қойды. Екі-үш күн сөйлесіп қарасам, Әлжаппар жалғыз орыс тілінен емес, басқа жағынан да шала сауат екен. Сондықтан оған барлық қолжазбаларымды тапсыруға жүрексіндім. Тек болған оқиғаларды ауызекі қазақшалап айтып бердім де, жиырма бес-отыз парақтай орыс тілінде жазылған қолжазбаларымды тапсырып, аттандырдым.

Әлжаппар айтқандарыма, жазғандарыма түсінбепті. Пайдаға асыра алмапты. Жазған пьесасындағы кемістіктері туралы уақтылы пікірімді Мұхтарға жазған болатынмын. Оқыған да боларсыз.

1. Оқиғада шындық та, мазмұн да жоқ. Құры айқай мен жұдырық.
2. "Қол серкесі генерал, офицерлер өз орнында көрсетілмеген. Ақылсыз, жұдырық адамдары етіп көрсеткен.
3. Солдат жігерлі, ержүрек жігіт ретінде көрсетілмеген.
4. Нина дейтін комсомолканы жеңіл мінезді еткен.
5. Керексіз, майда, мазмұнсыз интригалар көп. Сахнаға да, пьесаның мазмұнына да олардың зияны пайдасынан мол. Тағысын тағылар. Қысқасы, пьеса — өмірлік пьеса емес. Драматургиямызға бағалы олжа деп айтуға аузымыз бармайды. Әлжаппар осы жағдайда жүрген көрінеді. Келсе, өзіне толық пьесамен Төлеген Тоқтаров туралы айтармын, айтып барар.

Өткен жылдың апрель айында аты-жөні белгісіз орысша Бек дейтін бір жазушы келді. Оны үш-төрт ай от пен суға салып сынадым. Алдына төмендегі шарттарды қойып, қолжазбаларымды тапсырып, ауызекі толықтырып, болған оқиғаны айтып бердім.

Шарттар:

1. Жазушы — мен, сен тек стенографист — оны мойныңа аласың.
2. Жазушылық әуеніңе төңкеріліп, айдалаға лағып кетпе. Менің айтқанымды, жазғанымды бұлжытпай көшір. Әйтпесе, оның шындығына зиян. Керекті жерінде әдебиет шеңберіне сыярылық «өтіріктерді» мен өзім-ақ қосып айтамын.
3. Әскер жағынан шала сауаттығыңды мойныңа ала отырып, болжауға ілеспегін.
4. Мен саған сенбеймін. Сондықтан қолжазбам біткенде, оның алдымен редакторы да, цензоры да менмін. Менің рұқсатымсыз ешкімге көрсетпейсің.
5. Гонорар үшін асығып жазудан мойын тартқын. Шығарма бес-алты жылдан кейін шықса да, оқасы жоқ.
6. Мына шарттарды бұзбауға ант ішесің.
7. Бұзсаң, жолыққанда жаның жаһаннамға тапсырылады.

Бек барлығын қабыл алып, іске кірісті. Екі-үш айдай қасымда ілесіп жүрді. Биыл январьда келіп, қолжазбаларын көрсетті. Жартысынан артығын қызыл қаламмен айғыздап, майлады. Кітаптың басы «Знамя» журналына басылыпты деп естідім. Оқып көргенім жоқ. Бектен хат алдым. Бір номерін жібердім депті. Екінші бөлімін жазып жатырмын. Уақыт болса, барып көрсетермін дейді. Сіз ол повесті оқыған да боларсыз. Асығыста жазылған конспект ретінде шығуы да мүмкін. Пікіріңізді жазарсыз.

Өткен жылы мен Әбдіхалықов арқылы хат жазып едім. Оқығанға ұқсайсыз. Ол хаттың кейбір жігіттер мазмұнынан көрі сыртқы резкостына көңіл бөлгенге ұқсайды.

— Кім болса содан зеку, жаман сөздер есіте беретін жайымыз жоқ,— деген азаматтар да бар көрінеді. Жанжалы құрысын, қойдық. Ол жігіттердің көңілдері өте нәзік екен.

Сөз көтере алмайтынын ескермеген айыбымызды мойнымызға алдық. Бірақ та жарылатын жүрек болса, жарыла берсін деп кез келген жерде жүзің бар, бетің бар деместен бажырайтып айта салатын солдат әдетімізді ол нәзіктерге бола құрбандық ете алмаспыз да деймін. Көңілі қалмасын деген әдеттен аулақ болғанымыз дұрыс болар.

Мәлік бір хатында: — Сіздің қазақ әдебиетінің осы кездегі олқылықтары туралы жазғаныңызды Сәбит ағайға жаздым,— депті. Қайталап қайтейін.

Алматыда мені кейбір жігіттер «сыншы» деп кекетеді деп естідім. Білген боғын жей берсін. Ондай надандарға өкпелеу надандық болар деген оймен «дұрыс» дедім де қойдым.

Мен әскерімін. Солдаттың әдебиетке қатысуы солдаттың бойына, мүмкін, лайықсыз да шығар, бірақ та әдебиет адамдары солдаттыққа қатысу борышын орындамаса, «Мұның қалай?» деп айтуға болар деймін.

Ғали Орманов келсе, сонда сізге бірнеше қолжазбаларымды жіберсем деген ниетте болушы едім. Бірақ та ол әлі күнге дейін қарасын көрсетер емес.

Сіз сияқты әдебиетіміздің полковнигі — бас жазушымыз ССП-нің бастығы болғандығына, былтырдан бері сырттан қуанып жүрміз. Ол міндетті, сенімді ақтауыңызға сөзсіз сенеміз. Барлық ақ ниет, шын пейілімізбен тілектеспіз. Осындағы Кузнецов, Макеев дейтін орыстың екі берекесіз жалқауы майданда деген атағы болмаса, біздің Әлжаппардан артық емес. Оларға тағы Огнев деген өтірікші жіберген екен сіздер.

— Мен үлкен бармаққа очерк жазамын. Мен ақылды жорналшымын деген мақтаныштан басқа ешнәрсесін көре алмадық. Оларға қарағанда, Снегин адам, ақылы бар пайдалы командир, талантты ақын. Бірақ та оның негізгі қызметінен қолы тимейді. Майданға майда-шүйделерді қыдындатып жібере бергенше, сирек болса да, терең ойлы, мәдениетті, салмақты, пайымды адамдарды жіберіп алғандарыңыз өте пайдалы болар еді.

Жіберген кітаптарыңызды алдым. Тартуыңызға қол қусырып, Сәлем беріп, рахмет айтамын.

Осы хатты госпитальдан жазып отырмын. Жатқаным бес-алты күн болды. Мүмкін, көңілді хат жазуға жағдайсыз болғандықтан, сөз түрпілігін айып ете көрмеңіз.

Жақында жолығуымыз екіталай. Соғыс аяқталғанда, амандық болса, Алла Тағалам Сіз сияқты қадірлі ағамыздың дидарын көрсетер деген ниет, тілек менде зор, сонда толық сыр, әңгімелер шертерміз.

Амандығыңызға, жемісті қызметіңізге тілектес ініңіз гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы

Р. С. Көріспесек те, жақсылық ырым ретінде қалтамдағы бар кішкене суретімді жіберіп отырмын.

Мұқаңа, Әбділдаға сәлем айтарсыз.

Бауыржан біздің үйге кенет келіп-кеткен еді. Сенің атыңнан 17 февральға тойға шақырдым. Оған ұрыспассың, Сәбит.

16.01.1962 ж.

Бауыржан!

Бұрынғы хатыңды алғам, кеше жіберген хатыңды да алдым. Менің сенімен сөйлесуім керек. Өзім тауда жатырмын. Ертең — 17 январь күні, түскі сағат 16 00 барсам, үйіңде болар ма едің? Телефонмен хабарлас. 2-78-74 демалыс үйінікі.

Ағаң Сәбит

11.02.1969 жыл

Сәке! Мен ойланып, ҚазПИ-дің бүгінгі жиналысына бармайтын шешімге келдім. Бір жаман орысқа күллі қазақ шуылдап, жабысу бізге жараспайды. Адамды өлтіру үшін бір-ақ оқ керек. Сіздің сөзіңізге қосымша т. 24, 154-155 бет. В.И.Ленин.

«У нас, например, при комиссариате просвещения или около него есть коммунисты, которые говорят: "Единая школа, поэтому не смей учить на другом языке, кроме русского". По-моему, такой коммунист — это велико-русский шовинист. Он сидит во многих из нас. С ним надо бороться, их надо убрать с пути просвещения»,— дейді В.И.Ленин.

Бауыржан Момышұлы

25.08.1971 ж.

Алматы.

Сүйікті Бауыржан!

Айналайын қадірлі інім! Халқымның, Отанымның ардақты ұлы — Бәукем!..

Сенің Жамбылдағы тойыңа баруға саулығым жарамайтын болды. Әнеу күні Көкшетау қаласында Шоқан ағаңа ескерткіш ашылып, соған барып қайтқанды көтере алмай, дәрігерден сөгіс естідім. Бұрын денемде болмаған жағдайға ұшырап, аяғымның басы істі. Ол жақсы ырым емес екен. Қазір қайтты, бірақ бірталай уақыт жол жүруге дәрігер рұқсат етпей қойды. Ренжи көрме, айналайын. Саған деген махаббатымның шексіз екеніне күдігің болмауы тиіс. Оған жұрттың бәрінен бұрын саған арнап жазған, баспада жарияланған өлеңім куә. Сені қашан тойласа да, сол өлең, сол тойға тура келеді деп ойлаймын. Мен ғана емес, өлеңді оқығандардың бәрі де солай дейді.

«Түбі бір өлім бар» дегендей, сен өлгеннен кейін де, сол өлең саған ең тәуір мүсін болуына сенемін. Бірақ, тез өлме, айналайын. Жағың түскенше жасай бер. Өрісің кеңі берсін, өркенің өсе берсін! Алматыдағы тойыңды өзім басқаруға жазсын!

Өзімнің аспандағы жұлдызымсың,

Өзгенің не қылайын күн мен айын,—

деп бір өлеңде айтқандайын, қазақ аспанының соғыс күндері жарқыраған жарық жұлдызы сенсің. Өзге «батыр» дегендер — сенің төңірегінде көмескі жылтырайтындар, әлі де жылтырай түс, бауырым! Сау бол!

Мерекең құтты, әрі қайырлы болсын. Ағалық, туыскандық, достық, адамдық көңілден - Сәбит.

Сені сүйетін, кейде ұрсатын, оны сен көтеретін жеңгең Мәриямнан Сәлем. Ол «біздің үйдің дастарханынан дәм жазсын» деген батасын айтып отыр. Барлық Мұхановтардан сәлем!

Сәбит

19.06.1945 ж.

Бауыржан!

Мәскеуге осы айдың жетінші күні келгем. Музыка тарихшыларының конференциясы болып, соған қатыстым. Негізгі нысанасы «Славян музыкасы жасасын!» болды. Осы кезде академияның екі жүз жиырма жылдық тойында жүрмін. Сіздің хабарыңызды жақында Мәліктен есіттім. Бүгін Қазақстанның өкілдік үйінде осы хаттың қалтасының негізгі иесі ұстап алып, осы хатты жаздырды. Әйтпесе, мен өзім хат жазуға құнсыз, жазудан гөрі жазбау әдет болып кеткен кісі едім. Бұл сізге шынымды айтып отырғандағым (өйткені кісінің еңбегін өзіме меншіктегім келмейді).

Ал менде де жаңалық онша көп емес. Бекежан айтқандай: «Ит мініп, ирек қамшылап» жүріп жатырмын. «Абай» операсы сахнада қойылып, бұл кезде өзім дара «Қозы Көрпеш — Баян сұлуға» кірісіп жүрмін. Мақсатым опера қылып шығару.

Тағы бір-екі кітап жазған болдым. Олардың көзім тірісінде жарыққа шығуына күмәндімін.

Қазіргі уақытта академияның біздің ауылдағы бөлімшесінде көркемөнер бөлімін басқарамын да, консерваторияда сабақ беремін. Филармониядан босадым.

Бұрнағы жылдан бергі созылып жүрген «Бұзаулы сиырдың әңгімесі» өткен Сәуір айының ішінде маған, әйтеуір, докторлық атақты берумен аяқталды. (Ақыл, білім баяғы орнында тұр да, титул жайы ұзайып келеді.) Осы айдың аяғында Алматыға қайтам.

Былтырғы сіздің беріп кеткен материалыңызға сүйеніп бір поэма жаздым. Алдымыздағы жиырма бес жылдықта орындалады.

Толығырақ етіп тағы жазармын. Тілектестіктің қысқа түрлері, хабары деп қана түсінерсіз. Сау болыңыз.

Мәскеу. 19-шы саратан

(июнь) 1945 жыл.

Ахмет

6.07.1944 ж.

Баукен!

Көлеңкесіз көңілдің тілеулі достық сәлемін қабыл алыңыз. Сізбен көптен бері хабарласа алмадым. Оған «ұзын-құлақ» айыпты. «Бауыржан келе жатыр, келгелі жатыр, келетін болыпты» деген ұзынқұлақтың хабары үш ай бойы Алматыны бір басынан кезіп жүрді. Тіпті қазіргі оқып жүрген оқуыңыздың мезгілін қысқартып «е, ол тек бұйрыққа үлкен кісінің қолы қойылғанша тана көрінеді» деп тағы біраз шарлады. Ақырында Жамалға жазған өз хатыңыздан анық жайды талдап біліп, бұл күн осы хатты жазып отырмын.

Алматыда айтарлықтай өзгеріс жоқ. Тек Бақыт «құлдық» деуді ұмытып кетті. Өзіңіз көрген әлеумет тегіс аман. Әсіресе, жазушылар аман. Бірақ жазып қиратып жатқаны шамалы. Бүгінгі тақырыпты жазамыз деп, бәрі де жайдақтай шауып, жалпақтап жатыр. Қандай болып шығары белгісіз. Мұқаң менен Ғабит сіздің материалыңыз бойынша киносценарий жазамыз деп тиісті жерімен шарт жасасты. Кешікпей кіріседі. Ғабит Смағұлов дейтін батыр жайлы повесть жазып жатыр. Осы айдың ішінде бітірмек. Мұқаң қаламын қайрап жалақтап отыр. Екеуі біріксе, сіздің материалыңыздан бір жақсы нәрсе шығарады деген үміт бар. Сәбит Мәншүк жайлы бір повесть жазып жатыр. Нұрлыбек ақын «Ер Төлеген» дейтін поэмасын бітірді. Жұрт мақтап, газет баса бастады. Маған онша ұнаған жоқ. Сіздің мендегі материалыңыз Альманахқа кетті. Ол әлі шыққан жоқ. Июльден бастап екі-ақ саны шығатын болған. Бірінші саны август айында дүниеге келетін болар. Екінші саны қашан берілетінін білмеймін. Қазіргі басқаратын мен емес, Қажым Жұмалиев дейтін жолдас.

Басқа айтар жаңалық жоқ. Енді өзіңіз де бізді ұмытып кетпей, хат жазып, хабарласып, жай-күйіңізді білдіріп тұруыңызды сұраймын. Алдымен денсаулығыңыздың шындығын жазыңыз. Онда барған соң емделдіңіз бе? Соны жазыңыз. Бізді қорқытатын тек сол денсаулық жағы ғана. Артыңыздағы қалың халқыңыз үшін денсаулығыңызды сақтаңыз, сақтай көріңіз. Ұзақ өмір берсін, илаһи амин!

Қолыңызды қыстым. Әлжаппар.

Қасымда Алма дейтін балам тұр. Ол Бақыттың папасына сәлем айт менен дейді. Бес сөзінің бірі орыстікі. Қайтесіз қабыл аларсыз. Ал, Қазия дейтін кемпір Қазақстаннан қайырлы сәлемін айтады.

Әлжаппар

5.06.1949 ж.

Құрметті Бауыржан!

Менен жауап кайтпаған соң, кейіп жатқан боларсың. Оның өзіне лайық себебі бар. Оны кейін қалдыра тұрып, әуелі жұртшылық үшін мәні болған жұмыстар жайын айтайын. Ол - Мәскеуде өткен қазақ әдебиетінің он күндігі. Менің ойымша, декада мен күткен дәрежеден әлдеқайда жоғары өтті. Мәскеуліктер де солай деседі. Оған айғақты газеттерден де көріп жатқан боларсың. Бұлай өтуіне себеп болған, бірінші, әрине, әдебиеттің өз табыстары. «Абайдан» бастап орысша аударуға үлгеріп келген Ғабиттің

«Қазақ солдаты», Ғабиденнің «Миллионері», Ғабдол Слановтың «Жайлауда», С. Қалмақанның повесі, Сәбиттің Мәскеуде басылған «Ботагөзі» қазақ прозасы туралы аса үлкен әсер қалдырды. Піскен, тез жетілген, үрдісті, өрелі әдебиеттің прозасы жасалыпты деген ой салды жұртшылыққа. Бұлардың үстіне поэзиядан (Мәскеуден барған жақсы ақындардың қатысымен) Ғалидің, Қасымның, Тайыр, Жұмағали, Қалижанның, талантты жас ақын Сырбай Мәуленнің, менің, Жұбан деген жас ақынның жинақтары бөлек-бөлек кітапша болып басылып келді. (Осылардың ішінде декада өткен соң үш күннен кейін адасып жүріп келген менің орысша жинағым ғана. Ішіндегі ең көлемдісі де осы еді.) Міне, осы аталған жинақтарда проза қатарлы үш күн бойы ақындар секциясының талқылауынан өтті. Үлкен ақындар үйлерінде оқып даярланып кеп, қызу катысты. Кешкі айқайлар, ұралар ғана емес, осы сияқты талқылаулар кемшіліктерімізбен қатар, қазақ поэзиясының аса қадірлі орын алатынын дәлелдеді. Талқыға түскендерден ерекше бағаланғандар Қасым мен Ғали болды. Бүткіл Мәскеу одағының пленумында «Қазақ поэзиясы фольклорлық каноннан шықпай келеді» деген баға ұшқары, білмей берілген баға екен деп танылды. Бұл — бірінші фактор.

Екінші бір себеп — әнші, әртіс атаулының сорпаға шығары түгел келді. (Күләш, Үмбетпаев, Шара, Досымжанов, Жамал, Роза Бағланова, Шәкен, Қадисалар). Бұлар концертте жақсы өнер көрсетті. Роза Бағланова мәскеуліктердің есін шығарды. Әсіресе, жұртшылықты аса таңдандырған, аса сүйсіндірген — ұлт оркестрі, оны бастап келген Ахмет Жұбанов.

«Үлкен мәдениетке жете отырып, ұлттық қасиетін сақтаған ұлт оркестрі — осы оркестр екен» деп ғалымдар, суретшілер, музыканттардың, жазушылардың, басшылардың айтқанын құлағымызбенен талай естідік. Сөйтіп, осы жолы Қазақстан үлкен мәдениетімен үлкен аренада жарқ-жүрқ көрінді.

Үшінші себеп. Қазақстан басшылығы қаражат, жәрдем жағынан ойдағыдай болысты. Ілияс Омаров жақсы басқарды. Ол аз болса, басқа жұмыспен келген сияқты болса да, Жүмекеңнің өзі келіп, үздіксіз болысып, жәрдемдесіп отырды. Орталық партия комитеті, «Правда» газеттерінің тарапынан айрықша ілтипат жасалуына көбірек зер салды. Міне, осының бәрі мені қатты қуандырды. Әрине, мұндай әрі қауырт, әрі қызықты жұмыстардың кезінде керекті, елеулі жолдастарды шақырып қатыстырғанда, өте орынды болушы еді. Бірақ, ондай кемшілік бола тұрса да, үлкен, баянды жұмыс үшін елегім келмейді. Менің өзім соңғы үш-төрт жылда өнімді шаруалар істемеген, декадаға көрнекті болып келмегендердің бірімін. Оның обалы, әрине, өзіме. Сондықтан аталмағандардың да бірімін. Бұл, сөз жоқ, ренішті, ұятты нәрсе. Сонда да жалпы табыс үшін шынымен қуандым.

Мұнда Жамбылды сценарий етіп жазуға кеп, қосалқы автор Николай Погодинге мойынқос болғанмын. Мен тараптан істелетіндерді бітіріп өткіздім. Ендігі сәті Погодиннің қаламына байланысты. Көп бейнет тарттым, көп уақытым кетті. Сәтсіздікке ұшырай беріп жүрмін той. Менің сорым жеңсе, бұл да қылжия кетуі ғажап емес.

Бүгін бес күн болды, жаман аяғым зар қақсап ауырып, төсек тартып жатып қалдым. Көп жүріп ауырладым ба, жоқ әлде тағы бір көретін бейнетім бар ма деп, қартайғанда көрген құқайдан қатты қорқып қалдым. Бірақ бүгін саябырлау, тұрып жүрер алдымда саған хат жазып отырмын. Ертең алтысында поезбен жүреміз.

Енді өзің туралы менің екі-үш реттен сөйлескен кісілерім Ильяс пен баяғы Исағали. Сенің маған соңғы берген телеграмманды (Вездесущий блат) оқып бердім. «Жүмекеңмен сөйлесеміз, Орта Азияға алдыруды сұраймыз» дескен. Одан кейін де әне-мінемен келеді. Өзім аналар сөйлесеміз деген соң, Жүмекеңе барған жоқпын. Міне, енді Исағалимен жаңа тана сөйлестім. Ол маған тура былай деді. «Мен осындағы әскер үлкендерімен екі рет

сөйлестім. Ол кісіні жақсы білеміз, жағдайын да есіттік. Өзіміз жақында қолға аламыз» деді. Сондықтан олар уәде беріп отырған соң, Жүмекең де айтқаным жоқ. Егер Бауыржанды әскерден босатып, басқа қызметке қоятын болсақ, Жүмекең арқылы өзгеше сөйлесуге болады екен. Бірақ ондай әңгіме көтерілген жоқ қой. Сондықтан әзір өз бетімен қам қылмай, сабыр ете тұрса, егер бұлардан тез шешілмесе, онда Жүмекеңмен сөйлесіп, мәселені ірірек қоярмыз. Жүмекең әзір осында болады деді.

Мен Исағалидің сөздерін тұтас жазып отырмын. Демек, менің де бар білерім осылар ғана. Тегінде әскери жұмыстан босанғың келсе, біздің басшылармен (ең үлкендерін айтамын) сөйлесуің керек те, тіп-тіке пікірлерін сұрауың керек. Онда жұмысты тілмаш арқылы істеу келісе қоймайды. Ал басқа жаққа ауысу туралы болса (курортта) Исағалидің айтқанынан басқа өзіндік пікірің жоқ.

Вера Павловнаны көріп жүрмін. Ажары да, ақуалы да жақсы сияқты. Рүстем осыдан он төрт күн бұрын нағашысы Шахметпен бізге қарамай кеткен. Ауылға барып, Мәскеуге коса Сарамен екеуімізді жамандап жүрсе керек. Оның сазайын барған соң берерміз. Басқа не айтайын, қазірге қош, есен бол. Сарадан сәлем.

Әбділдан

25.11.1949 ж.

Құрметті Бауыржан!

(кешіккенге кешірім болсын)

Сенің Мәскеуден жазған, курорттан жазған хатыңды да алғам, бірақ тұрақты жерге қашан қайтатын мөлшерінді сен жазбаған соң, мен біле алмадым. Сонымен қызу кезде, оқи сала жазудың сәті түспеген. Екі тілде жазған телеграмманды да алдым. Қазақша сөздері сапырылысып кетіпті. Аңғаруымша, «Үй арасында көжеге өкпелесудің керегі не» деген сөздер ғой деп ұқтым. Олай болса, түсінбедім. Менде ондай ештеңе жоқ. Болуға мүмкін де емес. Себебін жоғарыда айттым. Одан басқа түк те жоқ. Хал-жайға келсек былай:

1) Соңғы жылдарда өзімше оқу мен тоқуға көбірек уақыт жібергем. Декададан қайтқан соң шұқынуға кірістім. Роман бастайын, 30 жылдыққа (республикамыздың) сол прозамен барайын деп ем. Оған кірісе қоюға, шынын айтқанда, жүрексіздік жасадым. Драматург болып, идея жағынан құлап едім, енді прозаға барып, меңгере алмай «жас прозашы» атанам ба деп қорықтым. Расында да, құлаудың бір түрі болар еді ғой. Сондықтан шешеден туа бастаған азды-көпті ұйқасы, ырғағы таныс өлеңіммен қартаяр кезде тағы бір шұғылдануды қолайлады. Сонымен бірсыпыра өлеңдер жаздым. Екі-үш күн болды, үлкен (үлкен деп көлемін айтамын) поэма жазып тапсырдым. Жұрттың не дерін Құдай білсін. Поэмамның геройы — Хо Лун деген қытайдың карт художнигі. Тарихи фон, өте ашық алынған фон — Қытай революциясы. Художниктің баласы — әрі солдат, әрі күшті ақын Ма Хайда деген жас. Осы екеуінің өмірінен бір түйінді мезгіл алынды. Сен айтқан Мао Цзедун фонның ішінде көрініп отырады. Поэмам сюжетті, өзінше тәуір. Басқалардың қалай қарарын болашақ көрсетер.

Осы поэмадан бұрын «Димитров» деген поэма бастап, 3-4 жүз жолын жазған едім. Сталин жолдастың жетпіс жылдығына әзірлігі ретінде Қытайға кірісуге «мәжбүр» болдым. Оған сенің Сочидан жазған хатың мықты себептің бірі болды. Оныға көп рахмет.

Қытай туралы газеттерден басқа «Жаңа Қытайда», «Қытайдағы гром», «Бір жыл Қытайда» деген үш кітап оқып шықтым. Басқалары орысша аударылған Қытай жазушыларының өз

шығармалары еді. Сөйтіп, енді ертеңнен бастап Димитровты қайтадан қолға қызу алғалы отырмын. Ал, Болгарияның өзін көрген жоқпын той, бірақ оның бес жүз жылдық тарихы, фольклоры, әдебиеті жөнінде Алматыдағы гәуір маманның бірі болдым десем, өтірікші болмаспын. Ұсақ-түйегінен басқа қырық шақты кітап оқыдым. Соның нәтижесінде Болгар халқы менің сүйікті халықтарымның біріне айналды. Кілең аждаһаның ортасында бір уыс елдің бес ғасыр бойында жан сақтауы, тілін, елдігін, ерлігін жоғалтпауы тіпті ғажап екен. Осындай күйде жасалған поэзиясы, әсіресе, фольклоры ерекше қызық. Әйелдің ерлігі, еркектермен бірге қайдуқ (партизан) боп кетулері, құрбан болулары басқа бір халықта да бұл дәрежеге жеткен емес.

Николай Погодин екеуміз жазған «Жамбыл» сценариясы Мәскеуден өтіп келді. Біздегі жұртшылық оқып, жақсы десті. Қазір үлкендер оқып жатыр. Оның да болашағын кезінде көрерміз. Өз қара басымның декададан кейінгі күйі осылар.

2) Басқа әдебиетшілердің күйі: Тайыр орман туралы поэма бітіріп, оны «Социалистік Қазақстанға» июнь айында жариялаған. Жақында орыс тіліндегі аудармасы «Каз. Правдаға» шықты. Оларды көрген боларсың. Оны лауреатқа ұсындық. Әлжаппардың «Бір семья» деген пьесасы қойылып жүр. Тіл жағы әжептәуір, бірақ оқиға шындығы, оқиғаны туғызатын себептер жеке өзіме тіпті ұнамайды. Өтірік сияқты, оны да ұсындық. Ғабиттің орысша переработать етілген «Солдатын», Ғабиденнің «Миллионерін» ұсындық. Бізден биылға бәйгеге қосылғаны — осы төртеуі. Жаңа шығармалардың ішінде Тайырдан басқа биыл біткен жақсылары — Ғабиттің жаңадан жазған «Амангелді» пьесасы. Жақында оқыдық. Өте жақсы шыққан. Мұханның «Ақындар ағасы» деген үшінші кітабы жорналда басылып жатыр ғой, оқыған боларсың. Бұ да бұрынғы кітаптардың дәрежесінен төмендемеген, оқиғалы жағынан қоюлана түскен. Өте әдемі келеді. Қысқасы, былтырдан биыл тәуірміз. Декада недәуір итермешіл болып кеткен сияқты. Айтпақшы, драма театр «Абай» романын сахнаға әзірлеп жатыр.

Сіздің үйге екі рет барып, Бақытты көрдім. Жамалды кездестіре алмадым. Одан соң Сара телефонмен үйге шақырып еді, бірақ Жамал сөйлесуге ерінді ме, әйтеуір, келмей кетті. Бақыт іріленіп, жігіт болып қалыпты. Ойынға алаң болып жүріп, менімен көп сөйлеспей жүгіріп кетті. Тегінде оған жақсы тәрбие, тұжырымды білім алу керек қой. Ол үшін есейе түскен соң ойласып, тәуір жерге орналастырған мақұл болар. Оны ойлана жүруің қажет.

Құрманбекпен сирек кездесіп жүруші ек. Осыдан бір ай бұрын Сара екеуміз үйінде қонақта болдық. Бізден басқа Қасым Шәрипов, Сүлейменді әйелімен шақырған екен. Ертеңіне біздікінде боп біраз сөйлесіп кетті. Оның ойынша, сен тентек сияқтысың (мен айтты деме), бірақ мен сөзді көпке ұзатпай тез тоқтаттым. Әркім ішкі сырын өзі көбірек біледі ғой. Оған біздің араласуымыздың орны жоқ. Қанша жақын, доспыз десек те, білмесіміз, ұғынбасымыз көп болуы мүмкін, сондықтан ондай әңгімеге араласуға батырлығым жетпейді дегенді аңғарттым. Бұл сөзімді Құрманбек те түсінгендей ойланып қалды.

Бір жағынан баяғыша академияда істеймін. Отан соғысы жөніндегі халық жырларын (аттану, қоштасу, солдаттардың өлеңмен жазылған хаттары, ата-ананың хаттары, жоқтау, ерлікті мадақтау, жеңіске деген үміт, жеңдік деген жырлар, мақал-мәтелдер) баспаға әзірлеу, басқаруды мен алған едім. Көп материалдарды оқып шықтым. Бұ жағынан, Құдайға шүкір, өте бай екенбіз. Ғажап жырлар кездесті. Бұлар — соңғы екі жылда экспедицияның жинағандары. Жеңістің бес жылдығына қарсы серияның бірінші кітабын береміз. Осы туралы тезірек кеңес бер. Сенің материалдарыңнан да қосқым келеді. Оған қалай қарайтыныңды білдір.

Ел-жұрттың бәрі аман, өзіміздің үй-ішіміз де түгел сау. Рүстем осы бойымен аман-сау өсе берсе, тәуір жігіт бола ма деген үміттемін. Қыздарым да оқып жүр. Апам Қызылордада

еді. Осы айдың жиырма тоғызында келеді. Сара шапқылап жүр. Бәрінен көп-көп сағынышты сәлем. Айтпақшы, сентябрьдің ішінде өз машинамен (есіткен шығарсың, «Победа» алдым ғой) Қырғызстанға барып келдім. Ыстықкөлдi айналып, елін бірсыпыра аралап шықтым. Өте бай тұратын жақын ағайын екен. Жазушылар жұртшылығымен таныстым. Басшылары да өте искренно құрмет көрсетті. Бір мәжілісте қызып отырғанда, басыма қырғыз қалпағын кигізіп еді, Құдай аузыма табанда сөз сала кетіп, айнаға қарап тұрдым да:

Басыма кидім ақ қалпақ,

Оюлап шетін сырғызған.

Менің де бетім жап-жалпақ,

Айырмам қайсы қырғыздан, -

дедім. Күліп мәз болып қалдық. Осы өлеңге қосып, тағы бір-екі өленді кейін өзіміздің журналға бастырдым. Қырғыздар жайында цикл өлеңдер жазып тастамақпын.

Көп сөйлеп былшылдап кеттім білем. Енді тоқтатайын. Екі хатыңа татитын хат жаздым ғой деймін. Осымен есебіміз де түзуленген шығар, қош.

Құрметпен, Әбділда

20.12.1949 ж.

Бауырым Бауыржан!

Бүгін балалар театрында (ТЮЗ-да) Шахметтің «Нұрлы тас» деген әжептәуір пьесасын комитет күндіз қабылдап, соған барған едім. Жұрт жинала қоймаған екен, кең залда жалғыз өзім қиял торып отырғанымда, бір әйел күлімсіреп кеп, «здрасти» дегені бар емес пе. Түсін шырамытсам да, жете тани алмай, дағдарып үлгергенше, сенен келген бандерольді ұсына берді. Сөйтсем, күнде газет-журнал, хат-хабар әкелетін қызалақ екен. Сыртымнан көріп қалған соң, өкшелей қуып кеп тапсырып тұр екен. Жақын жерден тауып, тапсырғанына қуанып ол кетті. Ішім пысып отырғанда сенен хабар жеткізгеніне қуанып мен қала бердім. Жетісінде жазған екенсің, міне, он тоғызында менің қолыма тиіп отыр. Осыған қарап, шын-ақ алыста екенсің деп ойладым.

Саған не жазғаным ұмыт болуға да айналған еді. Сенің хатыңды оқып отырғанда ғана барып, өз хатымның мазмұны ойыма түсті. Әрі ызаландым, әрі күлдім. Өзіме ызаландым, өзіме күлдім. Алдағы февральда қырық бірге кірем. Шашымның жартысы ағарды. Осы шаққа дейін балалығым мен шалалығымның қалмағанына ызаланып күлдім. Апырым-ау, адам деген өспес пе, ширамас па, сауысқан мінезінен тәлім алмас па, тым болмаса, аңғалдықтан арылып, бірер мысқал қуланбас па?! Уақыттың не дерін шамамен күтіп, алдағы уақиғаның қиюын күтіп, соған қарап сөйлемес пе? Менде әлі күнге осының бірі жоқ екен, соған ызаландым. Қысқасы, саған сукитып тұрып өтірік жазыппын. Өзім алданғанмен тұрмай, сені де алдаппын. Соған ызаландым.

Ноябрьдің жиырмасында мен Сталин жолдас туралы жазған сегіз жүз жол поэмамды бітірдім. Сол күні мәшинкеге бастырып, Сәбитке бердім. Соның алдында ғана менімен

сөйлесіп: «Сенде, Әбділда, декададан кейін әжептәуір здвиг бар, өлеңді недәуір жазып тастадың, жақсы өлеңдер жазып келесің. Мұны үлкендер де байқаған сияқты. Енді маған поэманды бер, алдағы пленумда баяндамама қоса айтуыма керек»,— деген, сол үшін бергенмін. Ұлы Адам туралы адал, ақ көңіліммен жазған, жүрегімнен жарылып шыққан, ақындық сыр ең болмаса (кемшіліктері болса да) жолдастарды сүйсіндірер деп сеніммен бергенмін. Осы поэма туралы саған қаншалық қуана хабарласам, мұндағыларға да соншалық қуанышпенен тапсыртам. Пленум 30 ноябрьде ашылды. Сәбит екі жарым сағаттық баяндама жасады. Соның жартысын маған арнап: «Өткендегі қателіктерін қайталады. Қолына тапсырған поэмамды символизм әдісімен жазылған қате шығарма»,— деп баяндады. Тіптен, журналға шыққан «Ән» Ропсонға бағыштаған жақсы өлеңімді де бірден жамандыққа, қателікке қосақтай салды. Ол ол ма, Мәскеуде Погодинмен қосылып жазған, қабылданып қойған сценарийді де атаған жоқ. Отан менің қатысым жоқ сияқты өте шықты. Мен бұл сценарийді өткен жылы Қазақстан Орталық Партия Комитетінің қаулысы бойынша, (Сол қаулыда Әбділда жазсын деп атап көрсетілген) Партия тапсырмасын орындау үшін жазғанмын, әйтпесе, сценарийға шеберлігім қысқан жоқ-ты. Сөйтіп, кино драматургиясына атсалысам, халқымыздың мұқтажын өтеймін, өкіметіміздің керегін іздесемін деген адал ниетім тағы да ұмыт шаруаның біріне айналды. Бірақ мен Сәбитке өкпелегенім жоқ. Өйткені біреуге өкпелеу үшін де негіз керек қой. Ол адам саған сенетін, ниеттес, адал ойлайтын, қамқорлық жасайтын кісі болса, сондайда өкпелемей ме. Әйтпесе, тасқа да, ағашқа да, суға да өкпелей беруге, наз жасаудың орны қанша?! Мен басқаларға өкпеледім. Ілияс жолдас ең соңынан қорыта сөйлеген сөзінде (Әділін айтуы керек, жақсы сөйледі. Әдебиет мәселесін терең ұғатын жаңа шығармалардың, жаңа тілектерге сай көбірек шығуына мұрындық, жетекші болатын пікір айтты. Жүмекең ойлайтын қамқорлық пікірлер де осы баяндамалардан сезіліп тұрды.) «Ірі ақынымыздың бірі Әбділда үш жылдан асып барады ештеңе берген жоқ»,— деп үзілді-кесілді ғып айтты. Мен осы бағаға өкпеледім. Мүмкін, жолдастар менен ұсақ-түйек емес, «Абай» сияқты табанды, сүйекті шығарма күтетін шығар. Олай күтушілер, сөз жоқ, мені бағалағандықтан, тіпті сүйгендіктен, сенгендіктен күтетін болулары керек. Оған иненің жасуындай ренжісем ит болайын. Қайта ұялуға тиіспін. Мәселе онда тұрса, сөзім жоқ. Бірақ маған болысу керек емес пе? Азар болса, барымды бағалап, адал тырбанып жатқанымға сүйсінген мінез көрсетіп, демеп, сүйемелдей отырып, ұялтатын сөзді сосын айту дұрыс емес пе? Жоқ, ол болған жоқ.

Айтпақшы, данышпан жазушы Мұхтар дос туралы да айта кетейін. Есіңде ме, екеуіміз бұл кісі туралы сөйлесіп отырғанда (оған үш-төрт жыл болып қалды), мен отан жақын жүргендіктен өз пікірімді айтқанмын, жазушылығын мақтай, «Абайдан» үлкен үміт күтетінімді қуана сөйлеп отырып, мінезіндегі кемшіліктерін де ескерткем. Өзімшіл, мақтай берсең жақсы көруі де арта береді, бірақ пәлендей ойсырай болысатын кісі емес дегем. Ол достыққа ең әуелі өз пайдасынан қарайды дегенді ескерткем. Ол менің адал сөзім еді. Сөйтіп жүріп «Абайды» Сәбит сан түрлі оңбағандыққа жорып жатқанда, мен жанымды сала қорғағам. Мінезіндегі көзім жетіп тұрған міндеріне бола талантындағы үлкен қасиетке тілектес болуды, қазақ әдебиетінің абыройы үшін барлық талант күшін сығып алуды міндет деп санағам. Сол бетімнен әлі айнығам жоқ. Өзім туғыза алмасам да, күші бар жазушыны жүз процент іске жегу, барлық жақсылық қуатын халық үшін жұмсату, оған болысу — әрбір ойлай білетін адамның міндеті. Мұхтар қазір в форме. Жасы да әбден толысып, жеткен адам. Одан көп құнды дүние алуымыз керек. Ал, мінезіндегі ұсақтықты, ол ұсақтықтың маған келтірген «пайдасын» саған ғана оңаша айтам, тек кездесіп қалып, қыза сөйлескен кезде оған айтып қойып жүрме. Яғни Бауыржандыққа салып, бөсіп кетпе деймін.

Мәскүнем, ішіп алса былшылдап кететін Погодин Мәскеуде осы Мұхтар, Сәбитке кездесіп отырып, сценарийдің көпшілігін мен жаздым, ақшаның 75%-н мен алуым керек

деп соғыпты. Ол пікірін студияға да жазып берген. Бірінші автор қылып өзін қойған. Мен осылардың бәрін білсем де, артын күттім. Сценарийдің бекуіне менің жеке басымның дауы бөгет болмасын, Қазақстан 30 жылдыққа қарсы киносыз қалмасын деп тіс жармадым, ішімнен тындым (Маған Құдай сәтсіздік те ұрындыра береді ғой). Осы әңгімені Сәбит қопағардай қылып қуана соғып келсе, әбден заңды. Ал, Мұхтар ше? О да соның сыпайы түрі болып қайтты. Осында сан жолдастарға «Погодин мастер ғой. Әбділда соңғы жағында қатыса алмады той, орыс жазушылары өстіп болыспаса бола ма?» деген сөздерін күн сайын естіп жаттым. Ол аз десең, «менің айтқан кеңесімнің көбін Погодин жақсы пайдаланған екен» деп сценарийді талқылаған жиналыста шімірікпей соқты. Мінеки, сценарийді менің еңбегіме қоспаған себептері осы болуы керек. «Абай» киносына дұрыс сценарий жазып бере алмаған Мұхтар, ендігі туғалы тұрған «Жамбыл» киносы жақсы бола қойса, оған Әбділда досының ортақ боп кетпеуі жағын осылай қарастырып жатыр. Менсіз Погодиннің «Жамбылды» жазбақ тұрсын, маңайынан жүре алмайтыны, мұрнына исі бармайтыны әбден белгілі. Сценарийдің ең жақсы жері — менің пікірім екеніне кейін оқыған соң (соңғы вариантын) көзім әбден жетті. Қазір Министерствода (Мәскеудегі) менің атым алдына қойылған хабары келді. Менің рухани меншігім Совет тұсында талан-таражға ұшырауы мүмкін емес деп сеніп ем. Сол маңайдан шығып келеді.

Бұл тұста менің аңғарғаным — достар мені басқаға бөліп беруге әзір екен. Отан әбден көзім жетті. Сценарий туралы осыларды аңғарту үшін ғана көбірек былшылдап кеткен себебім де осыдан. Міне, бүгінгі халім осы. Алдағаныма кешірім сұраймын.

Саулығым нашар еді. Осы күні тіптен жаман. Мәшинені байлық белгісін көрсету үшін емес, саулығымды ұзартуға алғанмын. Жаяу бір көше жүрсем, аяғым ауырады. Жүрегім — тіпті нашар. Алматыға тұруға болмайды. Әйтсе де, қазақтың қаймағы жиылған жер ғой, көп болса он жыл бұрын өлермін деп сыр бермей жүре беруші ем. Бірақ, қаймақ та өте семіз, майлы болғандықтан, жүрегіме тиюге айналды. Түнде төсекте жатып жүрегім қысылып қалды, үй-іші қорқып даурықпасын деп, оңаша үйде жата бердім. Жарты сағаттан кейін қара терге шомылдырып, қайта тарады. Алдында шылымды көп тартып едім, содан көрдім. Бірақ осылай ұстай берсе, жақсы емес-ау деп қауіптеніп те қойдым. Димитров туралы жаза бастаған поэмама жиырма күннен бері мызғымай тұр. Ырғақ та, ұйқас та жоқ. Олар да менен безген, көшкен сияқты. Ары-бері айналдырып түк шықпаған соң, Обломов сияқты шалқамнан түсіп жатырмын. Аздап кітап оқимын. Жанның бабын іздеп Қызылордаға көшейін десем, (онда жүрегіме жайлы) балаларды мектептен әкетуге қимаймын, әрі олар үшін Қызылорда жайсыз болады. Отыра берейін десем, саулығым төмендеп барады. Мәскеу сияқты жерге ауысуға дәулет жетпейді, үй де таптырмайды. Бір ойым Шымкент қолайлы болар дейді. Бірақ, онда көшіп барғанда, пәтер тауып беріп, жағдай туғыза қойса жақсы. Символист деп оқырып, үрке қарайтындар шыға қалса, тағы жүдеп-жадаймын ғой, сонымен отырған жай бар. Ал, тоқтаттым. Осындай сөздерді кімге айтарымды білмей, іш құса болып жүруші ем. Сенің хатың келді де, жақсы болды, лақ ете қалған себебім де сондықтан. Уақыт алда. Мен күтпегенді осы уақыт әкеп тұрады. Болашақ жаңалығын тағы да жазармын.

Апамнан, Сарадан, балалардан көп-көп сәлем.

Құрметпен Әбділда

29.01.1955 ж.

Бауыржан!

Сәлемнен кейін айтарым: кітапшаңды алдым, көп рахмет. Қасымның қайтыс болғанын кешегі шыққан әдебиет газетінен көрген шығарсың. Қандай қайғы, өте үлкен жолдасты, өте жақын жанды, жалынды жүректі жоғалттық. Ондай ақынды сені мен біз жуық арада көрмейміз. Иә, көрмейміз.

Мен өзім жазбаған, иә жаза алмаған күндерде Қасымды арқау көруші ем, содан күтуші ем. Енді қазір сол арқаудан, арқа тіреуден айрылды. Енді бар қуатты салып, бәріміз қимылдауға, көптеп жабылып, бір кісінің орнын толтыруға тура келеді. Соның өзінде де үдеден шыға алуымыз не-ғайбіл.

Қасымның жазғаны ешқашан да өлмейді. Әні, жыры жұрт жүрегінде болады. Оған күмән жоқ, бірақ айта алмай кеткені, енді айтамын дегені қаншама еді? Көп-ақ еді, асыл-ақ еді. Соның бәрін жоғалттық-ау, бәрінен де сол өтеді. Талай қуантып, талай күңірететін еді! Талай ой топанын ақтаратын еді. Шіркін, қыршын кетті-ау.

Ардақты жанның, дауылды ақынның кеселіне себеп болғандар, ауруын ауырлата түскендер тірі қалды. Қасым туралы жалғыз ауыз мақтау сөз естіп, үш күн ауыратындар жалғанды жалпағынан басып жүр. Оларға орын кеңейді, сыбаға молайды.

Көрерміз енді олардың не бергенін?!

Өлең жазып жібергім келіп еді, жаман, әлсіз шыға ма деп Қасымның әлі құрғамаған топырағынан қорықтым. Мен Қасымның қайтыс болғаны туралы телеграмманы 18 январь күні алдым. Кешке Калининді заказ етіп түнгі сағат бірде телефон соқтым. Сен жауап бермедің, иә үйде болмадың, иә оянбадың. Сенің қалаңның телефоншы қыздарымен қырылыса ұрсып, бірнеше рет ұзақ телефон соқтырдым. Бірақ ештеме шықпады. Қатты ашуландым. Сол ашуым енді тарқап, осы хатты жазып отырмын.

*****

Сара мен Рүстем 17 январь күні келді. Күткен үйіміз әлі тиген жоқ. Институт қорасындағы бір үйде — каникулға кеткен оқытушылардың бір бөлмесінде уақытша отырмыз. Жаңа айдың басына дейін осында болармыз. Мұндағы телефонымыз: 68-47-92.

Съезден кейін «Майра» атты пьеса бастадым. Жоспары жақсы құрылды. Қанатты отырып істеудемін. Құдай біледі, жаман шықпас деймін («Әмин!» де)

Үлкендер пленумге келіпті. Әзір ешкіммен жолыққан жоқпын. Мұхтар Омарханович Индияға кетті. Кіші Мұхтар февральдің 7 күні диссертация қорғайды. Сарадан көп-көп сәлем.

Сәлеммен, Әбділдаң

7.05.1955ж.

Бауыржан!

Ашық хатыңа рахмет. Ауырғаныңды қоштамаймын. Иә, қартайғансың, иә, қалжырағансың-ау деймін. Госпиталшыл болып барасың.

Өз халім, жалпы алғанда, оқытушыларға тән арнадамын. Күнде көп сағатты лекциялар, қыста зачетпен құтылып ек. Енді экзам деген бәлелер қысып жатыр. Қарттыққа қарамай, «тәуір» оқытушы атанғың келеді. Әр нәрсенің өзіндік құмарпаздығы (азарты) болады емес пе. Бұрын Переделкинода едік қой. Екі-үш күн болды қалаға, сол оқып жүрген жеріміздің қорасына көшіп келдік. Оқуға қатынау, театр көру кезінде тынығу үшін әжептәуір жеңіл болып қалды. Поспредиство бермек болған пәтер әлі қолға тиген жоқ. Сара, Рүстем екеуі менімен бірге үш ай тұрып елге қайтты. Онда да бала-шаға бар ғой. Қазір жиырма күн бойында жеке бастымын. Тапқаным мен тамағымды ұйыстырып жей алмай қор болып жүрмін.

Оқығаным теріс болмас деймін. Көп тыңайып, көп байып қалғандаймын. Талабымда талантым болса, соны қоздыратын қоздырғыштар (возбудитель) недәуір қосылған сияқты. Оны уақыт көрсетер. Әзірше аңғарта салайыншы деген бірдеңе ғой.

Ел жайын өзің қатарлы ғана білемін. Талайы келіп, талайы кетіпті, стол басқарушылар недәуір ауысыпты. Олардың қаншасы іс басқарғыш, жұрт басқарғыш болатынын Тәңір тағаламның өзі біледі.

Ғабиден келіп, (15 күндей болды) көзін емдетуге Одессаға өтіп кетті. Оның сөзінен байқауымша, үлкен жазушылардың әзірше сырттары жарасымды көрінеді. Оның есесіне кейінгі буындардың талантты жікшілдерінің құлақтары көріне бастаса керек. Екі қазақ қатар атқа мінсе, жануарларын көтерем еткенше, болдыртып құлатқанша жарысатын әдеті емес пе?!

Үлкен Мұхтар Индияға барып, көп дүние көріп қайтты. Кіші Мұхтар Мәскеуден кандидат болып кепті. Қазақ театрында да тың жаңалық жоқ көрінеді. Жыл басынан бері менің екі аудармамды қойыпты. Бірі — Назым Хикметтің «Махаббат туралы аңыз» (оны қазақша «Фархад пен Шырын» деп атапты). Екіншісі — Островскийдің «Правда — хороша, счастье — лучше» деген пьесасы.

Оқу үстінде өндіріп жазуға мұрша жоқ. Әйтсе де бірсыпыра өлеңдер жаздым. Тағы бір пьесаны асықпай айналдырып жатырмын.

15 июньнен үш айлық демалысымыз басталады. Елге қайту, қонақтап жүру жазуға бөгет жасай ма деп қорқамын. Қайтпайын десем, балаларымды сағынып өліп барамын. Негізгі ойым — еңбек істеу, бастағандарды аяқтау, өлеңдер жинағын әзірлеу. Бұл мәселе де жақында шешіліп қалар.

Бауыржан, көбірек жатып қалардай болсаң, саған қалай барудың жол-жобасын айтып жазып жібер. Қиын да болса, барып қайтамын. Ал, ертерек шықсаң, соғып кетуінді өтінемін. Бір түн менің кішкене бөлмемде бір қонып, оттасып шығайық. Рошальдардың үйіне өткен жылдағыдан соң соққан жоқпын. Құдайға сенсең, ондай визиттер жасап жүруге мұрша жоқ. Оқу, қызметтің үстіне ұлты көп Мәскеу жаман аяғымды екі күннің бірінде қақсатады, жаным ауырған соң кейпім кетеді. Кейіпсіз күйде қыдырудан сұмпайы нәрсе жоқ сияқты сезіледі. Қатты шаршап жүрмін. Сегіз ай бойы күніне алты-сегіз сағаттан партада шоқиып отырып, лекция тыңдау елуді алқындырған адамдар үшін недәуір жүк көрінеді. Міне, менің хроникаларым осылар тана. Жазылайық.

Тілектесің, Әбділда

Бауыржан!

Жамал екеуің сағат үште біздікіне келіндер. Бірге түстік жейік. Былжырап көп ұйықтай берме.

Әбділда

Бауке!

Ертең жоқ бүрсігүні менің «Біз де қазақпыз» деген пьесамның талқысы. Ертең соның қазақшасын оқу керек. Уақытты сен белгіле. Қалғанын Құрмаш ұйымдастырады. Құрметпенен: Айқыш-ұйқыш.

Әбділда

25.06.1944 ж.

Ардақты Бауыржан!

Сіздің Нығыметтен жазған хатыңызды алып, жаңадан келген адамдардан амандық хабарыңызды естіп, қуанып қалдым. Сіздің тапсырмаларыңызды орындағансымақ болып жүрмін, бірақ ойдағыдай деп айта алмаймын. Сіздің қазақша қолжазбаңыз баспаға дайын. Есмағамбет сөз басын жазған, соны баспаға беріп отырмыз. Қашан шығатынына көзіміз жетпейді. Мұхтар мен Ғабит екеуі бірігіп, киностудиямен шарт жасасып, сценарий жазбақ болып жүр. Олардың жоспарлары бойынша июль-сентябрь айларында мүлдем отырып жазбақ.

Сізге өткенде ақша жіберіп едік, тағы да бес мың сом жіберіп отырмыз. Үй-ішіңіз аман. Анда-санда Жамалды көріп тұрамын. Халдері біркелкі тәуір көрінеді. Басқа айтарлық сөз жоқ. Айтпақшы, біздің көршіміз — қырғыздар сізге құда түсіп жүр деп естіп едік. Ол жағын өзіңіз білесіз де, мүмкін, теріс те болмас.

Қош болыңыз. Қолыңыз тисе, бір-екі ауыз сөз жаза саларсыз, тілектеспін. Строева жұмыс істеп жүр екен.

Бек Сүлейменұлы

Домашний адрес:

Алма-Ата Пролетарская 12,

кв 18. Сулейменову Б.

12.08.1943 ж.

Бауыржан!

Бақытыңның сәлемдемесін өз қолымнан тапсырып, папамның бетінен сүй деген аманатын орындамақ едім, бірақ қанша талпынсам да, әйтеуір, әзірге кездесуге сәті келмей-ақ тұр. Білмеймін, әйтеуір, солай жібермейді. Алайда, ақыры жүз көрістірмей тұра алмас деймін ешкім.

Хатынды алдым. Сәлемінді айттым жолдастарға. Қайтарда қалай да жолықпай кетпеймін. Өңгімелесерміз. Өзірше, амандығыңды тілеп бауырың Ғали.

Бақыт пен Жамалдың Сәлемдемесін беріп жібердім. Жолдастарыңнан түгел Сәлем.

Ғали Орманов

18.08.1943 ж.

Жазылдың ба, жаным. Саған өтірікші боп болдық әбден. Он жетінші күні барамыз деп едік, тағы сәті келмеді. Өйткені кідіртті мұндағылар. Дегенмен бірер күнде қалай да аттанып, жолай саған барып қуандырамыз. Қарындастарың да көрісуге ынтық-ақ. Бәрі өлең-әндерін саған арнап, өз жүректерін білдіруде. Біз бөлімшелерде түгел боп, тоғыз концерт бердік. Жауынгерлер, командирлер тым ықыласпен қарсы алды. Мұнда Қазақстаннан өкілдер, әртістер тағы да келді. Оны бастаған Мұхамеджан Әбдіхалықов. Концерт беріп, бөлімшелерді аралай бастады. Мұндағы өз бөліміндегі өз жолдастарың бізді қолынан келгенше күтті, ризамыз. Бауырларыңнан, қарындастарыңнан, туыскандарыңнан түгел сәлем. Тез сауығуыңа тілектеспіз.

Бауырың Ғали

30.08.1943

Бауыржанға

Бұлаң-бұлаң белеңде,

Құны бұйра көк орман.

Бұлтты аспан төбеңде,

Көкжиекке оралған.

Көз алдымда тұрғандай,

Қош айтып, қол алғаның.

Ерді көрдім тұлғаңнан,

Ойлаған ел арманын.

Қысы-жазы жасарған

Қарағайдай мүсінді.

Халқың үшін жасаған

Көрдім батыр сұсыңды.

Қолыңды алдым құрметпен,

Тік қарауға бата алмай.

Жаның қиып күзеткен
Көріңдің кең жапандай.

Соны қайтпай қорғауға,
Қала бердің сен тұрып.
Сені жыр ғып толғауға,
Мен аттандым толқынып.

Көкейімде сақталар,
Сәулем, сол бір тұрысың.
Ағаң ойлап атқарар,
Алысқан қол жылысын.

Қуат тұнған қараңды,
Қарай-қарай қайтармын.
Мақтан қыл деп балаңды
Туған елге айтармын.

Ғали

Түнгі сағат бір.

Москва ЦДКА.

Ескерту: Жаным, Бауыржан, Түгел аманбыз. Бәрі риза. Әңгімесі бір сен. Еліңнің ырысына сау бол. Хат жаз.

20.01.1955 ж.

Құрметті Бауке!

Саламат боларсың. Жіберген кітаптарыңды алдым. Москвадан оралған соң байқаусыз суық тигізіп алып, біраз күн науқастанып та қалдым. Дегенмен көңілім селт еткен кездеріңде кітабыңды қоса оқып шығып, осы әңгімені алғаш айтқан — Холм маңында қырқадағы түнді де есіме бір түсіріп өттім. Қарағайлы қырқада қос тақтай төсеген жолда қош айтысып, көз ұшында бұлдырап қалған бір шағың есімде әлі де бар екен.

Кітабыңның бір данасын арнаған адамыңа тапсырдым. Аңғарлы жігіт болса, іштей түсінген де шығар деймін. Бірақ, әзірше ештеңе де деген жоқ.

Съезден келгелі мұнда елеулі ештеңе бола қойған жоқ. Съезд жөнінде оқушы жұртшылықпен бірнеше кездесулер ғана болып өтті. Бірен-саран мақалалар жазылды. Өзің де естіген боларсың, аяулы ақынымыз Қасым Аманжолов қайтыс болды.

Бар еді менің де бір тентек ұлым,

Өлі ме, тірі ме екен сол құлыным,—

дейсің ғой деп, соғыс тұсында туған елге хат жазған «тентек ұлын» халқы қатты қайғыра аттандырды. Саған арнаған да оның бір өлеңі бар еді, оқыдың ба, қайдам? Басылып шықса, өзіңе жіберермін.

Айтпақшы, бізде «Қазақ әдебиеті» газеті шыға бастады. Жазылып, алдырып тұрсаң, солық басар болады той деймін.

Бүгін күн ашық. Шаңытқан аязды сыпырып алғандай Алматы тауы бар сәулетімен шаңқия жарқырап тұр. Жылы. Бойым сергіп, бүгін онда-мұнда барғалы отырмын.

Әзірше жай осылай, Бауке. Қош, қолыңды қыстым.

Сәлеммен, Ғалиың.

24.03.1951 ж.

Сау-саламат боларсыз. Хатыңызды алдым. Амандық білдіргеніңізге үлкен рахмет. Біздің жайымыз өзіңіз көрген қалыпта.

Сіздің тапсырмаларыңыздан орындадым дегендерім:

а) «Офицер дәптерінен» (қазақша) жеке кітап болып шығатын болды. Өз пікірлеріңізді негізге ала отырып, мен алғы сөз жаздым. Қазір қолымда тексті жоқ еді. Алматыға барған соң жіберермін.

б) «История одной ночи» жеке кітапша болып басылмақ. Ғали мен Ғалым баспаханаға жібереміз деп қалған.

в) «Офицер дәптерінен» бір әңгімеңізді Совет Армиясының күніне арнап, журналдың 2-санында жарияладық.

г) Үлкен қолжазбаңызды мен кеткенде, Снегин оқып жатқан. Ол өз сөзінде тұратындығын айтты.

д) Сіздің Жазушылар одағына мүшелігіңізді шешкенбіз. Документін мен мұнда әкеліп тапсырдым. Фадеевтің науқастығына байланысты документіңізге қол қойылмаған екен, мен сіздің өзіңіз келіп алады деп, Жданова жолдасқа тапсырып кеттім. Ол кісі — мұндағы Жазушылар ұйымының кадр бөлімінің бастығы.

Біз апрельдің бірінде, я екісінде жүреміз. Уақытыңыз болмаса, келуіңіз қиын той. Сізбен кездесу дәл мен үшін көп мәселе жөнінде пікірлесуге жол ашар еді, оқасы жоқ, таты кездесерміз.

Қызметіңіздің жемісті, бастаған еңбегіңіздің бағалы болуына тілектеспін.

Менің Алматыдағы адресімді сізге әзірге хат арқылы ғана таныстырамын. (үй К.Маркса 60, кв 4, маған).

Жас деп қомсынбаңыз, кіші деп қымсынбаңыз. Пікірлесе алмас деп қауіптенбеңіз. Салмағыңызды сала, өктемдігіңізді өткірлей кеңесіңіз.

Хат жазыңыз, хабарласыңыз. Мұндағы телефоным 2—10—32, оралдықтарша айтқанда «Сау болыңыз...»

Сәлеммен Қайнекей

Хатыңыз бүгін ғана тиді.

Келгенінше хабарласпады деп кейімеңіз.

Қайнекей

Сәлем де майдандағы Бауыржанға,

Бермейді кімдер сәлем тәуір жанға.

Атына ұлы Отан дақ түсірмей,

Қорғаған Москваны ауыр таңда.

Қайнекейдің жазған хаты

Қайнекей, біз келеміз аспанға ұшып,

Әлі де сөйлесерміз жерге түсіп.

Депутат деген сөзге ұят болар,

Ішіне самолеттің қойсақ құсып.

Сонда Қайнекей жауап берген:

Әрине, біз келеміз аспанға ұшып,

Әлі де сөйлесерміз жерге түсіп.

Құсқанның самолетте ұяты жоқ,

Үрия дамбалына қойған тышып.

Қ. Жармағамбетов,

К. Қуанышбаевтардың

самолеттегі әзіл өлеңдері

1946 ж.

Батыр шықты қазақ деген қауымнан,

Кешіп өткен отты-ажалды дауылдан.

Европада туса егер болар еді Бонапарт,

Қазақ болып туыпты да,
Болып қапты Бауыржан.

Почерк К. Жармағамбетова

15.04.1945 ж

Бауыржан!

Денің аман-есен екеніңді біліп, өте қуанып қалдым. Мен Мәскеуге марттың алтысында келіп едім, әлі осындамын. Келген жұмысым бітті, сегізінші апрельде үлкен артистердің арасында концерт бердім. Он төртінші апрельде ЦК-ның қасындағы шолға концерт бердім. Енді Мәскеуге ашық концерт бер деп тұр. Білмеймін, қалай боларын.

Берген концерттерім өте жақсы өтті.

Бауыржан үй іші аман-есен. Сіздің қасыңыздан келген адамнан амандығыңызды ауызба-ауыз сұрап білгенімді Жамалға айтам.

Біздің «үлкен» кетті. Қараторғайдың (Скворцов) баласы ұшты. Өздерің туралы жазылған әңгіме кітап Сталин сыйлығына ұсынылды. Театрдан Қалибек, Серке, Елубай, Шәкен, мен ұсынылдым. Менің жұмысым осы сыйлықтарды беру туралы еді.

Қараторғайдың орнына келген адам Хабаровскіден келеді екен. Қандай адам екенін білмеймін. Аман-есен болуыңды тілеп хат жазған Күләш.

Асығыс жазылды. Арабша жаздым тез болсын деп.

Мынау суретті өзіміз бармасақ та, суретіміз болсын қасыңда деп жіберіп отырмын.

Күләш

23.09.1972 г

Алма-ата

Дорогой Бауыржан!

Вчера сдал в издательство «Жазушы», заведующему редакцией А. Н. Сергееву, рукопись сборника «На литера-турных перекрестках». В нем очерк о Б. Момышулы «И в жизни, и в книгах».

Как ваше здоровье, милый Бауыржан? Юзефа Ивановна шлет вам привет.

Ваги Анов

30.12. 1950 г.

Батыр аға!

XX ғасырда адамгершілік өмірдің өксіген есігін езген елдің тегеурінімен ашқан еді. Содан бері саналы адам ғана емес, меңіреу табиғаттың да ерекше өзгергенін көзбен көріп отырмыз. Оның өзгертушілері — қарапайым адамдар.

23.09. 1972 г. Алма-Ата

Жаңа жылдағы алғашқы тосты сол қарапайым адамдардан ұлы майданның ерлерін баулып өсірген, ұлы адамға арнап көтерерсіз. Сол минутта менің жүрегім де сіздермен бірге. XX ғасырдың екінші жартысының есігін ыстық сезіммен сіздермен бірге ашамын. Өмір үшін күрестің өзіңіздей батырларын баулып өсіруіңізге, әдебиет саласынан қол үзбей, таудан аққан бұлақтай, Түлкібастың суындай таза өмір шындығын жазуыңызға тілектестігімді білдіремін, асыға күтемін.

Өзіміз көктеп өскен, жасымыздан нәр алған туған ел, өскен жер үшін тағы бір тост көтерелікші.

Жаңа жылдың жарқын кешінде қараңғы түнектің найзағайы көзіме елестейді. Сол түннің түңлігін қан кешіп, алға ұмтылып ашып бара жатқан жауынгерлерді көремін. Майдан алаңында қансырап жатқан жауынгерді кездестіреміз. Ол өлім алдында ернін тана қыбырлатып: «Мен сендерменен әрқашан да біргемін»,— дейді. Иә, олар әрқашан да бізбен бірте. Атасы, солар үшін бір тост көтерелік. Амандықтан аттап, ертегіге түсіп кетіпсің демеңіз, бұл ертегі емес. Туысқандық жүректің қатал шындығы.

Сіздің шыншыл адал жүрегіңіз, саналы ерлігіңіз үшін мұнда мен тост көтеріп мақтанамын.

Бауырың Асқар.

Уақытыңыз болса, біздің үйде қонақ болыңыз. Келетін уақытыңызды Құрекең арқылы білдіріңіз.

Асқарың (Лекеров Асқар)

10.1952 ж.

БӘКЕ!

Сіз жалғыз Құрекеңнің ғана туысқаны емессіз, барлығымызға ортақсыз. Сіздің үлкен жүрегіңіздің соғуын көре бергіміз келіп тұрады. Өйткені ол жүректе тек сіздің меншік сырыңыз ғана емес, барлығымыздың өмірімізді қамтып жатқан сыр бар. Ол — үлкен сыр! Сол сырға біз түгіл, орыстар түгіл, батыстың жаңа бас көтерген адамдары да құлақ түреді. Бейне жақын адамдарындай күлімдеп еске алады. Қырдағы Қытай балалары да қара шашты өзіміздің Қазақ деп жақын тартады. Оларды қызықтыратын, сыртыңыздан құрметтететін поғоныңыз емес, мен айтып отырған үлкен жүрегіңіз.

Мені өкіндіретіні өзіміздің ауылдың кейбір «басымыз Үлкен» деп есептейтін жанды қуыршақтарының сол сырды түсінбейтіндігі. Расында, ол бастарды Мичуриннің бағына қайтарып қайтадан өсіретін алма емес. Біз ол бастар үшін отқа күйгіміз жоқ, біз ол бастар үшін еңбек етпейміз, қарапайым кішкентай адамдар үшін.

Иә, адам!

Кейде мен өзіме өзім — адам үшін не істедім деймін. Жауап таба алмаймын. Адам үшін көрген бейнетімнің барлығы желге кеткен сияқты. Өткен өткелдерім өзге түгіл өзіме ұмыт болып барады... Осы да өмір ме?!

Әрине жоқ... Тек қысқа өмірдің қымбатты күндерін елеусіз өткізу...

Ертең өлім!

Қазірдің өзінде:

Сыртым сау, ішім жара құры денем,

Сыр бермей жолдастарға еріп келем.

Қан құсып кейде түнде отырғанда,

Еріксіз ертеңді ойлап жазам өлең.

Бірақ мұның барлығы бүгін басылмайтын өлеңдер.

Сіздің үлкен жүрегіңіздің дүбірін естіген менің кішкентай жүрегім атасының алдындағы баладай былдырлап не айтып отыр? Түсінесіз бе? Кеше келіп кетіпсіз. Құрекеңе «келіңіз, кең әңгімелесерміз» депсіз. Сол әңгімені менің де тыңдағым келеді... Жаңа беттерін оқығым келеді. Бірақ жолдаған беттеріңізді ғана алып, отырып қалдым. Құрекеңнен де «баралық» деген сөзді естімедім.

Асқар Лекерұлы

Бауыржан аға!

Аруақты Алатауыңыздан Сәлем! Қайда жүрсе де аман болсын деп тілейді. Бұл — ел мен жер тілегі. Бұл— сол елден туған, жер басып жүрген ер тілегі. Көп тілеуі — көл деуші еді ғой. Бақытжан ойынын қандыруда. Жақында барып маңдайынан иіскеп шықтым.

Ертпегендігіңізді 3 күн өткеннен соң түсіндім. Диагнозыңыз әбден дұрыс екен. Өкпенің керегі жоқ дем алудан басқаға, ал өте керегі бауыр, Өз аға екен.

Қакемнің балапандары, жамағаты тегіс аман. Көркемөнер дүниесінде айтарлық жаңалық жоқ. «Абай» романы жөнінде қуаныш бар. Басылуында бірқатар кемшіліктер бар. Абайдың суреті өзіне ұқсамады. Романға жасаған иллюстрациясы да нашар екен. Бұл жөнінде толық етіп кейінгі хатта жазармын.

Бүгін Құрманбекпен троллейбуста бірге отырдық. Бауыржан аға, Қасқарау, қажы Ноғайбай: «Батырдың батыры — өзін-өзі жеңгені» деген екен. Амандық тіледім.

Тоқпанов Асқар.

Адресім: Виноград

көшесі, 56, кв 12.

1.06.1951 ж.

Қуаттысыз ба? Сізге «Курляндияның» бір экземплярын кідірістеп жіберген едім, алған боларсыз. Қайнекейлерді шығарып салғасын экзаменге айналысып кетіп, сізге 7 апрельде барып едім, 6 апрельде кетіп қалған екенсіз.

Мен экзамендерді досрочно тапсырып, үйге жақында ғана (29 майда) келдім. Енді «Курляндияны» жөндеуге отырамын. Мықтап өңдеу ойымда бар.

Жолдастар айтқан, өзім байқаған кемшіліктерді жөндеймін. Қаншалықты қолымнан келерін білмеймін.

Қымбатты Бауке! Осы жөндеу үстіне сіздің де пікіріңізді есітуге құмар-ақпын. Жұмысыңыз көп қой, оны білем, бірақ қанаты қатпаған ініңізге сіздің айтқан пікіріңіз, дәл қазір айтқан пікіріңіз жәрдем болар еді.

Хат жазсаңыз, адресім: Ст. Аральское море. Казахская 3.

Сәлеммен, мен — ініңіз Әбдіжәміл Нұрпейісов

Қадірлі Бауке!

Сіз кеткелі де біраз күн боп қапты. Бірақ бізде ешқандай өзгеріс жоқ.

Жуықта издательствода болдым. Анатолий Ананьевпен аса көңілдес едім. Сол жігіт орталық комитетке издательствоның атынан пікір жазып жатыр екен. Пікірі аса жақсы, өйткені трезвый и объективный. Мәселен, қалың мал жөнінде сіздің кітаптағы пікіріңізді бұлар (демек издательство) жаңалық, жақсы пікір деп мақтап, әрі жақтап шығады.

Асылы, Бауке, осы Ананьев деген жігіт — самостоятельное мышлениясы бар ойлы да, тілді де жігіт.

Сіздің повесті оқып жатырмын. Бүгінде оқып болатын едім, басқа жұмыстар киіп кетуімен тыныш алып жүр. Қызыл әскер күнінен кеш қалдық. Енді май нөміріне жіберсек деген ой бар (ко дню победы).

Хал осы түрде, Бауке!

Інілік сәлеммен, Әбдіжәміл

20.12.1958 ж

Қадірлі аға — Бауке!

Мақалаңызды қарадым. Жақсы мақала. Сына қағатын саңылау таба алмадым. Бір ойым — Мүсіреповке тым тісіңізді батырып жіберіпсіз, тіпті шайнап тастаған сияқтысыз. Мүсіреповтің тұсын жұқартса... Әрине, сипай айтпау керек. «Советский союз», «КПСС», «Советское просветительство» деген көптеу. Бір сөзбен айтқанда — бас жағы жалпылау.

Он күндіктің ойдағыдай өткеніне сенем. Іләһи да үлкен абыроймен жемісті еңбек етіп, жүлде алып жүргеніңізге тілектеспін. Жеңгейге сәлем!

Мен де ың-шыңсыз, тым-тырыс жерде жападан-жалғыз жатып, жұмыс істеп, тырбанудамын. Не шығады — келешекте көреміз. Арам тер болмаспын, бала алданар бірдеңе істермін деген үміт бар. Құдекең білсін, соның бәрі есек дәме ме, құр?

Жә, уақытыңызды алмайын, жолдас гвардия полковник! Інілік сәлеммен, рядовой солдат от литературы Нурпеисов Абдижамил.

Бауке! Бір шаруам есімнен шығып барады екен:

Мен Қазақстан жазушыларының съезіне бара алмаймын. Барсам, жұмыс тоқтап қояды.

Февральдың аяғына дейін ден сау болса бітіремін.

Ал, Москвадағы үлкен съезге барғым келеді.

Сізге айтып жатқаным — соңыра «тас саларда» естеріңізге аласыздар мені-де...

Р. С. Жаңа жылмен құттықтаймын! Құдайым Жаңа жылда шаттыққа, қуанышқа, бақытқа кенелтсін!

1.05.1973

Жан аға Бауке!

Май құтты болсын!

Деніңіз сауығып, құлан-таза жазылып кетіңіз!

Сәбит ағаңыздың топырағы торқа болсын. Өзіңіз аман болыңыз.

Сізге саулық, ұзақ өмір тілеймін. Бүгін, 1 Май күні, заңсыз болса да, есебін тауып, емхананызға кіріп, палатаңызға келіп едім. Тәтті ұйықтап жатыр екенсіз. Оятпадым, оятқызбадым. Осы хатымды тапсыруларын өтініп кеттім.

Менің аяғым жеңіл болсын, Сіздің науқасыңыз шипалы болғай!

Батыр жүрегіңіз мықты бола берсін! Мүдірмей, тоқтамай, ұзақ соға берсін! Ағажан, аман болыңыз. Хайыр, көріскенше.

Бауырыңыз, Ісләм Жарылқапов

15 сағ. 40 мин.

23.02.1971 ж.

I этаж, 10-палата, 10.00

Бауыржан Момышұлына!

Ұлы Отан соғысының қаһарман командирі, халық батыры Бауке!

Сізді Совет Армиясы күнімен құттықтаймын! Сізге берік денсаулық тілей отырып, тез жазылып, үстеліңіздің үстінде өзіңізді сарғая тосып тұрған машинкаңызды салалы саусақтарыңызбен сартылдата басып, халық мұрасы боп қаларлық тамаша еңбектеріңізді одан әрі жалғастыра берсеңіз екен деймін.

Адал көңілмен Әзілхан Нұршайықов

23.02.1971 ж. 20.00.

Р. С. Айтпақшы, Бауке, «Жұлдызда» Сіз туралы жазылған үзіндіге жұрттан жылы пікір көп түсіп жатыр. Сіздің өміріңіздің үзіндіде айтылған детальдарын көпшілік қызыға оқып жатқан көрінеді. Маған хабар жіберушілер солай деп үсті-үстіне жеткізіп жатыр. Мұның аяғы қайта, толық неге басылмаған деп өкінетін көрінеді жұрт. Ал анада осының аяғын «Жалынның» 1971 жылғы жеңіс номеріне баспайсың ба деп Шерхан Мұртазаевқа айтқан едім. Ол көрейін, ойланып хабарын берейін деп еді, хабарласпай қалды. Соған қарағанда, басқысы келмей жатыр ма деп ойлаймын.

Өткен жылдың аяғында, өзім ауырмай тұрғанда, «Жазушы» баспасына (Әукебаевқа) барып, оны 10 баспа табақ көлемінде 1972 жылдың жоспарына кіргіздірген едім. Енді сұрастырсам, олар жоспардан мүлдем шығарып тастапты.

Біреу біздің үйге телефон соғып (осында, «Турксиб» санаториінде демалып жатқан адам), «Жұлдыздан» Бауке туралы оқып, қуанып қалдым. Мен Бауыржанның қол астында болған солдаты едім, авторға біраз қосымша материал бергім келеді деп, мен жатқан осы аурухананың адресін сұрап алыпты.

Болдым, Бауке. Бұл Сізге айтып жатқан арызым емес, Сіздің өміріңіздің мен айтқан азғантай детальдарын жұрттың құныға оқып жатқанына қуанышты білдіргенім.

Егер маған ұрсатын сөз, тағатын мін, қоятын сын, айтатын ескертпеңіз болса, біреуге айтып жаздырып жіберуіңізге болады. Өйткені мен Сіздің бірауыз сөзіңізді, лебізіңізді сағынып жатырмын.

Күндіз күні бойы Сізге жіберетін кісі болмай, құттықтау сәлемімді сестрадан кештетіп жіберіп отырғаныма кешірім өтінемін.

Ә.Н.

17.01.1971 ж

Ауруханада

Қадірлі Бауке!

Сізді Еңбек Қызыл Ту орденімен наградталуыңызға байланысты шын жүректен құттықтаймын.

Үйге барып, құттықтау інілік парызым еді. Оны орындауға шамам келмеді: 15 күннен бері ауруханада жатырмын. Дәрігерлер қозғалуға, сөйлеуге рұқсат етпейді. Сондықтан осымен бітіремін.

Саусақтары найзадай сарайған арық қолыңызды, темірдей берік қолыңызды құрметпен қысамын.

Сіздің Нұршайықов

7.05.1965 ж.

Бауке!

Құттықтау жазуға салақ адамның бірімін. Бірақ Ұлы Жеңіс күні қарсаңында көңіліме Сіз орала бердіңіз. Көкіректе Тәңір ғой!

Қайда жүрсек те, Сізге деген інілік, достық бейіл баянды.

Панфиловтың офицері —

Момышұлы Бауыржан.

Солдаттың бар қайғы-шері

Қабағынан танылған.

Баукеңді ұғу ерте бүгін,

Көп жұмбақтың түйіні ол.

Көтерсе елі еркелігін,

Оған тартар сыйы мол.

Жеңіс күнімен құттықтаймыз.

Тәкен Әлімқұлов

9.05.1947 ж.

Москва.

Амандық хат!

Аман-есен жүріп жатырсыз ба? Біз де тегіс аман-есен, Алматыға келіп, үй-ішіміздің аман-есенін көріп қуанып жатырмыз. Сіздің үйіңіз аман-есен деп естіп тұрамыз. Өзім барып амандасып шығайын деп едім, оған ешқандай есебін таба алмадым. Бұрын барып жүрмегесін ұяттау болар дедім. Бүгін үлкен жеңіс тойына сізге үй-ішімізбен құтты болсын айтамыз. Сіздің көп айтқан әңгімеңіз еске түсіп, біз де бүгін әңгімеге көп қостық. Әңгімеміздің соңын сізді аман болып, бақытты болсын деп тоқтаттық. Тәкең сол жақта, ендігі көрген боларсыз. Сізді ол өте жақсы көреді. Қалай да болса көремін деп кеткен. Көргенде мен үшін де сәлем айтамын деген еді, айтқан болар. Мен де, Тәкең де хат жазуға өте салақ едік. Мен сізге жазуға салақтықты тастап, бүгін жазып отырмын, айып етпеңіз. Сіз қай жерде болсаңыз да, амандығыңызды білу, мүмкін болса, қолыңыз тиген уақытта бізге де хат жазып тұрсаңыз, өте қуанышты болар едік. Біздің адресіміз мынау:

Алматы Улица Казачья 19 Есеновой Ая

Осы адреске жазып тұрсаңыз, бізге тура тиіп тұрар еді. Өте көп жазып жібердім ғой деймін. Осымен тоқтатайын. Сіздің толық адресіңізді алмадық. Қанша уақыт ояқта болсақ

та. Осы хат тие ме, жоқ па, біле алмадым. Хат жаза қойсаңыз толық адрес жазсаңыз, жақсы болар еді.

Қайыр қош, аман болыңыз. Біздің үйден тегіс сәлем!

Ая

10.10.1957 ж.

Бауыржан!

Жіберген кітабыңа үлкен рахмет. Кітабың өте жақсы еңбек екен. Басынан аяғына дейін оқып өттім. Кітабыңда маған ұнаған жері — сіздің үйде болған екі тойдағы әңгіме. Олар: 1) үлкен тәтеңе — Үбианға түскен құдалық, қалыңдық ойнау уақыттары, ұзату, келіншек болып түсу уақыттары. Бәрі де жақсы, сүйкімді жазылған екен.

2) Әжең марқұмның үйді басқаруы, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы, науқас болған күндері, өлуі, жаназасын шығаруы, қырқын, жылын беру оқиғалары өте жақсы, тартымды жазылған. Ендігі тілек — осы кітабыңды қазақша шығару. Қазақ тілінде оқысақ, жақсы болар еді.

Кітабыңда көп ойласқан ой, еңбек бар екен. Еңбегің қайырлы болсын. Енді бұл еңбегіңнің үлкен болып шығуына тілектеспіз. Жақсы нәрсені жамандауға болмайды. Тек, саған қысқаша айтарым мынау. Соның дұрыстығын ойлашы.

В последнем абзаце ты пишешь так.

«А за нами участки для каждой породы продаваемого скота: баранов, коров, лошадей». Осы жерде «породы» деп жазғаның дұрыс емес, оның орнына для каждого вида деп жазсаң дұрыс болмай ма? Себебі, жалғыз ғана қойдың өзінде бірнеше тұқым (порода) бар. Мысал үшін, Қазақстанның өзінде қазақ мерионос қойы, арқар мерионос қойы, қазақтың құйрықты қойы, Кавказ мерионосы, Тағы басқа тұқымдар (порода) бар. Сол сияқты сиыр малында да, жылқыда да. Қош.

Әшімбек

27.05. 1950 ж.

Қымбатты Бауыржан!

Денің сау, аман-есен жүрмісің. Қайда жүрсең де аман-сау бол. Амандығыңа ниеттеспіз. Сенің жазған хатыңды алып оқып, үй ішіміз болып, сені әңгіме қылып, құлағыңды біраз шулаттық. Жіберген суретіңді де алдық. Елеп жібергеніңе балалар қуанып қалды. Оның рахмет. Жақсы рама жасап, балалар соған салып қойды. Рахымбайға дегенін де бердік. Ол да риза болып, қуанып қалды. Ол жақында біздің үйде он шақты күн болып кетті. Сенің кітабыңның журналға шыққан үзіндісін біз өзіміз де тауып алып, үй ішіміз болып оқып шығып едік. Апрель айында шыққан он сегізінші нөмерінде басылған екен. Рахымбай келген соң, қайта оқып шықтық. Өзімізше талқылап пікірлестік. Қысқасын айтқанда, пікіріміз мынаған тоқтады.

Бауыржан, бұл бастамаң орынды-ақ, қайырлы болсын, жақсы, сауатты жазылған, сөз теруің өте терең оймен, ақылмен, өмір сауатына жетілгендік тілмен жазылған. Бастаған, көңілге алған нәрсенді ойдағыдай аяқта. Абайдың:

Бұл өмірдің қызығы махаббатпен,

Көрге кірсең үлгілі жақсы атақпен.

Арттағыға сөзің мен ісің қалса,

Өлсең де өлмегенге боласың тең,—

деген сөзіне сай боларлықтай артыңда қалатын іс болып шықсын. Міне, біздің пікіріміз осы.

Хатты кешіктіріңкіреп жаздым, оған сөкпе. Бұл жақта ел аман, жұрт — тыныш. Қазақстанда көктем салқын болды, әрі жаңбырсыз болып, шөп те, егін де нашарлау жетіліп артта қалды. Майдың жиырмасынан бастап бірнеше мол жаңбыр жауып, дала көгеріп жақсы болып қалды. Қазір ауа-райы көңілдегідей жақсы. Халықтың да көңілі жақсы.

Хамит Шурин орнынан алынды деп естідім.

Қазақстан жұртшылығы Сәбиттің елу жасқа толғанын мерекеледі. Мына газетті оған байланысты жіберіп отырмын оқысын деп.

Саған балалар сәлем айтып отыр. Біздің бәйбіше Дәмежан сәлем айтып отыр. Ол кісінің мамандығы — әдебиетші. Осындағы қазақ орта мектебінде бастық. Айтқан Сәлемі мынау:

1) Құрманғазының мына сөзін қашан есіне түсіреді екен дейді:

- Аш бөрі етің қалды сойған жерде,

Ит болып жүре алмаймын тойған жерде.

Ел кезіп, өр киіктей жүрсем даты,

Соғармын таты айналып туған жерге.

2) Балаларға жақын жүргендіктен, екі жерде екі жас баланың атын сендей болсын, ер болсын, елін сүйсін деп Бауыржан деп қойдым дейді.

Сәлемде борыштық жоқ деген сөз болғанымен, саған борышты болармын деп жазып отырмын.

Ал, Бауыржан басқа айтар сөз жоқ. Аман-сау бол. Хат жазып тұр.

Әшімбек Бектасов

30.12.1971г.

Диктант для Туткабая

Мен бүгін Шымкентке аттанамын. Содан Сарыағашқа жүрем. Биыл 62 демін. Жетпіске жетпейтініме менің көзім жетеді. Қазақта «өгей деме» деген сөз бар. Оған көбісі түсінбейді. Мен нысапсыз қазақ емеспін. Өз мөлшерімді, өз өлшемімді өзім білем. Тағдыр мені жаратты, тағдыр мені алады. Тағдырмен жағаласар жайым жоқ.

Мен аз өмір сүрген жоқпын, мен көп өмір сүрдім. Оған дәлел — қазақтың бір мақалы (народная мудрость) «Мың жасағаннан сұрамағын, көпті көргеннен сұрағын». Мақтанып отырған жоқпын — мен көпті көрген қазақтардың біреуімін.

«Сыр айтам саған халқым ұға білсең,

Дайынмын от пен суға маған сенсең.

Арымды ақ ниетпен ақтамасам,

Ризамын теріс қолмен бата берсең».

Бұл жолдардың авторы менмін. Бұл жолдарға кім қалай түсінеді — онда менің шаруам жоқ.

«Естіген құлақта, көрген көзде жазық жоқ» — деген сөз менің сөзім емес, халқымның сөзі. Мен көпті естіген, көпті көргендердің бірімін. Асық сөзім болса, айыпқа бұйырмаңыздар. Мен әскери адаммын. Асығу, аптығу деген мінездер — әскердің тәжірибесі. Майдан, соғыс мейірімсіз — онда асықпасаң да, аптықпасаң да болмайды. Асықпасаң, аптықпасаң ұтыласың. Соғыс заңы сол. Бірақ та асығу мен аптығуды орынды жұмсай білу керек.

Мен қолбасшымын, ойланбастан ойран салу ақылдылыққа жатпайды, ақымақтыққа жатады. Қолбасшының шешімі — қиналған толғақтан да қиын. Ел дегенде еңіреген ерлерді өлімге жұмсау оңай емес. Бұл — бала туудан қиын нәрсе.

Мен жазушы емеспін. Мен журналист емеспін. Ал бірақ та жазатыным рас. Мен тіл шебері емеспін, мен ақын емеспін, мен философ емеспін — мен психологпын. Психология — это есть наука. Менің жазғандарымның шын авторы — психология. Оған кім қалай түсінетінін өздері білсін. Түсінбесе, өз обалдары өздерінде.

Мен екі тілді адаммын. Қазақ тілін кейбір ақымақ жазушылардан кем білмеймін, кей кезде орыс тілін кейбір шала сауат орыс жазушыларынан артық білемін. (Оған куәлар Алексей Толстой, Александр Фадеев, Вера Павловна Строева, Александр Бек, Леонид Соболев, т.б.). Олардың сөзі менің есімде, сенбесеңдер өздерінен сұрандар, олардың айтқанына документ дәлелім бар — сенбесеңдер, менің орысша шығармамды оқып шығындар.

Қазақта бір мақал бар. «Төрімнен көрім жақын» деген. Мен мың жасамаймын. Мен жүз де жасамаймын. «Смерть неизбежна — воскрешении нет» деп Мұхаммед Пайғамбар өлер алдында айтқан. Оған көнбесең болмайды.

Із қалдыру — қысқа өмірде азаматтық міндет. Мен шамам келгенше майданда да, әдебиет майданында да, өмірімде де оған тырыстым.

«Иманың жолдас болсын, жатқан жерің торқа болсын» дейтін сөз бар қазақта. Бұл — халықтың мейірімді сөзі. Бірақ та ешкімнің иманы жолдас болмайды, жатқан жері торқа болмайды. Ол — табиғаттың заңы. Отан қарсыласудың керегі жоқ. Өлім ешкімге сұрап келмейді. Ол — табиғаттың заңы. Келген өлімге кет деп айта алмайсың. Ол да — табиғат заңы. Өлімнен ақымақ қорқады — ол табиғаттың заңына түсінбейді. Сол себепті де ақымақ.

Мен бұл жолдарды жазып отырғанда сіздермен қоштасып отырған жоқпын. Қоштасуды әркім әртүрлі түсінеді. Мысалы, Бұқар жырау, Құнанбай, Абай, Мұхтар Әуезов осы уақытқа дейін халқымен қоштасқан жоқ.

Олар өлгеннен кейін екінші өмір сүріп жатыр. Бұл — тарихи дәлел.

Көңілдеріңе келсін, келмесін. Мен өлгенде, ақымақтар тана менімен қоштасады.
Ақылдылар менімен ақылдасады.

Осы естеріңде болсын.

«Қадірін білмеппіз ғой тірі кезде,

Деп зарлар қайран халқым мен өлгенде». Бір өлеңімде мен осылай дегем.

Б. Момышұлы